

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Klaudia Anastasia Jakolič

**Primerjalno-pravni prikaz pravice do popravka in odgovora v slovenskem in nemškem
političnem sistemu**

Magistrsko delo

Ljubljana, 2016

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Klaudia Anastasia Jakolič

Mentor: doc. dr. Andrej Škerlep

**Primerjalno-pravni prikaz pravice do popravka in odgovora v slovenskem in nemškem
političnem sistemu**

Magistrsko delo

Ljubljana, 2016

Iskreno se zahvaljujem svojemu mentorju doc. dr. Andreju Škerlepu za vse razumevanje, spodbudo, strokovno pomoč in vodenje pri nastajanju tega dela. Posebna zahvala gre tudi rednemu profesorju dr. Slavku Splichalu, ki me je med študijem seznanil in usmerjal pri prvem raziskovanju področja, ki ga obravnavam v magistrskem delu. Mami in celotni družini pa se iskreno zahvaljujem za potrpežljivost, razumevanje in podporo, ki so mi jo izkazali na celotni študijski poti.

Primerjano-pravni prikaz pravice do popravka in odgovora v slovenskem in nemškem političnem sistemu

Kakovost modernih demokratičnih družb je v pretežni meri odvisna od njihovih sistemov javnega komuniciranja. Demokratičnost družbe je mogoče določiti glede na stopnjo neodvisnosti njenih množičnih medijev. Na podlagi navedenega so komunikacijske pravice postale osrednji element vladavine ljudstva. Najbolj slavna komunikacijska pravica, ki se običajno omenja v povezavi z demokracijo, je svoboda izražanja. Svoboda izražanja, kot pravica do sporočanja stališč in idej brez strahu pred povračilnimi ukrepi oziroma omejitvami s strani državne oblasti, je za demokracijo pomembna, ker javnosti omogoča, da sodeluje v sprejemanju političnih odločitev na podlagi neoviranega toka informacij in idej. Kot takšna svoboda izražanja omogoča nadzor nad državno oblastjo in vzdrževanje samovladajoče skupnosti. V modernih, kompleksnih družbah so množični mediji postali nujni element uresničevanja svobode izražanja, hkrati pa demokracijo tudi omejujejo. Moderni množični mediji namreč delujejo skladno s tržnimi principi in na ta račun zanemarjajo svoje demokratične naloge ter omejujejo svobodo izražanja. Ker lahko o demokraciji govorimo zgolj v samovladajočih skupnostih, temelječih na svobodi izražanja, so omejitve medijske svobode postale nuja. Eden izmed načinov omejevanja medijske svobode v imenu demokracije je, da se državljanom podeli določena oblika pravic dostopa do medijev. V tej nalogi bom analizirala pravico do popravka in pravico do odgovora kot eni izmed redkih pravic, ki posameznikom omogočata neposreden dostop do medijev. Pravica do popravka in pravica do odgovora bosta predstavljeni iz vidika zgodovinskega in aktualnega regulativnega okvira. Zgodovinski prikaz se nanaša na pravico do popravka in pravico do odgovora v kontekstu nekdanjega socialističnega političnega sistema, medtem ko se predstavitev aktualnega regulativnega okvira nanaša na pravico do popravka in pravico do odgovora v kontekstu demokratičnega političnega sistema v Sloveniji in Nemčiji. Osrednji pojmi naloge, na primer komunikacijske pravice, množični mediji in državljanstvo, bodo predstavljeni iz vidika teorije javne sfere. Primerjalno-pravna analiza pravice do popravka in pravice do odgovora v nekdanjem političnem sistemu Socialistične federativne republike Jugoslavije, demokratičnem političnem sistemu Slovenije in Nemčije, je pokazala, da je nova slovenska ureditev pravic dostopa sledila nemškemu zgledu. Izključno normativno gledano pravici dostopa – pravica do popravka in pravica do odgovora – veljavni v trenutnem demokratičnem političnem sistemu Slovenije omogočata ožji dostop do medijev, kot pravici dostopa, veljavni v nekdanjem socialističnem političnem sistemu. Poudariti bi želela, da se ta sklep nanaša izključno na normativno regulacijo navedenih pravic. Neenake možnosti uresničevanja navedenih pravic v nekdanjem nedemokratičnem političnem sistemu so namreč onemogočale uresničitev njihovega demokratičnega potenciala.

Ključne besede: svoboda izražanja, pravica do odgovora, pravice dostopa, demokracija, javna sfera.

Comparative law analysis of the Right to Correction and Reply in Slovenian and German political System

The quality of modern democratic societies largely depends on the quality of their public communication systems. Whether a society is democratic or not can be defined by the measure of independent mass media. As a consequence communication rights have become central elements of popular sovereignty. Most famous communication right, usually referred to when speaking about democracy, is freedom of expression. Freedom of expression, as a right to communicate one's opinions and ideas without fear of reprisal or restriction, is important for democracy, because it enables the public to participate in making political decisions based on the free flow of information and ideas. As such it enables control over the state authorities and consequently the maintenance of the self-governed society. In modern, complex societies mass media have become a necessary instrument for exercising the freedom of expression. On the one hand mass media are a necessary precondition of modern democracies, but on the other hand they represent also a limiting factor. Modern mass media namely operate according to market principles and consequently disregard their democratic functions and limit freedom of expression. Since only in self-governed societies, based on freedom of expression, can we speak about democracy, limitations of media freedom have become necessary. One of the ways, in which media freedom can be limited in the name of democracy, is to confer on citizens some form of access rights. This thesis aims to analyse the right of correction and the right of reply as one of the rare rights that allow an individual direct access to the media. Right of correction and the right of reply will be presented from a historical point of view and from a point of view of contemporary regulatory framework. Historical presentation will be related to the Slovenian right of correction and the right of reply in the context of previous socialist political system. Contemporary regulatory framework relates to the right of correction and the right of reply in context of current democratic political system in Slovenia and Germany. Notions such as communication rights, mass media and citizenship will be presented from the point of view of the public sphere theory. Comparative legal analysis of the right of correction and the right of reply within previous political system of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia, democratic political system of the Republic of Slovenia and democratic political system of Germany has shown that new Slovenian regulation of access rights imitated German regulation. Strictly from a normative point of view access rights – right of correction and right of reply – valid within the current Slovenian democratic political system enable less access to the media, as access rights valid within the previous socialist political system. I would like to emphasise that this conclusion relates only to the normative regulation of rights in question. Unequal opportunities for the exercise of those rights in the previous non-democratic political system prevented the realization of their democratic potential.

Key words: freedom of expression, right of reply, access rights, democracy, public sphere.

KAZALO

1 UVOD	8
2 PRAVICI DO POPRAVKA / ODGOVORA V OKVIRU KOMUNIKACIJSKIH PRAVIC	10
2.1 Pravica do popravka in pravica do odgovora.....	14
3 TEORIJA JAVNE SFERE.....	19
3.1 Vloga javnosti v političnem sistemu.....	23
3.2 Medijska javnost	27
3.3 Civilna družba, javno mnenje in aktivno državljanstvo.....	32
4 POGLEDI NA SVOBODO IZRAŽANJA IN SVOBODO TISKA.....	37
4.1 Svoboda izražanja	37
4.2 Svoboda tiska	44
5 REGULACIJA DELOVANJA MNOŽIČNIH MEDIJEV	50
5.1 Načini regulacije delovanja medijev.....	56
5.2 Dostop do medijev in širitev komunikacijskih pravic	59
6 REGULACIJA PRAVICE DO POPRAVKA / ODGOVORA V PREJŠNJEM IN SEDANJEM POLITIČNEM SISTEMU SLOVENIJE	65
6.1 Pravici do popravka / odgovora v socialističnem političnem sistemu delavskega samoupravljanja	67
6.2 Pravici do popravka / odgovora v demokratičnem političnem sistemu Republike Slovenije	73

6.3 Vloga pravice do odgovora v demokratični Sloveniji	78
7 DRŽAVNA REGULACIJA PRAVICE DO ODGOVORA V DEMOKRATIČNEM POLITIČNEM SISTEMU NEMČIJE	82
7.1 Pravica do odgovora v Temeljnem zakonu (Grundgesetz).....	82
7.2 Sklepno o nemški pravici do odgovora.....	88
8 PRIMERJALNA ANALIZA IN ZAKLJUČEK.....	89
9 LITERATURA	98

1 UVOD

V sodobnih ustavnih demokracijah je vladavino ljudstva kot bistvo demokratične politične ureditve, mogoče uresničevati zgolj ob predpostavki ustrezno zagotovljenih komunikacijskih pravic. Eden izmed najbolj priznanih mislecev zahodne politične filozofije, Jürgen Habermas, pravi, da se načelo ljudske suverenosti realizira v komunikacijskih pravicah, svobodo govora in tiska pa opredeli kot eno izmed najpomembnejših demokratičnih svoboščin. Delovanje sodobnih demokratičnih družb je zato v pretežni meri odvisno od sistema množičnega komuniciranja. »Ker je prav množično komuniciranje tista oblika komuniciranja, ki naj bi bila aktivno ali pasivno – v načelu – dostopna vsem ljudem je dokaj razumljivo, čeprav ne vedno legitimno, da je prav ta oblika komuniciranja v središču razprav, ko gre za vprašanje demokracije«, trdi Splichal (1992, 1–2). Množični mediji pa za delovanje modernih demokracij niso pomembni samo zato, ker »pomagajo določiti in demonstrirajo meje legitimne javne razprave v družbi«, dodaja Splichal (1999, 5), ampak tudi zaradi svojega vpliva na splošno družbeno klimo. V zvezi s tem Jakubowicz (1998, 10) opozarja, da »konsistentna nesposobnost zadovoljevanja (potreb javnosti op. A. J.) vodi do nepremagljivega občutka frustracije in odtujenosti med člani javnosti«.

Na račun družbene pomembnosti svojega položaja so si množični mediji v zgodovini priborili široko svobodo delovanja in neodvisnosti. A ker so tudi množični mediji v končni fazi samo ljudje, ki se, na takšni ali drugačni podlagi, iz takšnih ali drugačnih vzgibov, ukvarjajo z novinarstvom, široko opredeljena neodvisnost in samostojnost izvajanja medijske dejavnosti s seboj prinašata tudi možnosti zlorab. Klasična vloga množičnih medijev, to je objektivno in vsestransko informiranje javnosti o zadevah občega pomena, je v sodobnih časih ogrožena iz različnih razlogov, ki na tem mestu niti niso tako pomembni. Pomembno je zavedanje, da brez ustreznega sistema javnega komuniciranja težko govorimo o demokraciji in da obstajajo različni načini, kako vendarle doseči ustrezno delovanje množičnih medijev. Eden izmed njih je tudi zagotavljanje dostopa do medijev. Med pravice dostopa v najširšem pomenu besede spadata tudi pravica do popravka in pravica do odgovora, ki bosta predmet empirične analize v tej nalogi. Gre za pravici, ki upravičenim subjektom omogočata brezplačno objavo odziva na besedilo, objavljeno v množičnem mediju. S tem se vzpostavi neke vrste državljanski nadzor in korekcija poročanja medijev.

Cilj magistrskega dela je raziskati, kako oblika političnega sistema vpliva na institucionalizacijo pravice do popravka in pravice do odgovora kot pravic dostopa do medijev iz 40. člena Ustave Republike Slovenije (1991). To relacijo bom raziskala iz vidika treh političnih sistemov, to je (1) socialističnega političnega sistema delavskega samoupravljanja, temelječega na Ustavi Socialistične federativne republike Jugoslavije in Ustavi Socialistične republike Slovenije iz leta 1974; (2) demokratičnega političnega sistema, uvedenega z Ustavo Republike Slovenije iz leta 1991 in (3) demokratičnega političnega sistema Zvezne republike Nemčije, temelječega na Temeljnem zakonu (*nem. Grundgesetz*). Raziskovanje bo vodeno s štirimi raziskovalnimi vprašanji: »(1) Kakšna sta položaj in pomen pravice do popravka in pravice do odgovora v političnem sistemu Socialistične republike Slovenije (2) Kakšna sta položaj in pomen pravice do popravka in pravice do odgovora v demokratičnem političnem sistemu Republike Slovenije? Kakšne posledice je imela sprememba političnega sistema v letu 1991 za položaj in pomen pravice do popravka in pravice do odgovora? (3) Kakšna sta položaj in pomen pravice do popravka in pravice do odgovora v demokratičnem političnem sistemu, temelječem na nemškem Temeljnem zakonu (*nem. Grundgesetz*)? (4) Kakšne so razlike oziroma podobnosti med trenutno slovensko in nemško normativno ureditvijo pravice do popravka in pravice do odgovora?« Pri oblikovanju navedenih vprašanj izhajam iz hipoteze, da je prehod iz socialističnega v demokratični politični sistem povzročil spremembe v ureditvi pravice do popravka in pravice do odgovora, ki so slovensko normativno ureditev v tem delu približale nemškemu pravnemu redu.

Osrednji del naloge se začne s poglavjem, v katerem opišem načelo publicitete, ki predstavlja temelj vsakega normativnega urejanja pravic komuniciranja. Bralca seznanim s splošnim pojmom komunikacijskih pravic in z najbolj znanima predstavnicama, svobodo izražanja in svobodo tiska ter s pravico do popravka in pravico do odgovora. Slednji bosta prikazani tudi z vidika ureditve na evropski ravni.

Drugo poglavje je namenjeno predstavitvi teoretskega okvira, to je teorije javne sfere in z njo povezanih konceptov, kot so normativno načelo javnosti, javna sfera, medijska javnost, civilna družba in aktivno državljanstvo. Christians in drugi (2009, 8) menijo, da, ne glede na številne kritike, »ideja javne sfere in z njo povezana ideja civilne družbe nudita (ustrezno op. A. J.) ogrodje za analizo osrednjega pomena in vpliva medijev v sodobni družbi«. Dostop do

medijev predstavim skozi prizmo komunikacijske strukture javne sfere in skozi prizmo njenega organizacijskega substrata, to je civilne družbe.

Tretje poglavje opisuje poglede na svobodo izražanja in tiska, ki so bistveni za razumevanje pomembnosti dostopa do množičnih medijev. Predstavljeni bodo tako najbolj znani argumenti osebne svobode izražanja, kot tudi dve najpomembnejši teoriji tiska. Libertarno filozofijo tiska predstavim skozi prizmo teorije o svobodnem tisku, teorije o tisku kot četrti veji oblasti in teorije o svobodnem trgu idej. Druga obravnavana teorija je teorija družbene odgovornosti medijev, ki se je razvila kot odgovor na pomanjkljivosti prej omenjene libertarne teorije. S pojavom teorije družbene odgovornosti se je obenem začela tudi resna razprava o dostopu do medijev in vzpostavljanja odgovornosti za njihovo delovanje.

Peto poglavje namenjam regulaciji delovanja medijev. Po predstavitvi nalog množičnih medijev se lotim različnih načinov regulacije njihovega delovanja. Komunikacijske pravice, kot instrument regulacije delovanja medijev, bodo v tem delu naloge prikazane v luči teorije deliberativne javnosti in zagotavljanja dostopa do medijev.

Empirični del začnem s povzetkom, na podlagi katerega oblikujem natančnejšo hipotezo, ki vodi primerjalno analizo. V ločenih poglavjih empiričnega dela izvedem analizo ustavne ureditve pravice do popravka in pravice do odgovora v izbranih političnih sistemih. Nalogo zaključim s primerjalno-pravno analizo, v katero je zajet tudi sklepní del naloge. V sklepnem delu ugotovim, da je prehod v demokratični politični sistem normativno ureditev slovenske pravice do popravka in pravice do odgovora dejansko približal ureditvi, vsebovani v nemškem pravnem redu.

2 PRAVICI DO POPRAVKA / ODGOVORA V OKVIRU KOMUNIKACIJSKIH PRAVIC

Komunikacijske pravice so »človekove pravice – kodificirane v mednarodnih in regionalnih instrumentih (varovanja op. A. J.) človekovih pravic – ki določajo standarde, s katerimi se zagotavljajo informacije in delovanje komunikacijskih procesov v družbi« (Hamelink 2005, 32). Skladno z 19. členom *Splošne deklaracije o človekovih pravicah* (1948) med pravice svoboščin oziroma komunikacijske pravice spadajo pravica do svobode mnenja in izražanja,

pravica do mnenja brez vmešavanja, pravica do iskanja, sprejemanja in širjenja informacij in idej s kakršnimikoli sredstvi in ne glede na meje ter pravica do svobode mišljenja, vesti in vere.¹ Komunikacijske svoboščine so ustavne pravice in kot take »temeljnega pomena za oblikovanje politične volje in povezani proces sprejemanja političnih odločitev ter konstitutivne za pluralistično demokratično ustavno državo« (Gotz v Otfried in drugi 2002, 670). Cohen in Arato (1992, 403) na komunikacijske pravice gledata kot na enega izmed dveh sklopov pravic, ki sta nujna za obstoj civilne družbe oziroma njeno demokratično kakovost. Prvi sklop predstavljajo »pravice, ki varujejo integriteto, avtonomijo in osebnost posameznika«, drugi pa pravice, namenjene varstvu »svobodnega komuniciranja«, s katerimi se hkrati zagotavljajo tudi »politični predpogoji demokratičnega oblikovanja volje« (Cohen in Arato 1992, 696). Pravice komuniciranja so nujni predpogoj legitimnega izvajanja pravic politične participacije in s tem tudi demokratične legitimnosti politične oblasti ter zato uživajo poseben status. Ključna stebra delujoče civilne družbe in demokratične politične ureditve sta steber »pravic komuniciranja« in steber »pravic osebnosti«, šele na drugem mestu so politične in socialno-ekonomske pravice. Še preden se posvetim svobodi izražanja in svobodi tiska kot najbolj znanima komunikacijskima pravicama, je treba nekaj pozornosti nameniti še izvoru, normativnemu temelju vseh komunikacijskih pravic, to je načelu publicitete.

Osebna svoboda izražanja in svoboda medijskega izražanja v smislu konkretnih pravic, uveljavljenih v določenem pravnem redu, sta zgolj eni izmed mnogih operacionalizacij razsvetljskega načela publicitete. Univerzalno načelo publicitete je bilo izvorno vzpostavljeno kot temeljno moralno načelo, kot »kritičen impulz proti nepravčnosti, ki je temeljila na tajnosti delovanja države in kot razsvetljska sila, ki je razpirala področje človekove svobode, ko je izenačevala državljane v javni rabi uma« (Splichal 2001, 45). Kot takšna publiciteta že vse od svojega nastanka uživa status temeljnega načela demokratične ureditve. V tem smislu bi jo lahko opredelili tudi kot komunikacijsko verzijo političnega

¹ Hamelink (2005, 30–33) sicer komunikacijske pravice nadalje razčleni na tri skupine, in sicer na (prvič) pravice svoboščin, ki jih naštevam zgoraj, (drugič) varstvene pravice (*ang. protection rights*) in (tretjič) kulturne pravice (*ang. cultural rights*). Med varstvene pravice spadajo pravica do informacijske varnosti in zaupnosti komuniciranja; pravica do varstva pred oblikami diskriminatornega javnega komuniciranja; pravica do zaščite pred vojno propagando in spodbujanja h genocidu; pravica zapornikov do zaščite pred javnim izpostavljanjem; pravica do domneve nedolžnosti; pravica do varstva otrok pred škodljivimi vplivi. V tretjo skupino, to je v skupino kulturnih pravic, Hamelink prišteva pravico do svobodnega udeleževanja v kulturnem življenju; pravico do poštene uporabe avtorsko zavarovanih del za namene kritike, komentiranja, poučevanja; pravico do izražanja v izbranem jeziku in še posebej v materinem jeziku in tako dalje.

načela ljudske suverenosti. Ob preučevanju sodobnih operacionalizacij načela publicitete je treba imeti v mislih, da je slednje funkcionalno zgolj ob *ustrezni* institucionalizaciji *obeh* temeljnih človekovih pravic, to je tako svobode osebne kot svobode javnega izražanja (Splichal 2005, 76).

Publiciteta se v tej nalogi obravnava v tesni povezavi z množičnimi mediji in demokracijo. Pri tem velja poudariti, da o publiciteti kot resničnemu temelju demokratične ureditve, lahko govorimo zgolj z vidika Kantovega univerzalnega načela publicitete. Kot opozarja Splichal (2005, 40) sta se v zgodovinskem razvoju namreč pojavili dve ločeni pojmovanji. Utilitaristi so publiciteto oblikovali kot sredstvo nadzorovanja in uveljavljanja odgovornosti politične oblasti. Nadzorstvena razsežnost publicitete je bila prvič institucionalizirana v okviru ideje tiska kot četrte veje oblasti. Nadzorstvena razsežnost publicitete, utelešena v svobodi tiska, se je v bolj ali manj nespremenjeni obliki ohranila vse do današnjih časov. Alternativo pojmovanje publicitete pa prvenstveno ne temelji na potrebi po nadzorovanju, temveč na komuniciranju kot človekovi naravni pravici oziroma na javni rabi uma. Gre torej za dve razsežnosti publicitete, ki si ju je najlažje predstavljati ravno na primeru razlikovanja med osebno in medijsko svobodo izražanja. Publiciteta kot javna raba razuma se nanaša na osebno svobodo oziroma naravno pravico oblikovanja, izražanja, širjenja informacij in idej. V tej obliki vse do današnjih časov še ni doživela ustrezne pravne oziroma ustavne institucionalizacije in zaščite. Svoboda tiska kot institucionalizacija nadzorstvene razsežnosti publicitete pa, nasprotno, uživa visoko stopnjo pravne zaščite. To z drugimi besedami pomeni, da lahko množični mediji »bolj polno uživajo svojo 'svobodo tiska' kot pa državljani svojo 'svobodo izražanja'« (Splichal 2005, 59).²

Kant je publiciteto kot »vodilo javne rabe razuma« (Splichal 2005, 13) ter kot »nujni pogoj in vrhovno (transcendentalno op. A. J.) načelo pravičnosti, ki temelji na dostojanstvu in moralni suverenosti državljana«, opredelil v svoji razpravi *K večnemu miru*: »Vsa dejanja, ki se nanašajo na pravico drugih ljudi in se njih maksima ne sklada s publiciteto, so nepravilna« (Kant 2006, 134). V sodobnem jeziku to pomeni, da načelo publicitete predstavlja vir legitimnega prava in legitimnega izvajanja politične oblasti. Publiciteta pa ne deluje zgolj kot

² Načelo publicitete je svojo operacionalizacijo v obliki svobode tiska prvič doživelo konec 18. stoletja. Splichal (2005, 15) opozarja na različen pomen svobode tiska v obeh temeljnih kodifikacijah iz navedenega obdobja. Medtem ko francoska

vrhovno načelo pravičnosti, ampak je odločilnega pomena tudi z vidika javnega rezoniranja oziroma oblikovanja javnega mnenja. Kantovo idejo o javni rabi razuma v povezavi z oblikovanjem javnega mnenja Splichal (2005, 78) pojasnjuje z naslednjo mislijo:

Kantova javna raba razuma označuje specifičen tip deliberativnega komuniciranja, ki zahteva vsaj mero poznavanja in razumevanja političnega procesa in državljanstva. Komuniciranje je konstitutivno za človekovo rezoniranje: stopnjo objektivne gotovosti ali subjektivnega prepričanja določene sodbe lahko preverimo samo, če je sodba *komunicirana*, saj samo v tem primeru upoštevamo tudi razumne argumente drugih, odkrijemo veljavnost svojih mnenj za druge, ali dosežemo diskurzivno soglasje vseh individualnih sodb.

Po predstavitvi načela publicitete se lahko vrnem na obravnavo njenih sodobnih operacionalizacij. *Svoboda* izražanja pomeni, da je izražanje »upravičeno do določene mere imunitete od oblastne regulacije, kar izvira iz posebne kakovosti ali vrednosti, ki se pripisujeta komuniciranju in izražanju« (Barendt 2007, 7). Svoboda izražanja se običajno omenja v tesni povezavi z vrednotami resnice, samoizražanja, vzdrževanja socialnega miru in uvajanja družbenih sprememb ter demokratične kakovosti političnega sistema (Cohen 1993, 223).³

Z vidika teme magistrskega dela je treba poudariti razliko med osebno pravico do svobodnega izražanja in svobodo medijskega izražanja (svobodo tiska). Slednja predstavlja zgolj posebno pojavno obliko splošne svobode izražanja. Od osebne svobode izražanja, ki pripada posamezniku, se razlikuje v dveh elementih. Svoboda tiska (prvič) vedno vključuje *javno* izražanje, kar pomeni, da so njeni učinki in posledice neprimerno večji in kvalitativno drugačni od tistih, ki nastajajo znotraj medosebnega komuniciranja. Svoboda tiska (drugič) za svojo izvedbo potrebuje materialna sredstva produkcije in distribucije, ki vzpostavijo povezavo med pravico do publiciranja in pravico do posedovanja lastnine (McQuail 2003, 169–170). To z drugimi besedami pomeni, da lahko posamezniki svobodo *javnega* izražanja uresničujejo le ob predpostavki zagotovljenega dostopa do množičnih medijev. V tej luči je treba imeti v mislih tudi to, da je temelj demokratične ureditve zgolj tista svoboda izražanja, ki omogoča svobodo tako osebnega kot javnega izražanja. Splichal (2005, 126) pojasnjuje, da je bila svoboda tiska izvorno izpeljana iz »posameznikove svobode mišljenja in govora«.

Deklaracija o pravicah človeka in državljana (1789) govori o »svobodnem sporočanju misli in idej«, ki vključuje tudi »svobodo tiskanja«, ameriška Deklaracija o pravicah (1776) piše o tisku kot o »velikem braniku svobode«.

Posledično je bila oblikovana kot posameznikova svoboda, da tiska oziroma kot svoboda tiskanja. Z razvojem množičnega tiska se je takšno pojmovanje svobode tiska razblinilo v nič. Osebna svoboda tiskanja se je depersonalizirala in korporativizirala vse do oblike, v kateri se pod svobodo tiska razume svoboda novinarjev, urednikov ali pa celo svoboda lastnikov medijev. Javno komuniciranje je postalo v pretežni meri odvisno od kompleksnih in dragih komunikacijskih sredstev. Pogojenost javnega izražanja z dostopom do množičnih medijev in depersonalizacija svobode tiska sta pripeljala do tega, da državljani kot nosilci suverenosti svoje pravice do svobodnega izražanja več ne morejo uveljavljati v polni meri. Svoboda tiska, tako Krivic in Zatlerjeva (2000, 13), je po novem »svoboda vsakogar, da tiska (s tiskom sporoča), kar hoče in kakor hoče – če seveda ima tak tisk (beri: denar) na razpolago.«

V razpravah o svobodi izražanja je velikokrat govora tudi o novinarski svobodi. Slednja se razlikuje tako od osebne svobode izražanja kot od svobode tiska. *Osebna* svoboda izražanja se nanaša na svobodo izražanja, ki jo lahko vsak posameznik uresničuje sam, na primer s tem, da govori, piše, komunicira na svetovnem spletu, tiska letake oziroma se izraža na kakršenkoli drug način. Ker je svoboda izražanja opredeljena kot človekova pravica, to pomeni, da oblast ljudi pri tem praviloma ne sme omejevati. Glede svobode tiska Merrill (1989, 34) pojasnjuje, da se le-ta ne nanaša na osebno svobodo, ampak na »institucionalno svobodo pred vmešavanjem države«, na svobodno delovanje medijev kot institucije. Svoboda tiska se razlikuje tudi od novinarske svobode (*ang. journalistic freedom*), kjer gre za *osebno* svobodo novinarjev pred vmešavanjem urednikov in založnikov v njihovo delo.

2.1 Pravica do popravka in pravica do odgovora

Slovenska pravica do popravka je v primerjalnem pravu poznana kot pravica do odgovora.⁴ Tako slovenska pravica do popravka kot slovenska pravica do odgovora sta pravici, ki spadata v sklop koncepta dostopa do medijev (*ang. access to the media*): »Dostop do medijev zajema vse načine in pravice posameznikov in skupin, da predstavijo svoje poglede v [...] uveljavljenih medijih« (Terilli 2008, 11).

³ Najbolj znane argumentacije svobode izražanja so predstavljene v četrtem poglavju.

⁴ Slovenska pravica do popravka je v drugih pravnih ureditvah poznana kot pravica do odgovora oziroma *right of reply* (angleško govoreče države), *Recht auf Gegendarstellung* (Nemčija), *droit de response* (Francija), *risposta* (Italija). Slovenska pravica do odgovora pa je specifičen odraz nekdanje socialistične družbene ureditve in je zato v pravnih redih zahodnih demokracij ne poznajo (Krivic in Zatler 2002, 34).

Jerome Barron pojasnjuje, da, strogo gledano, pravica do odgovora (v slovenskem pravnem redu: pravica do popravka) ni pravica dostopa do medijev. Pravica do odgovora (*ang. right of reply*) je namreč podeljena subjektom, ki se zaradi objave v mediju čutijo prizadete v svojih pravno zavarovanih interesih in koristih. Z uveljavljanjem pravice do odgovora dobijo omenjeni subjekti priložnost, da v istem mediju s *svojimi* besedami predstavijo še drugo plat zgodbe. Pravico do odgovora je treba razlikovati od popravka v smislu *correction*, kjer besedilo korekcije nedvomno napačnega besedila oblikujejo novinarji sami. Pri pravici dostopa (*ang. right of access*) v ožjem pomenu besede pa gre za nekaj tretjega, in sicer za splošno pravico dostopa za posameznike in skupine, ki ni vezana na predhodno objavo. Namen pravice dostopa je zagotoviti celovito in raznoliko obravnavo zadev javnega pomena. Če je dostop do medijev v primeru pravice do odgovora vezan na predhodno objavljeno besedilo, to za pravico dostopa ne velja (Barron 1993, 2).

Pravica do popravka in pravica do odgovora v slovenskem pravnem redu uživata status ustavnih pravic. Urejeni sta v 40. členu Ustave Republike Slovenije (1991), ki je v tem delu nekoliko zavajajoč, saj je naslovljen kot »pravica do popravka in odgovora«, v resnici pa gre za dve ločeni pravici.⁵ Pravica do popravka je namenjena varovanju zasebnega interesa in je zagotovljena *vsakomur*, ki je bil prizadet v svojih pravicah ali interesih zaradi predhodno objavljenega besedila. S pomočjo omenjene pravice dobi prizadeti subjekt možnost, da se odzove na javno objavljeno obvestilo in predstavi svojo plat zgodbe. Pravica do odgovora ima drugačno vsebino in namen, obenem pa tudi ne spada med pravice dostopa v ožjem pomenu besede. Zaradi specifične, primerjalno-pravno neznane narave, bom slovensko pravico do odgovora podrobneje opisala v metodološkem delu naloge. Na tem mestu pa naj zadostuje to, da »[g]re za pravico javnopravne narave, ki služi izključno javnemu interesu po objektivni, celoviti in nepristranski obveščeni javnosti« in s katero se »bistveno dopolnjujejo dejstva ali podatki iz objavljene informacije, in to neodvisno od tega, ali je tisti, ki zahteva objavo odgovora, prizadet v svojih pravicah ali koristih« (Primožič 2011, 639).

⁵ 40. člen Ustave Republike Slovenije (1991): »Zagotovljena je pravica do popravka objavljenega obvestila, s katerim sta prizadeta pravica ali interes posameznika, organizacije ali organa, in prav tako je zagotovljena pravica do odgovora na objavljeno informacijo.«

Pravica do popravka in pravica do odgovora omogočata neke vrste državljanski nadzor nad uresničevanjem svobode medijskega izražanja, ki je množičnim medijem podeljena v javnem interesu. Če mediji z objavo kršijo interese ali pravice posameznika oziroma drugih upravičenih oseb, lahko slednje z uveljavljanjem pravice do popravka vsaj v tem konkretnem primeru zagotovijo popolnejše izvajanje svobode tiska. V tem smislu pravica do popravka in pravica do odgovora zagotavljata pravilno izvajanje predvsem tiste naloge množičnih medijev, ki jo Gurevitch in Blumler (1990, 25) imenujeta »nadzorovanje družbenopolitičnega okolja, poročanje o dogajanju, ki verjetno vpliva, pozitivno ali negativno, na blaginjo državljanov«. Obe pravici prispevata k popolnejšemu izvrševanju tudi drugih nalog demokratičnih medijev, na primer funkcije določanja dnevnega reda (*ang. agenda-setting*), kjer gre za »določanje, identifikacijo glavnih dogodkov dneva, vključno z njihovimi povzročitelji in morebitnimi rešitvami« (Gurevitch in Blumler 1990, 25).⁶

Pravica do popravka in pravica do odgovora se v novi slovenski ustavi nahajata v poglavju o človekovih pravicah in temeljnih svoboščinah, vendar v tem primeru ne gre za klasični človekovi pravici in temeljni svoboščini.⁷ Človekove pravice in temeljne svoboščine so namreč praviloma namenjene varstvu pred posegi oblasti, kar pa ne velja za pravico do popravka in pravico do odgovora. Slednji učinkujeta v razmerjih neoblastnega značaja, to je v razmerju do množičnih medijev. Slovenska pravna stroka pravico do popravka in pravico do odgovora umešča v skupino pravic, ki zagotavljajo svobodo izražanja in opredeljevanja.⁸

Na ravni Evropske unije je pravica do odgovora (v slovenskem pravnem redu: pravica do popravka) neposredno urejena zgolj v Smernici Sveta z dne 3. oktobra 1989 o usklajevanju nekaterih zakonov in drugih predpisov držav članic o opravljanju dejavnosti razširjanja televizijskih programov (št. 89/552/EGS). Slednja v prvem odstavku 23. člena od držav članic

⁶ Omenjeni pravici posredno vplivata tudi na izvrševanje drugih nalog množičnih medijev, na primer naloge medijev kot platforme za komuniciranje in za vodenje dialoga z nosilci različnih stališč, kot mehanizma za uveljavljanje odgovornosti nosilcev oblasti in kot spodbujevalcev politične participacije državljanov.

⁷ Pojem, s katerim se srečujemo tako rekoč vsak dan, poznamo vsi, vendar ali bi ga znali tudi vsebinsko napolniti, če bi nas kdo vprašal, kaj pravzaprav so te, tako visoko čislane človekove pravice in temeljne svoboščine? Na kratko so to pravice, ki jih uživa vsak človek, neodvisno od državljanstva. Kaučič in Grad (2007, 111–126) človekove pravice in svoboščine razdelita najprej v pet skupin, to je na (1) temeljne in izhodiščne pravice in svoboščine, (2) osebne pravice in svoboščine, (3) politične pravice in svoboščine, (4) ekonomske in socialne pravice ter na (5) pravice narodnih skupnosti. Osebne pravice so predmet razčlenitve v nadaljnje štiri podskupine, in sicer v (1) pravice, ki zagotavljajo nedotakljivost človekove telesne celovitosti, (2) pravice v kazenskem postopku, (3) pravice, ki zagotavljajo nedotakljivost človekove zasebnosti in (4) pravice, ki zagotavljajo svobodo izražanja in opredeljevanja.

⁸ Poleg pravice do popravka in pravice odgovora spadajo v skupino pravic, ki omogočajo svobodo izražanja in opredeljevanja, še svoboda izražanja, svoboda vesti in pravica do ugovora vesti (Kaučič in Grad 2007, 122–126).

zahteva, da morajo vsem osebam, katerih zakoniti interesi (zlasti ugled in dobro ime) so bili oškodovani z navedbo neresničnih dejstev, za zaščito slednjih dati na voljo pravico do odgovora ali enakovredna pravna sredstva. Omenjena pravica pripada vsem fizičnim in pravnim osebam, in sicer ne glede na državljanstvo. Smernica zavezuje samo izdajatelje televizijskih programov.

Drugi, sicer nezavezujoč, delni vir pravice do odgovora (v slovenskem pravnem redu: pravica do popravka) na ravni Evropske unije je *Priporočilo Evropskega parlamenta in Sveta z dne 20. decembra 2006 o varstvu mladoletnikov in človeškega dostojanstva ter o pravici do odgovora v zvezi s konkurenčnostjo evropske avdiovizualne industrije in industrije spletnih informacijskih storitev (2006/952/ES)*. Evropski parlament in Svet v omenjenem priporočilu države članice pozivata k uvedbi pravice do odgovora (ali enakovrednega pravnega sredstva) na celotnem spektru spletnih medijev. Pravica do odgovora naj se zagotovi vsem fizičnim in pravnim osebam, »katerih legitimni interesi, kot sta ugled in dobro ime, so bili prizadeti zaradi izjave o dejstvih pri objavi ali prenosu«. Države članice so dolžne zagotoviti, da uporaba pravice do odgovora v konkretnih primerih ni ovirana z nerazumnimi pogoji. Evropski parlament in Svet nadalje določata sprejetje ustreznih postopkov in ukrepov za uresničevanje omenjene pravice, ki naj omogočajo učinkovito in enakovredno uresničevanje tudi upravičencem iz drugih držav članic. Pravico do odgovora je sicer mogoče urediti tudi v sklopu koregulativnih in samoregulativnih ukrepov, tako da zakonodajna regulacija ni edina možnost.

Pravica do odgovora (v slovenskem pravnem redu: pravica do popravka) je bila tudi predmet regulative, sprejete s strani Sveta Evrope. Slednji je leta 1974 sprejel *Resolucijo št. 74 (26) o pravici do odgovora*, ki državam članicam priporoča uvedbo pravice do odgovora v primerih, ko pride do objave napačnih dejstev oziroma dejstev in mnenj, ki posameznika zmotijo v njegovi zasebnosti ali pomenijo napad na njegovo čast, dostojanstvo ali ugled. Izmed dokumentov Sveta Evrope naj na tem mestu omenim še *Resolucijo 1003 o etiki v novinarstvu*, v kateri s ciljem doseči harmonizacijo pravice do odgovora med državami članicami Svet Evrope poziva k implementaciji Resolucije št. 74 (26) o pravici do odgovora. Za generalno uporabo pravice do odgovora na celotnem medijskem področju se je Svet Evrope zavzel v *Priporočilu 16 Odbora ministrov o pravici do odgovora v novih medijih* iz leta 2004.

Na področju sodne prakse Evropskega sodišča za človekove pravice je v začetnih fazah oblikovanja koncepta pravice do odgovora vladala precejšnja zmeda. Nekatere zgodnejše in odmevnejše odločitve Evropskega sodišča za človekove pravice so izvor pravice do odgovora videle v svobodi izražanja (*Melnychuk proti Ukrajini*), druge v varovanju zasebnosti, časti in dostojanstva (*Ediciones Tiempo SA proti Španiji*).

Naravo razmerja med svobodo izražanja in pravico do odgovora (v slovenskem pravnem redu: pravica do popravka) je Evropsko sodišče za človekove pravice najprej določilo v primeru *Melnychuk proti Ukrajini* (28743/03 z dne 5. 7. 2005). Sodišče je poudarilo pomen svobode izražanja z vidika argumenta sodelovanja v demokratičnem diskurzu in argumenta samouresničevanja ter navedlo, da »svoboda izražanja predstavlja enega izmed osnovnih temeljev demokratične družbe in enega osnovnih pogojev njenega razvoja ter samouresničitve vsakega posameznika«. Pravico do odgovora uvrsti v okvir svobode izražanja iz 10. člena *Evropske konvencije o varstvu človekovih pravic* (1950) ter za to navede dva argumenta. (Prvič), pravica do odgovora omogoča izpodbijanje neresničnih informacij in (drugič) pravica do odgovora omogoča pluralnost stališč v literarnih in političnih debatah.⁹ Sodišče je v tem primeru ugotovilo, da je pravico do odgovora mogoče zagovarjati z istimi argumenti kot svobodo izražanja.

V odločitvi *Ediciones Tiempo proti Španiji* (13010/87 z dne 12. julija 1989) Evropska komisija za človekove pravice izvor pravice do odgovora jasno zasidra v varovanju zasebnosti, časti in dostojanstva iz 8. člena *Evropske konvencije o varstvu človekovih pravic* (1950).¹⁰ Navaja, da je »bistvo pravice do odgovora zagotoviti možnost zaščite pred določenimi izjavami ali mnenji, razširjenimi s pomočjo množičnih medijev, ki lahko škodujejo zasebnosti, časti ali dostojanstvu«. Na tak način se »varuje interes javnosti po

⁹ 10. člen *Evropske konvencije o varstvu človekovih pravic* (1950), ki se nanaša na svobodo izražanja, določa:

1. Vsakdo ima pravico do svobode izražanja. Ta pravica obsega svobodo mišljenja ter sprejemanja in sporočanja obvestil in idej brez vmešavanja javne oblasti in ne glede na meje. Ta člen ne preprečuje državam, da zahtevajo dovoljenje za delo radijskih, televizijskih in kinematografskih podjetij. 2. Izvrševanje teh svoboščin vključuje tudi dolžnosti in odgovornosti in je zato lahko podrejeno obličnosti in pogojem, omejitvam ali kaznim, ki jih določa zakon, in ki so nujne v demokratični družbi zaradi varnosti države, njene ozemeljske celovitosti, zaradi javne varnosti, preprečevanja neredov ali kaznivih dejanj, za varovanje zdravja ali morale, za varovanje ugleda ali pravic drugih ljudi, za preprečitev razkritja zaupnih informacij ali za varovanje avtoritete in nepristranskosti sodstva.

¹⁰ 8. člen *Evropske konvencije o varstvu človekovih pravic* (1950) ureja pravico do spoštovanja zasebnega in družinskega življenja: »1. Vsakdo ima pravico do spoštovanja njegovega zasebnega in družinskega življenja, doma in dopisovanja. 2. Javna oblast se ne sme vmešavati v izvrševanje te pravice, razen, če je to določeno z zakonom in nujno v demokratični družbi zaradi državne varnosti, javne varnosti ali ekonomske blaginje države, zato, da se prepreči nered ali kaznivo dejanje, da se zavaruje zdravje ali morala, ali da se zavarujejo pravice in svoboščine drugih ljudi.«

sprejemanju informacij iz različnih virov ter zagotavlja najširši možni dostop do informacij«. Pravica do odgovora je v tej odločitvi utemeljena z argumentom participacije državljanov v demokratičnem diskurzu.

V okviru obravnave svobode izražanja je Evropsko sodišče za človekove pravice poudarilo pomen uredniške neodvisnosti, ki pa je omejena skladno z razlogi iz drugega odstavka 10. člena Evropske konvencije o varstvu človekovih pravic (1950).¹¹ Evropsko sodišče za človekove pravice uvaja doktrino o pozitivnih obveznostih države, ki države članice zavezuje k sprejetju pozitivnih ukrepov za zaščito svobode izražanja uporabnikov medijev. Država članica svojo pozitivno obveznost izpolni tako, da s primernimi ukrepi »zagotovi, da zavrnitev dostopa do medija ni arbitrarna in ne posega nesorazmerno v posameznikovo svobodo izražanja in da je vsaka takšna zavrnitev lahko izpodbijana pred pristojno domačo oblastjo«. Ne glede na začetno zmedo glede izvora pravice do odgovora je nadaljnji razvoj sodne prakse Evropskega sodišča za človekove pravice zavzel stališče, ki bistvo pravice do odgovora vidi v zaščiti zasebnosti, časti in dostojanstva posameznikov.

V tem poglavju sem najprej predstavila normativni temelj vsakega urejanja pravic komuniciranja, to je načelo publicitete, ter nadaljevala z orisom osnovnih konceptualnih značilnosti svobode izražanja, svobode tiska, pravice do popravka in pravice do odgovora. Naslednje poglavje je namenjeno teoriji javne sfere, s pomočjo katere bodo navedeni koncepti umeščeni v širši kontekst sistema javnega komuniciranja.

3 TEORIJA JAVNE SFERE

Komuniciranje je družbeni pojav, bistvenega pomena za delovanje vsake oblike demokratičnega političnega sistema. Trenutno v svetu politične teorije prevladujeta dva pristopa k obravnavi odnosa med komuniciranjem in demokracijo. Na eni strani je to sistemska teorija Niklasa Luhmanna, na drugi pa akcijsko naravnani Habermasov pristop.

¹¹ Drugi odstavek 10. člena Evropske konvencije o človekovih pravicah določa: »Izvrševanje teh svoboščin vključuje tudi dolžnosti in odgovornosti in je zato lahko podrejeno obličnosti in pogojem, omejitvam ali kaznim, ki jih določa zakon, in ki so nujne v demokratični družbi zaradi varnosti države, njene ozemeljske celovitosti, zaradi javne varnosti, preprečevanja neredov ali kaznivih dejanj, za varovanje zdravja ali morale, za varovanje ugleda ali pravic drugih ljudi, za preprečitev razkritja zaupnih informacij ali za varovanje avtoritete in nepristranskosti sodstva.«

Škerlep pravi, »da mora tista teorija družbe, ki opredeljuje komunikacijo kot svojo temeljno kategorijo, začeti graditi svoj model samorefleksivno s perspektive opazovalca, ki je prek svojih interakcij vpet v družbeno strukturo, in šele potem preiti na neosebne globalne družbene strukture«. V tem smislu je Habermasov deliberativni model družbe oziroma »hermenevtično izhodišče 'notranjega opazovalca', ki je vpet v intersubjektivnost medosebnih odnosov« (Škerlep 1997, 157), primernejši od Luhmannovega. Nadaljnja prednost omenjenega modela je, da v središče zanimanja postavlja »vprašanje demokratične legitimnosti sodobnih kapitalističnih družb« (Benhabib 1992, 74).¹² Z vidika te naloge pa je največja prednost Habermasovega modela družbe zagotovo njegov normativni značaj. Kot takšen je namreč še posebej primeren za izvajanje primerjalnih analiz, katerih cilj je ugotavljanje demokratičnega deficita. Tudi Christians in drugi (2009, 8) menijo, da, ne glede na številne kritike, »ideja javne sfere in z njo povezana ideja civilne družbe nudita (ustrezno op. A. J.) ogrodje za analizo osrednjega pomena in vpliva medijev v sodobni družbi«.

Izbrani teoretski model je primeren tudi zaradi svoje osredotočenosti na množične medije. V nasprotju s klasičnimi filozofskimi tradicijami, ki medije in njihovo svobodo delovanja obravnavajo kot podaljšek osebne svobode izražanja, Habermasov model družbe množične medije obravnava kot *institucijo*. »Moderna politika je pretežno mediatizirana, velika večina državljanov jo izkusi iz daljave, s pomočjo izbranih tiskanih ali televizijskih medijev« (McNair 2001, 1), ki v tem smislu delujejo kot *institucija* posredovanja informacij. Izbrani model družbe ustrezno zajame množične medije kot posredniško institucijo ter jih opredeli kot enega izmed odločilnih akterjev demokratične javne sfere. Množični mediji kot institucija pomembno ustvarjajo, (so) oblikujejo in vodijo procese oblikovanja političnega mnenja in volje v javnosti. S pojmom javnosti oziroma javne sfere se v deliberativnem modelu družbe vzpostavi vez med komuniciranjem in politiko. »Preko omenjenih pojmov (javnosti in deliberacije op. A. J.) je komunikologija povezana s teorijo demokracije [...] in preko teh pojmov se lahko pojasni tudi poseben položaj publicistov in politike v moderni družbi« pravi

¹² Pomembnost vprašanja demokratične legitimnosti izvira iz tesne povezanosti dejanskega uresničevanja pozitivnih ustavnih svoboščin, kamor po svoji naravi spadata tudi pravica do popravka in pravica do odgovora, s tem, koliko pravni subjekti, kot naslovniki pravnih norm, verjamejo v njihovo legitimnost. Dreier (v Habermas 1996, 30) pravi, da mora biti legitimni pravni sistem kot celota »na splošno družbeno učinkovit [...] in etično utemeljen«. Za legitime pa lahko veljajo samo tiste pravne norme, ki so sprejete v skladu z ustavo, hkrati pa tudi same zase izkazujejo minimalno družbeno učinkovitost in etično utemeljitev oziroma vsaj možnosti za to.

Imhof (2006, 1). Javnost in deliberacija sta tako pojma, ki omogočata pojasniti pomembno vlogo množičnih medijev v političnih sistemih sodobnih držav.

Pomembnost *institucionalnega* obravnavanja množičnih medijev je tesno povezana tudi s pravico do popravka in pravico do odgovora. Do oblikovanja teh pravic je namreč prišlo ravno zaradi negativnih posledic pojava množičnih medijev kot institucije. Obe pravici se skladata s sodobnim, deliberativnim konceptom državljanstva, katerega cilj je omogočiti čim boljše kakovost razpravljanja v javni sferi.

V luči preučevanja relacij med pravico do popravka in pravico do odgovora ter obliko političnega sistema je treba omeniti tudi Habermasovo teorijo komunikativnega delovanja. Habermas omenjeno teorijo, ki se ukvarja z načinom koordinacije medsebojnega delovanja znotraj interaktivnih odnosov, oblikuje v *Strukturnih spremembah javnosti* (1962). Rdeča nit tega dela so komunikativni predpogoji, nujni za obstoj civilne družbe in demokratičnega političnega sistema.¹³ Z navedeno smerjo raziskovanja Habermas nadaljuje v delu *Teorija komunikativnega delovanja* (1981), ki ga, v primerjavi s *Strukturnimi spremembami javnosti* (1962), odlikuje precej višja stopnja teoretične poglobljenosti in systemske povezanosti. Ena izmed temeljnih ugotovitev navedenega dela je, da je oblikovanje demokratičnih družbenih struktur odvisno od vzpostavitve in vzdrževanja nezavrlih struktur oblikovanja in izmenjave mnenj v določeni družbeni skupnosti.¹⁴ V kompleksnih modernih družbah množični mediji »konstituirajo komunikacijsko omrežje, ki je temeljni pogoj pojavljanja javnosti«, v kateri se »soočita instrumentalna racionalnost sistema, ki teži k manipulaciji [...] in komunikativna racionalnost življenjskega sveta, ki opredeljuje procese javnega sporazumevanja« (Škerlep 1997, 226). Nezavrte strukture oblikovanja in izmenjave mnenj vsebujejo, poleg razsvetljskega pojma samoodločajočega subjekta, še razsvetljsko idejo racionalnega in etično odgovornega javnega komuniciranja, osvobojenega kakršne koli prisile in struktur moči. Habermas v delu *Med dejstvi in normami* (1996), koncept svobodnega in nezavrtega

¹³ Škerlep (1997, 183) ustrezno izpostavlja utopično idealistični značaj koncepta komunikativnega delovanja, ki veljavnost diskurza veže na zahtevne pogoje idealne govorne situacije, za katero je značilna simetričnost in vzajemnost medsebojnih odnosov v procesu komuniciranja, skladno s katero lahko vsak udeleženec komunikativne interakcije neomejeno zavzame tako položaj govorca kot slušatelja. Primernejša se mu zdi »šibka interpretacije« komunikativnega delovanja, ker »komunikativne racionalnosti ne omeji s tako visokimi kriteriji, da jih praktično ni mogoče izpolniti, ampak jo zaznava v vseh tistih komunikacijah, ki ne temeljijo na strateškem varanju.«

¹⁴ Škerlep (1997, 193) temeljne elemente Habermasovega modela družbe pojasni takole: »[v] sferi življenjskega sveta potekata prek komunikativnega delovanja simbolna reprodukcija družbe in socialna integracija, v sferi sistema pa prek instrumentalno-strateškega delovanja materialna reprodukcija družbe in funkcionalna oz. systemska integracija.«

javnega komuniciranja nadgradi še iz vidika filozofije prava ter oblikuje deliberativni model družbe.

Osnovni gradnik deliberativnega modela družbe so odnosi vzajemnega pripoznavanja in racionalno utemeljeno komuniciranje med akterji politične javne sfere. O racionalnem razpravljanju lahko govorimo samo, če so izpolnjeni določeni pogoji (Habermas 1999, 937): »Racionalni diskurz naj bo javen in inkluziven, omogoča enake komunikacijske pravice udeležencem, terja iskrenost in razprši vsako obliko sile, razen nenasilne sile boljšega argumenta. Takšna komunikacijska struktura pričakovano ustvarja deliberativni prostor za mobilizacijo najboljših dostopnih prispevkov za najpomembnejše teme.« Z načelom diskurza Habermas vzpostavi povezavo med komunikativnim delovanjem posameznika in teorijo javnosti, hkrati pa nekoliko omili zahtevnost pogojev, ki jih idealna govorna situacija postavlja kot merilo veljavnosti izjav. V racionalni diskurz poleg pragmatičnega, etičnega in moralnega diskurza, spadajo tudi pogajanja, s čimer Habermas »omili abstraktno ostrino njegove prejšnje opredelitve kriterijev komunikativnega delovanja in približa njegov model sporazumevanja komunikacijskim praksam tako v sferi intersubjektivnosti življenjskega sveta kot v sferi formalno organiziranih institucij« (Škerlep 1997, 253). Politično komuniciranje je v modelu deliberativne demokracije zamišljeno kot racionalno in transparentno, njen osnovni gradnik je intersubjektivno komuniciranje, ki na najnižji ravni poteka v epizodičnih javnostih. S pomočjo povezovanja, zgoščevanja in vsebinskega združevanja procesov, kjer odločilno vlogo igrajo množični mediji, v končni fazi nastane javno mnenje. Od kakovosti slednjega je odvisna demokratičnost političnega sistema in posledično tudi legitimnost politične oblasti.

Eden izmed vidikov racionalne in transparentne komunikacijske strukture sta tudi pravica do popravka in pravica do odgovora. Zaradi tesne povezanosti pravic do popravka in odgovora s svobodo izražanja si omenjeni pravici upam uvrstiti v kategorijo komunikacijskih pravic, obe pravici povezati z varovanjem medijske infrastrukture in kot teoretski okvir naloge uporabiti Habermasovo komunikacijsko teorijo družbe. Uspešnost deliberativne demokracije pa ni odvisna samo od racionalnosti javnega razpravljanja, temveč tudi od vidika javnosti. »Princip publicitete zahteva, da je podajanje argumentov javno« oziroma, da racionalno utemeljevanje poteka javno (Gutmann in Thomson 2001, 135). K *javnosti* javnega razpravljanja

pripomoreta tudi pravica do popravka in pravica do odgovora. Kako in zakaj, bo pojasnjeno v nadaljevanju naloge.

3.1 Vloga javnosti v političnem sistemu

Javnost, kot normativno politično načelo, določa »pogoje (javnega op. A. J.) komuniciranja« (Splichal 1994, 14), ki omogočajo uresničevanje ljudske suverenosti in demokratične vladavine prava. Podobna misel je vsebovana tudi v dveh vidikih javnosti, ki ju izpostavlja Marcinkovski (2001, 243). Javnost se (prvič) nanaša na zasledovanje občega dobrega oziroma skupnih interesov in (drugič) pomeni specifični demokratični koncept univerzalistične narave. Če se politične teorije demokracije osredotočajo praviloma na »odgovornost in odzivnost procesa odločanja«, teorije javne sfere pozornost posvečajo vlogi javnega komuniciranja v procesih sprejemanja demokratičnih političnih odločitev (Ferre in drugi 2002, 289). Za boljše razumevanje pomena načela javnosti z vidika zagotavljanja demokratične kakovosti političnega sistema, je nujno poznavanje vsaj temeljev filozofije demokracije, ki jih predstavim v nadaljevanju.

Ne glede na različne modele in pojavnne oblike demokratičnih političnih sistemov se stroka strinja v eni točki, in sicer v tem, da jedro demokracije predstavlja načelo ljudske suverenosti. Skladno z načelom ljudske suverenosti je demokratični politični sistem opredeljen kot »vladavina ljudstva, temelječa na zavezanosti politični enakosti in individualni svobodi« (Christians in drugi 2009, 91). Habermas (1996, 369) politično javno sfero opredeli kot »institucije in pravna zagotovila, ki omogočajo svobodno in odprto oblikovanje mnenja« med državljani določene države. Institucionalna zagotovila pravne države, s katerimi slednja zagotavlja delovanje javne sfere, se bodo seveda razlikovala v odvisnosti od konkretne oblike politične ureditve. Ne glede na navedeno pa obstaja katalog minimalnih zahtev, ki jih morajo izpolnjevati moderne države, da bi lahko obveljale za demokratične: (1) obstoj liberalnih svoboščin v sferi temeljnih pravic, (2) pluralizem političnih strank, (3) periodične, enakopravne, svobodne in tajne volitve, (4) reprezentativno oblikovanje politične volje, (5) izravnava individualnih interesov kot cilj oblikovanja politične volje, (6) načelo pravne države kot vodilno načelo delovanja države, (7) načelo delitve oblasti kot organizacijsko načelo (Fuchs 1996, 10). Navedena merila služijo zgolj in izključno enemu cilju, to je zagotavljanju vladavine ljudstva, temelječe na načelih enakosti in svobode. Do te točke

obstaja med različnimi političnimi strujami soglasje. Razhajanje se začne na točki, ko je treba načelo ljudske suverenosti iz teorije prestaviti v resničnost. Z vidika vprašanja, kako empirično vzpostaviti vladavino ljudstva sta se v politični teoriji oblikovali dve glavni struji, in sicer liberalna in republikanska. Habermas svoj model javne sfere in civilne družbe koncipira z željo preseči razlikovanje med obema tradicijama, ki ju na kratko predstavim v nadaljevanju.

Liberalna politična struja vladavino ljudstva vzpostavi tako, da kot nosilca suverenosti določi posameznika kot individualni subjekt. Ker »svoboda posameznika ščiti njegovo suverenost« (Christians in drugi 2009), je razumljivo, da ima načelo svobode v liberalni politični misli prednost pred načelom enakosti. Posledica individualističnega pojmovanja svobode je razpršenost ljudske suverenosti med interesne skupine, »namesto enega centra suverene moči obstaja večje število centrov moči, od katerih nobeden ne more biti v celoti suveren« (Dahl 1967, 24). Republikanska politična tradicija nasprotno daje prednost načelu politične enakosti, ljudska suverenost se izvaja kolektivno v zasledovanju občega dobrega in temelji na »svobodnem javnem rezoniranju med enakimi« (Cohen 1997, 412). V sklopu liberalne politične misli se je kot posledica njene individualistične naravnosti, pojavil problem: »Če demokracija pomeni kolektivno samovladanje, kako doseči soglasje pri sprejemanju odločitev, ki bo obenem prostovoljno in razumno? Kako oblikovati *volonté générale*, ki bo »obča« v smislu premagovanja partikularnih interesov in utelešenja občega razumevanja, da posamezniki ne bodo oktroirani in njihovi dispartni interesi in aspiracije ne bodo enostavno negirani?« (Peters 1994, 47). Svoj pogled na oblikovanje obče volje oziroma na način uresničevanja ljudske suverenosti, s katerim bodo navedena nasprotja presežena, Habermas predstavi znotraj modela deliberativne javnosti.¹⁵

Škerlep (2014, 27) pojasnjuje, da Habermasov model deliberativne javnosti temelji na diskurzivno opredeljeni ljudski suverenosti z »javno argumentacijo, kot mehanizmom za proizvodnjo in preizkušanje norm«. Z vidika pogojev, ki morajo biti izpolnjeni za uresničevanje diskurzivno opredeljene ljudske suverenosti, Škerlep kot najprimernejšega označi koncept komunikativnega delovanja, ki ga je Habermas razvil v svoji teoriji formalne pragmatike:

Gre za model komuniciranja, ki v primeru, ko udeleženci interakcije eno ali več izjav zavrnejo kot neveljavno, temelji na pro et contra argumentaciji. Habermas pravi, da v dialogu vsak govorec s svojimi izvedenim govornim dejanjem postavlja poslušalcu implicitno zahtevo po pripoznanju njegove veljavnosti. Drugi udeleženci lahko njegove izjave zaznajo kot neproblematične in kot implicitno veljavne ali, nasprotno, kot neveljavne zavrnejo eno ali več izjav. Če je izjava zavrnjena, se lahko začne proces argumentacije, v katerem se preizkusi, ali so zadevne izjave utemeljene z zadostnimi razlogi. V procesu dialoške argumentacije, vsak udeleženec navaja razloge za svoje izjave in, v pogojih »idealne govorne situacije«, zmaga moč boljšega argumenta. Z drugimi besedami, če udeleženci spoštujejo moč boljšega argumenta, so motivirani, da racionalno sprejmejo najboljši argument, posledično se, v pogojih idealne govorne situacije, postopek zaključi z racionalnim konsenzom in vzajemnim pripoznavanjem.

Skladno s Habermasovim pristopom je racionalno soglasje treba doseči izključno na podlagi moči argumenta. Naj na tem mestu omenim še smer, ki jo glede doseganja racionalnega soglasja v družbi, zagovarja John Rawls. Škerlep (2004, 430) poudarja, da Rawls, za razliko od Habermasa, »ne zastopa javne razprave po načelu boljšega argumenta, pri katerem bi udeleženci izostrili svoje argumente v konfrontaciji s protargumenti nasprotnikov, temveč od udeležencev zahteva, da pri oblikovanju svojih argumentov predvidijo, katere njihove argumente lahko predstavniki nasprotne pozicije v razpravi sprejmejo glede na svoje integralne doktrine.« Diskurz, temelječ na opisanem komunikativnem delovanju, se odvija v javni sferi, ki jo lahko v splošnem opredelimo kot javni prostor svobodne kritične deliberacije o delovanju javne oblasti. Javna sfera je tudi »prostor, kamor se je umaknilo pričakovanje suverene samoorganizacije družbe« oziroma kamor se je umaknila »desubstantizirana« ljudska suverenost (Habermas 1996, 486).¹⁶ Kot izhaja iz prej povzetega koncepta komunikativnega delovanja, pa o racionalnem diskurzu lahko govorimo zgolj v pogojih idealne govorne situacije. Vprašanje, ki se zastavlja na tem mestu je, katerim zahtevam mora zadostiti javna diskusija, da ji lahko podelimo kakovost racionalnosti? Habermas odgovarja (1999, 937): »Racionalni diskurz naj bo javen in inkluziven, omogoča enake komunikacijske pravice udeležencem, terja iskrenost in razprši vsako obliko sile, razen nenasilne sile boljšega argumenta. Takšna komunikacijska struktura pričakovano ustvarja deliberativni prostor za mobilizacijo najboljših dostopnih prispevkov za najpomembnejše teme.« Skladno s tem lahko o racionalnem diskurzu govorimo samo takrat, ko udeleženci, zavezani iskanju resnice, v

¹⁵ Posameznim političnim modelom ustrezno so se v teoriji oblikovali tudi modeli javnosti, na primer liberalni model javnosti, reprezentativni model javnosti in tako dalje.

razpravo vstopijo s performativnim odnosom oziroma ne uporabljajo strateškega delovanja in med njimi vladajo odnosi priznavanja enakosti in vključevanja. Element enakosti, ki si ga vzajemno priznavajo udeleženci racionalnega diskurza, se odraža v enakih komunikacijskih pravicah, ki naj pripadajo vsem udeležencem (Habermas 1996, 322–323).

V tem poglavju je pojem javnosti obravnavan v smislu normativnega političnega koncepta. Normativni vidik javnosti je v tem, da javnost kot »idealni postopek demokratičnega oblikovanja mnenja in volje podeljuje [...] političnim odločitvam demokratično legitimacijo« (Schulz 2011, 114) in posledično legitimira tudi politično oblast. Habermasova deliberativna javnost, ki naj omogoči uresničevanje intersubjektivne, z racionalnim diskurzom opredeljene ljudske suverenosti, je normativno določena s pogoji idealne govorne situacije. Bistveni element Habermasovega (1990, 156) zgodnjega modela idealne meščanske javnosti, ki »stoji in pade z načelom občega dostopa«, je obča dostopnost.

Peters (2007, 59) idealnotipsko javnost vsebinsko podrobneje opredeli kot koncept, ki se nanaša zadeve občega pomena. Javnost se »oblikuje skozi komuniciranje med akterji, ki izstopijo iz svojih zasebnih življenjskih svetov, da bi se sporazumeli o zadevah občega pomena«. Zadeve občega pomena se obravnavajo v javnem diskurzu, ki mora zadostiti trem temeljnim normativnim merilom. Prvi element normativnega koncepta javnosti je »enakost in recipročnost v komunikacijskih razmerjih« oziroma princip enakih možnosti dostopa vseh državljanov do javnega komuniciranja (*nem. Gleichheitsprinzip*), ki vključuje tudi element recipročnosti (*nem. Reziprozität*). Element recipročnosti pomeni, da javni diskurz poteka v obliki izmenjave argumentov, vsak ima možnost, da zavzame vlogo govorca, vendar mora biti pripravljen poslušati in upoštevati tudi argumente drugih udeležencev. Drugo normativno merilo politične javnosti se nanaša na »načelno odprtost (*nem. Offenheit*) za teme in prispevke«, ki vključuje tudi »primerne kapacitete za njihovo obravnavo«. ¹⁷ Tretje normativno merilo javnosti je diskurzivni značaj javne razprave v smislu argumentirane razprave, vodene z močjo argumentov (Peters 2007, 59–61). Pri tem je treba poudariti, da je Peters (2002, 28), kar se tiče principa enakih možnosti dostopa oziroma participacije,

¹⁶ Habermas v primeru javnosti v smislu posredniškega komunikacijskega sistema uporablja izraz »javna sfera«.

¹⁷ Kriterij enake odprtosti in primerne kapacitete obravnave tem pomeni, da je predmet obravnave lahko v načelu vsaka tema oziroma, da se o njeni pomembnosti odloča v javni razpravi, pri čemer mora biti vsaka tema deležna tudi ustrezne vsebinske in časovne obravnave. Zaradi različnih oblik selekcioniranja, prednostnega tematiziranja in podobno je ta princip v realnosti, vsaj kar se tiče klasičnih množičnih medijev, skoraj v celoti neuresničen.

naklonjen »zamenjavi personalno utemeljenega ideala enakosti in participacije s principom odprtosti oziroma enakih možnosti (dostopa op. A. J.) za teme, perspektive, interpretacije, ideje in argumente«.

Osrednji element javnosti kot normativnega političnega koncepta je, kot sem že omenila, obča dostopnost, in sicer tako v smislu enakih možnosti dostopa različnih tem kot v smislu enakih možnosti sodelovanja vseh državljanov v javni razpravi. Javnost kot normativni koncept politične narave določa normativne pogoje, ki morajo biti izpolnjeni za vzpostavitev in delovanje javnosti kot demokratičnega posredniškega komunikacijskega sistema, ki bo omogočal izvrševanje ljudske suverenosti oziroma vladavino ljudstva. »Za udejanjanje ljudske suverenosti morajo biti v temeljne ustavnopravne akte vpisane demokratične pravice, ki v načelu vzpostavijo idealno komunikacijsko situacijo za diskurzivno oblikovanje mnenja in volje« oziroma vzpostavijo »'komunikativno svobodo', ki jo (Habermas op. A. J.) v nasprotju z negativno svobodo samovolje pravnega subjekta razume kot pozitivno svobodo« (Škerlep 1997, 258). Ustreznost vsake konkretne operacionalizacije normativnega načela javnosti, ki se v sodobnih ustavnih demokracijah praviloma urejajo v ustavi kot najvišjem aktu, je odvisna od družbeno pogojenih komunikacijskih in organizacijskih vidikov javnosti. Habermas s poudarjanjem pozitivnega značaja komunikativne svobode želi povedati, da morajo biti komunikacijske pravice operacionalizirane kot državljanske svoboščine. To pomeni, da morajo zagotavljati »enake možnosti participacije v postopkih oblikovanja mnenja in volje, v katerih državljani uresničujejo svojo politično avtonomijo in s pomočjo katere proizvajajo legitimno pravo« (Habermas 1996, 123). Za ustrezno operacionalizacijo javnosti kot normativnega načela je treba poznati strukturo in delovanje družbenega okolja, v katerem poteka javno komuniciranje. V naslednjem razdelku se bom zato posvetila organizacijskim in komunikacijskim vidikom sodobnega sistema javnega komuniciranja.

3.2 Medijska javnost

Pod javnostjo kot komunikološkim konceptom razumemo prostor, kjer se artikulirajo in soočajo različni družbeni interesi, obravnavajo zadeve občega pomena, ki jih je treba urediti s posredovanjem političnega sistema in sprejemajo politične odločitve. Bistvena elementa javne sfere sta javna dostopnost in oblikovanje skozi komuniciranje – biti slišan in viden

(Arendt 1998, 50).¹⁸ Oba elementa se jasno odražata v metaforah, s katerimi Habermas (1996, 360) opisuje javno sfero, na primer kot »omrežje za komuniciranje informacij in stališč« in kot »lingvistično konstituiran družbeni prostor«, ki se »reproducira s komunikativnim delovanjem«. ¹⁹ V kompleksnih modernih družbah vzpostavljajo množični mediji komunikacijsko omrežje, ki omogoča dostopnost izjav« (Škerlep 1997, 225) oziroma »sodelovanje publike 'umetnost uživajočih zasebnikov' v reprodukciji kulture ter sodelovanje publike državljanov v socialni integraciji, ki je posredovana prek javnega mnenja. Kulturna in politična javnost sta iz systemske perspektive države definirani kot okolje, ki je relevantno za oskrbo z legitimnostjo« (Habermas 1987, 319). Škerlep (2004, 430) poudarja, da je Habermasovo javnost treba razlikovati od Rawlsovega javnega uma, saj je »[z]a poznega Rawlsa [...] javnost izključno država, ki v družbi uteleša univerzalen, to je javni interes.«²⁰

Nastanek medijskih javnosti je sicer tesno povezan z obdobjem razsvetljenstva in pojavom množičnih medijev, vendar so slednje v empirični obliki obstajale že pred tem, kar dokazuje praksa cenzure (Schulz 2011, 123). Za javnosti sodobnih, funkcionalno diferenciranih družb

¹⁸ Za sociološki koncept javnosti, kot ga opredeljujeta na primer Habermas in Arendtova, je značilno opredeljevanje iz vidika dualizma zasebnost – javnost (javnost kot politični koncept se obravnava kot nasprotje tajnosti). Arendtova (1998, 50) opozarja, da termin javnost označuje dva tesno povezana, a nikakor identična fenomena. V tem smislu javnost najprej pomeni to, »kar lahko vsi vidijo in slišijo [...] šele prisotnost drugih, ki vidijo, kar mi vidimo in slišijo, kar mi slišimo, nas prepriča o resničnosti sveta in nas samih«. Arendtova v tem smislu javnost opredeljuje kot bistveno za posameznikovo dožemanje resničnosti tako zunanjega sveta kot subjektivnega dožemanja lastne osebnosti. Drugi pomen javnosti je javnost kot »skupni svet«, torej svet, ki je skupen vsem nam in se torej razlikuje od našega zasebnega sveta, ki se nahaja znotraj skupnega sveta. Arendtova (1998, 52) nima v mislih fizičnega prostora, ampak gre za pojem javnosti, ki se nanaša na »človeški artefakt«, na skupni svet oziroma »mizo, ki se nahaja med tistimi, ki sedijo okrog nje; svet, ki kot vsak posrednik, ljudi hkrati povezuje in ločuje«. Samo izkušnja skupnega sveta, mize, za katero sedimo, in nanjo gledamo iz različnih perspektiv, ljudem omogoča spoznati resničnost. Javnost kot miza, kot skupni svet, sicer ločuje ljudi, hkrati pa omogoča pogled na to skupno iz različnih zornih kotov (Arendt 1998, 56): »realnost javnega področja je odvisna od sočasne prisotnosti neštetih perspektiv in vidikov, v katerih se predstavlja skupni svet [...] čeprav je skupni svet skupno področje, kjer se vsi srečajo, zasedajo prisotni različne položaje, položaj enega ne more nič bolj sovpadati s položajem drugega kot položaj dveh objektov. Biti slišan in viden iz strani drugih izvaja svoje bistvo iz dejstva, da vsi vidijo in slišijo iz različne pozicije.« Omenjeni vidik koncepcije javnosti se da prenesti v okvir monolitčnih ideoloških sistemov, ki dopuščajo samo en pogled na skupni svet. V tem primeru je miza odtegnjena, med ljudmi več ne obstaja nič, kar jih ločuje in hkrati povezuje. Javnost kot skupni svet, če sledimo tej interpretaciji, torej v totalitarnih sistemih oziroma drugih ideološko monolitčnih sistemih, ne more obstajati.

¹⁹ Javno sfero lahko v splošnem opredelimo kot javni prostor svobodne kritične razprave o delovanju javne oblasti, nekoliko natančneje pa kot »prostor, kamor se je umaknilo pričakovanje suverene samoorganizacije družbe« oziroma, povedano preprosteje, kamor se je umaknila »desubstantizirana« ljudska suverenost (Habermas 1996, 486). Iz diskurzivnega pojmovanja ljudske suverenosti oziroma njenega intersubjektivnega značaja izhaja tudi »virtualna« narava javne sfere, v smislu »virtualne prisotnosti razpršenih bralcev, poslušalcev ali gledalcev, povezanih z javnimi mediji« (Habermas 1996, 361).

²⁰ »Javni um političnega liberalizma bi lahko pomešali s Habermasovo javnostjo, vendar nista ista. Javni um je v tem tekstu rezoniranje zakonodajalcev, upravljalcev (na primer predsednikov) in sodnikov (posebno tistih na ustavnem sodišču). Vključuje tudi rezoniranje kandidatov na političnih volitvah ali strankarskih voditeljev in drugih, ki delajo v njihovih predvolilnih kampanjah, kot tudi rezoniranje državljanov, ko glasujejo o ustavnih zadevah in o vprašanih temeljne pravičnosti. Ideal javnega uma nima enakih zahtev v vseh teh primerih. Kar pa se tiče Habermasove javnosti, je več ali manj tisto, kar sem imenoval kultura ozadja, in na to področje se javni um s svojo civilno dolžnostjo ne nanaša« (Rawls 1993, 382).

je značilno, da so v pretežni meri mediatizirane, javno komuniciranje poteka pretežno posredovano. Gerhards (1991: 61) pojasnjuje, da »[j]avnosti v demokratičnih, kompleksnih družbah, ki so teritorialno organizirane, ni mogoče vzpostaviti preko navzočnosti vseh prizadetih v smislu interaktivnih sistemov niti v obliki prireditev. Empirično-realno gledano je lahko (vzpostavljena op. A. J.) zgolj kot množično-medijska javnost, ki s pomočjo tehničnih sredstev enostransko razširja informacije in mnenja na razpršeno publiko.«²¹

Kadar govorimo o javnosti kot o »komunikacijskem omrežju«, imamo v mislih javno komuniciranje, ki je v pretežni meri posredovano z množičnimi mediji. Za tako komunikacijsko omrežje je značilna (prvič) splošna dostopnost, v smislu, da udeležba ni vezana na posebne pogoje, (drugič) laična usmerjenost javnega razpravljanja in (tretjič) posredovanje javnega komuniciranja pretežno s pomočjo množičnih medijev (Gerhards in Neidhardt 1990, 17). Glede na merila zgoščenosti komuniciranja, organizacijsko kompleksnost in domet, je za medijske javnosti značilno tematsko visoko zgoščeno množično komuniciranje, ki ni mogoče brez posebej vzpostavljene tehnične in organizacijske infrastrukture (Schulz 2011, 118). Medijska javnost ni enoten koncept, ampak obstajajo številne parcialne medijske javnosti, na primer bralci določenega časopisa, gledalci določene oddaje in podobno.

V sklopu obravnave javnosti kot normativnega političnega koncepta sem omenila tri pogoje, ki morajo biti izpolnjeni, da bi javnost lahko delovala kot temeljni gradnik demokratičnega političnega sistema. V nadaljevanju bom prikazala strukturne in komunikacijske vidike javnosti, ki se nanašajo na dva od treh izpostavljenih elementov normativnega pojma javnosti. Pozornost bo najprej namenjena komunikacijskim vidikom normativnega principa tematske odprtosti in ustrezne obravnave (*nem. Offenheit & Kapazität*), nato pa še principu enakih možnosti dostopa in recipročnosti (*nem. Gleichheitsprinzip & Reziprozität*) v javnem razpravljanju. Princip diskurzivnega značaja javne razprave bo sicer omenjen, a mu večje pozornosti ne namenjam.

²¹ Ne glede na navedeno Gerhards izpostavlja, da lahko, v primeru tematsko omejenih in lokalno fiksnih področij, kot učinkovit posrednik interesov nastopa tudi interaktivna javnost, ki pa nikakor ne pride v poštev v primeru informacij, ki morajo biti sporočene vsem državljanom. Problem pri interaktivnih javnostih tiči v agregaciji mnenj oziroma vključitvi vseh potencialno zainteresiranih v javno komuniciranje.

Principa odprtosti in primerne obravnave (*nem. Öffentlichkeit & Kapazität*), opredeljujeta vsebino javne razprave in kot taka odločilno določata funkcionalnost javnosti kot političnega koncepta. Kot predpogoj diskurzivnega javnega razpravljanja tudi Habermas (v Jazbinsek 2006) izpostavlja obstoj »baze zadostnega (obsega op. A. J.) informacij«, kar je mogoče zgolj ob predpostavki, da se v javno razpravo lahko vključijo vsi, ki si to želijo. Dostop oziroma vključitev v javno razpravo sta v modernih mediatiziranih družbah v pretežni meri odvisna od množičnih medijev, ki »vzpostavijo *splošno* dostopno javnost in s tem [...] politični forum, ki omogoča oblikovanje politične volje in mnenja *vseh* državljanov« (Schulz 2011, 123).

Dostop tem je v medijski javnosti omejen zaradi tehnik *selekcioniranja tem*, ki jih pri svojem delu uporabljajo novinarji. Njihova smiselna uporaba je sicer nujna, saj bi v nasprotnem primeru prišlo do prevelike obremenitve javnega diskurza. V resničnem življenju pa te tehnike praviloma vodijo do izkrivljenega javnega diskurza, saj se o pomembnosti tem več ne odloča v javni razpravi, kot to zahteva normativno načelo javnosti. Namesto tega so množični mediji tisti, ki preko svojih »odločitev o selekciji in prezentaciji določajo pomembnost tem« (Jarren in Donges 2002, 227) in s tem vsebino javnega diskurza. Med političnimi akterji in izbranimi mediji se velikokrat razvijejo (osebna) razmerja izključnega sodelovanja, ki vodijo do privilegiranega dostopa določenih akterjev in njihovih tem do medijske javnosti (Saxer 2002, 57). Schulz (2011, 137–140) povzema izsledke empiričnih raziskav in ugotavlja, da imajo privilegiran dostop do medijske javnosti zlasti akterji političnega centra. Akterji iz periferije so pozornosti medijske javnosti deležni običajno samo takrat, ko so udeleženi v odmevnih političnih konfliktih. Najmanjše možnosti dostopa do medijske javnosti imajo navadni državljani. Dostop tem do javnega diskurza je nadalje omejen tudi zaradi različnih *PR strategij*, ki jih zlasti uveljavljeni akterji, uporabljajo za usmerjanja pozornosti javnosti. Habermas (1996, 376) medijem namenja vlogo mandantov razsvetljene javnosti, katere zmožnosti učenja in kritične presoje naj slednji tako predpostavljajo kot zahtevajo in krepijo, a opaza, da je resnično stanje precej drugačno: »Na splošno lahko rečemo, da je podoba politike, predstavljena na televiziji, v pretežni meri sestavljena iz tem in prispevkov, ki so profesionalno pripravljene kot medijski input in distribuirane preko tiskovnih konferenc, tiskovnih agencij, odnosov z javnostmi in podobno.« Princip odprtosti in primerne obravnave (*nem. Öffentlichkeit & Kapazität*) je, kot smo videli, v resničnem svetu daleč od normativnega ideala. V nadaljevanju se bom posvetila še principu enakosti in recipročnosti (*nem. Gleichheitsprinzip & Reziprozität*).

Tematska izkrivljenost javnega diskurza, ki je posledica neenakega dostopa, se v fazi javne razprave še dodatno okrepi. V medijskih javnostih se odstopanja namreč ne pojavljajo samo glede principa odprtosti in primerne obravnave tem, temveč tudi glede principa enakosti in recipročnosti (*nem. Gleichheitsprinzip & Reziprozität*) sodelovanja v javni deliberaciji. Načelo dostopa je dodatno zoženo tudi zaradi občinstva samega oziroma zaradi pomanjkanja motivacije in znanja za sodelovanje v javnem diskurzu, kar vodi do »izkrivljene reprezentacije« znotraj medijske javnosti (Gerhards in Neidhardt 1990, 35). Peters (1994, 52) omejitve, ki ožijo načelo odprtosti javnega diskurza, na splošno opredeli kot posledice *neenakosti* in *asimetriji*, ki vladajo v sistemu javnega komuniciranja: »Obstajajo neenakosti v *vidnosti* ali *slišnosti*, ki obremenjujejo, ali nadzorujejo udeležbo v javnem prostoru; obstajajo neenakosti *vpliva*; in konec koncev obstajajo asimetričnost v *predpostavki znanja* o komuniciranju.« Na kakovost javnega diskurza nadalje vplivajo tudi različne tehnike vzbujanja pozornosti in prepričevanja, ki jih v tekmi za pozornost občinstva uporabljajo akterji javnosti.

Tretji element javnosti kot političnega načela terja, da javna razprava poteka v obliki racionalnega, argumentiranega diskurza. Peters (1994, 65–76) ugotavlja, da javna razprava v zelo majhnem deležu poteka skladno z načelom diskurza. Namesto tega prevladuje ekspresivno komuniciranje, pogajanja, pa tudi etično bolj sporni primeri manipuliranja, zavajanja in drugih oblik simboličnega nasilja. Vse to naj bi bila v veliki meri posledica pomanjkanja strpnosti in vzajemnega spoštovanja.

Vse to vodi do oblikovanja številnih parcialnih javnosti, *fragmentacije* občinstva in razpada splošne javnosti. Fragmentacija občinstva je po mnenju Schererja in Baumana (2002, 202) posledica dejstva, da se v modernih, visoko diferenciranih družbah posamezni obče relevantni problemi obravnavajo v parcialnih, specificiranih javnostih in seveda tudi v krogu različnih akterjev. Slednje lahko vodi do tega, da ne obstaja več splošno soglasje o tem, kaj je družbeno relevantno. Teme, obravnavane v različnih parcialnih javnostih, morajo biti med seboj povezane. Pri vzpostavljanju in ohranjanju povezanosti med množtvom parcialnih javnosti igrajo odločilno vlogo ravno množični mediji. Z medijskim poročanjem o družbeno relevantnih problemih, s katerimi se ukvarjajo v določeni parcialni javnosti, se omenjeni temi omogoči dostop do široke javne razprave. Na ta način se v javni diskurz lahko vključijo novi akterji, kar omili nevarnost fragmentacije. Habermas (1996, 377) meni, da so ravno postopki

obdelave informacij (predstavljanje dejstev kot življenjskih zgodb, mešanje informativnih in zabavnih vsebin, fragmentacija kompleksnih zgodb in podobno) v veliki meri odgovorni za strukturne spremembe medijske javnosti, zaradi katerih slednja več ni sposobna proizvajati legitimnega javnega mnenja in opravljati svoje osrednje kritične funkcije.

Kar se tiče akterjev javne sfere, Splichal (2005, 60) ugotavlja, da v sodobnih razmerah »odločilne vloge igrajo tisti akterji, ki se samo 'pojavi pred javnostjo' in ki samo zasedajo že konstituirano javnost, da bi jo izkoristili – politične stranke, interesne skupine, državne institucije in podobni akterji.« Zaradi neprimerno večjega vpliva in moči akterjev, ki se pojavljajo *pred* javnostjo, naj bi se zmanjšal tudi vpliv druge skupine akterjev, to je publicistov, ki s prednostnim tematiziranjem (*ang. agenda-setting*) dejansko odločajo o temah, ki bodo predmet javne razprave. Splichal še navaja, da je v podobno slabem položaju tudi tretja kategorija akterjev, ki sodelujejo v reprodukciji javnosti in kamor spadajo zlasti akterji civilne družbe.

V tem razdelku sem obravnavala delovanje javnosti kot socialnega območja javne razprave, in sicer z vidika treh elementov javnosti kot normativnega političnega načela. Zaradi takšnih in drugačnih razlogov ostajajo normativne zahteve javnosti kot političnega načela v resničnosti v glavnem neizpolnjene, pri čemer lahko levji delež krivde za to pripišemo ravno delovanju množičnih medijev. V nadaljevanju se bom posvetila še organizacijskemu substratu javne sfere, to je civilni družbi, s pomočjo katere želi Habermas zaobiti strukturne pomanjkljivosti medijske javne sfere in obuditi kritično funkcijo javnosti.

3.3 Civilna družba, javno mnenje in aktivno državljanstvo

Ne glede na strukturne pomanjkljivosti medijskih javnosti Habermas upanje za revitalizacijo kritične funkcije vidi v civilni družbi oziroma ustrezni institucionalizaciji kritične javnosti. V nadaljevanju bom pozornost namenila še temu, kako javnost preko javnega mnenja opravlja svojo osrednjo funkcijo, to je funkcijo legitimiranja.

Javna sfera se kot lingvistično konstruirano omrežje komuniciranja reproducira s komunikativnim delovanjem. Govorna situacija, v kateri akterji »eden drugega zgolj ne opazujejo, ampak zavzamejo stališče druge osebe in si vzajemno pripoznajo komunikativno svobodo, se razvije v lingvistično konstituiran javni prostor« (Habermas 1996, 361). V tem

prostoru udeleženci razpravljajo in usklajujejo svoje delovanje. Javnost se glede na zgoščenost komuniciranja, organizacijsko kompleksnost in domet, vzpostavi na večjem številu ravni, ki segajo vse od *epizodičnih* in *občasnih* javnosti do *abstraktnih* javnosti množičnih medijev, kjer lahko govorimo zgolj še o virtualni navzočnosti občinstev (Flynn 2004, 441–442).²² Večja kot je abstraktnost in odmaknjenost od konkretnih kontekstov nastajanja, višja in bolj anonimna, kot je javnost, bolj se javno komuniciranje zgošča in ureja glede na teme in zavzemanje pozicij strinjanja ali nestrinjanja. Tematsko razvrščene izjave se v naslednjem koraku zlijejo v svežnje oziroma fokusirana mnenja. Ali se bodo svežnji v naslednjem koraku prelili v javno mnenje, je odvisno od kontroverznosti in odobravanja konkretne teme (Habermas 1996, 360–374; Baxter 2011, 159–160). Skladno z načelom diskurzivne javnosti se politična volja državljanov, vsebovana v javnem mnenju, oblikuje v *racionalnem* javnem diskurzu, ki poteka s periferije v center političnega sistema oziroma *institucionalizirano javnost političnega sistema*, kjer se sprejemajo politične odločitve.²³ Pri tem je pomembno izpostaviti element racionalnosti javnega mnenja. Ljudska suverenost ni v »vsebovana v skupni vsoti (posamičnih mnenj op. A. J.) skupnosti« kot pravi Mill (1861, 43), temveč javno mnenje predstavlja novo kakovost, ki je več kot zgolj seštevek posamičnih mnenj. Center političnega sistema zasedajo nosilci politične oblasti, med akterje periferije pa običajno spadajo državljani, akterji civilne družbe (dobavitelji) in klienti.²⁴ Škerlep (2002: 165) v tej zvezi izpostavlja, da gre pri oblikovanju javnega mnenja za dvostopenjski proces,

²² Epizodične javnosti so javnosti v smislu političnih zborovanj in dogodkov v arenah, kjer je še zagotovljena fizična prisotnost občinstva, ki pa je že razdeljeno na aktivne igralce v areni, to je govorce in pasivne opazovalce oziroma publiko na tribunah.

²³ Habermas pa poleg uradnega modela kroženja moči, zavedajoč se družbene realnosti, opredeli tudi neuradni, lahko bi rekli realni, model kroženja moči, ki ga sicer označi za nelegitimnega, a njegovo problematičnost omili z uvedbo koncepta problematizacije. Pravi, da največji del političnega odločanja sicer dejansko poteka po neuradnem modelu rutinskega sprejemanja odločitev, kjer je vez s komunikativno močjo pretrgana, vendar poudarja, da gre pretežno za sprejemanje manj pomembnih odločitev. Rutinsko sprejemanje odločitev, čeprav nelegitimno, je torej v glavnem »neškodljivo«, a zgolj ob pogoju, da obstaja možnost spremembe v uradni, legitimni status takoj, ko se v »širši javni sferi začnejo kontroverzne povezane zlasti z normativnimi vidiki«, trenutno obravnavanimi v neuradnem, nelegitimnem postopku sprejemanja. V tem primeru javno mnenje, izhajajoče iz široke javne sfere zahteva »izredni modus reševanja problema, ki daje prednost ustavno (reguliranim op. A. J.) kanalom kroženja moči« (Habermas 1996, 357). Govoriti o legitimnem sprejemanju odločitev kot o »izrednem modusu« je nedvomno ironično, a dokler problematizacija ostaja realno in učinkovito družbeno dejstvo, je to rešilna bilka, vsaj tako očitno meni Habermas, s katero lahko državljani, zbrani v široki javni sferi, demokracijo rešijo pred potopom. Situacija pa ne glede na to ni tako rožnata. Državljanom morajo imeti namreč za reševanje demokracije, če se smem tako izraziti, tako interes kot možnosti. Državljanom se mora zdeti vredno boriti za skupno stvar, a »smisel«, tako realistično ugotavlja Habermas (1996, 359), »je redek vir, ki se ga ne da regenerirati ali propagirati kot bi si želeli.«

²⁴ V center političnega sistema je umeščeno »demokratsko oblikovanje mnenja in volje«, interno komuniciranje znotraj političnega sistema pa poteka s komunikativnim delovanjem. Klienti so predstavniki ekonomskega sistema, ki se trudijo pridobiti koristi, primeroma preko lobiranja. Dobavitelji, za razliko od klientov, niso toliko vodeni z ekonomskimi kot pa z ideološkimi motivi. Habermas (1996) dobavitelje razdeli na štiri skupine: predstavniki jasno definiranih skupinskih interesov, združenja z lastnimi interesi, kulturne ustanove, skupine javnega interesa (*public interests groups*).

»v katerem civilna družba in država kontrolirata in popravita druga drugo na tak način, da celoten proces rezultira v pravičnosti in zakonitosti.«²⁵

Habermas torej vzpostavi dvostopenjski model diskurzivnega oblikovanja mnenja in volje. Na eni strani imamo javne diskurze, ki se odvijajo znotraj formalnih institucij političnega centra, na drugi pa »proces neformalnega javnega komuniciranja v civilni družbi, ki ga okrepi posredovanje prek množičnih medijev« (Škerlep 1997, 260). Civilna družba kot idealnotipska kategorija »opredeljuje in predvideva kompleksen in dinamičen sklop pravno varovanih nevladnih organizacij, ki so običajno nenasilne, samoorganizirajoče, samorefleksivne in neprestano v napetih odnosih med seboj in z državnimi institucijami, ki 'uokvirjajo', omejujejo in omogočajo njihove aktivnosti« (Keane 1999, 5). Civilna družba tvori »organizacijski substrat« (Flynn 2004, 441) javne sfere. Komunikacijsko konstruirana javna sfera se preko civilne družbe zakorenini v družbeni komponenti sveta življenja (Habermas 1996, 366). Baxter (2011, 160 161) poudarja, da je ravno umeščenost civilne družbe v svetu življenja tista, ki je ključnega pomena za razumevanje zaupanja, ki ga Habermas v povezavi z obujanjem kritične funkcije javnosti polaga v civilno družbo. Civilna združenja so namreč mesto, kjer se organizirajo aktivni državljani, ki so »upravičeni in sposobni zaznavanja, identifikacije in javnega tematiziranja socialno nevzdržnih, pomanjkljivih ali motenih funkcionalnih sistemov« (Habermas 1996, 350). Pereči problemi se v civilnodružbenih asociacijah prečistijo in v okrepljeni obliki posredujejo v javno sfero. Na ta način lahko civilna družba, zlasti dobavitelji, vpliva na dnevni red javnega diskurza, ki je sicer v pretežni meri določen s strani množičnih medijev. Dodati je treba, da so »avtonomne javnosti, ki se lahko odzivajo na latentne probleme [...] odvisne od zasidranja v civilnodružbenih združenjih in vpetosti v liberalni vzorec politične kulture in socializacije; z eno besedo od nastopa racionaliziranega sveta življenja. Vzpostavitev takih struktur je sicer mogoče spodbujati, ni pa jih mogoče pravno regulirati, administrativno voditi ali politično krmiti« (Habermas 1996, 358–359).

Povezanost javne sfere preko struktur civilne družbe s sfero zasebnosti je tako tista, ki naj bi omogočala uresničevanje kritične funkcije javnosti in demokratično izvrševanje politične

²⁵ Škerlep (2002, 165) pojasnjuje, da je dvostopenjska narava diskurzivnega javnega mnenja osrednja značilnost Habermasovega poznega pojmovanja javnosti, ki je posledica spoznanja, da javnemu mnenju ni mogoče vedno pripisati

oblasti. Nancy Fraser (2010, 93) kot intrinzična elementa »vsake koncepcije kritične javnosti, ne glede na družbenozgodovinske okoliščine« oziroma kot nujna pogoja kritične javne sfere, izpostavlja »normativno legitimnost« in »politično učinkovitost« javnega mnenja. Skladno z modelom deliberativne javnosti je javno mnenje legitimno, če imajo vsi zainteresirani udeleženci možnost sodelovanja v javni razpravi pod približno enakimi pogoji. Merila sodelovanja v javnem diskurzu so vse od antičnih časov naprej zajeta v pojmu državljanstva (*ang. citizenship*), v katerem se odražata temeljni načeli demokracije, individualna svoboda in enakost (Christians in drugi 2009, 91).

V splošnem pod pojmom civilno državljanstvo razumemo sklop pravic in obveznosti, ki opredeljujejo vsebino enakopravnega članstva v samovladajoči skupnosti in ki obenem zaradi svojega kulturnega elementa vsebuje tudi idejo državljske kulture kot načina »iskanja družbenega konsenza o tem, kaj tvori obče dobro« (Dahlgreen 2006, XVI). V tako opredeljenem konceptu državljanstva se odraža »spoznanje, da ima državljanstvo tako kulturne kot civilne, politične in socialne dimenzije« (Dahlgreen 2006, VII) in torej predstavlja nekaj več kot klasična Marshallova koncepcija.²⁶ Teorija deliberativne demokracije za zmanjševanje demokratičnega deficita, kot posledice strukturnih pomanjkljivosti medijskih javnosti, oblikuje koncept *aktivnega* državljanstva z državljskimi kompetencami (*ang. civic competence*) kot obveznim sestavnim delom. Chrysochoou (2001, 13–14) pod pojmom državljske kompetence razume »institucionalne možnosti državljanov, da se kot socialno enaki« vključijo v politično življenje z namenom vzdrževanja vitalne javne sfere. Skladno s *Priporočilom Evropskega sveta in Parlamenta o ključnih kompetencah za vseživljenjsko učenje (2006/962/ES)* »državljska kompetenca posameznike usposablja za polno udeležbo v državljskem življenju na podlagi socialnih in političnih konceptov in struktur ter zaveze za dejavno in demokratično udeležbo«. Tako opredeljeno civilno državljanstvo se sklada z Jakubowiczevo (2007, 202) opredelitvijo

značaja racionalnosti. Tudi v javni razpravi oblikovana kolektivna volja namreč pogosto podpre nepravilne in nedemokratične politične sisteme, kot se je to zgodilo v Nemčiji v času nacionalsocializma.

²⁶ Marshall (2009, 148–149) državljanstvo opredeljuje kot status, podeljen polnopravnim članom določene politične skupnosti. Njegov koncept državljanstva je zgrajen iz treh elementov. Civilni element tvorijo pravice, ki zagotavljajo osebno svobodo posameznika, med katere Marshall uvršča svobodo govora, mišljenja in vere, pravico do osebne svobode, pravico do zasebne lastnine, pravico do sklepanja veljavnih pogodb in pravico do pravice. Sklop civilnih pravic, ki se je, zgodovinsko gledano, razvil najprej, se je v nadaljnjem razvoju dopolnil s političnimi pravicami participacije v izvajanju politične oblasti, tako v smislu pravice kandidirati za politične položaje kot v smislu izvrševanja volilne pravice. Zgodovinsko gledano se je v koncept državljanstva najkasneje vključil sklop socialnih pravic, ki naj državljanu omogočijo

deliberativne demokracije kot »ogrodja socialnih in institucionalnih pogojev, ki spodbujajo izražanje pomislekov državljanov in zagotavljajo odzivnost (nosilcev op. A. J.) politične moči«. Legitimna politična oblast mora skladno z navedenim zagotavljati pogoje za uresničevanje aktivnega državljanstva. Pogoje torej, ki bodo državljanom dejansko omogočali udeležbo v političnem procesu in jih k temu tudi spodbujali. V modelu deliberativne demokracije, temelječem na komunikativnem delovanju državljanov, je razumljivo, da pridobijo komunikacijske pravice kakovost državljanskih, to je pozitivnih pravic. Položaj komunikacijskih pravic znotraj deliberativnega modela demokracije na zelo razumljiv in preprost način opiše Hoffmanova (2008, 347):

Medtem ko liberalna demokracija predpostavlja komunikacijske pravice, kot na primer svobodo izražanja in združevanja, deliberativna demokracija vzpostavlja bolj neposredno povezavo med temi oblikami komuniciranja in sprejemanjem (političnih op. A. J.) odločitev. Te pravice niso več zgolj pogoji oblikovanja javne volje, ampak bistveno orodje državljanov za udeležbo v politični moči z vitalnimi funkcijami (uveljavljanja op. A. J.) odgovornosti, utemeljevanja in odzivnosti političnih akterjev, s čimer komuniciranje postane civilna kompetenca. Koncept deliberativne demokracije tako v končni fazi terja več kot zgolj neomejevanje svobode izražanja in implicira spodbujanje komunikacijskih procesov, ki vključujejo pravice dostopa do informacij, do ustrezne informiranosti in navsezadnje »pravico biti slišan«.

Tudi Habermasov (1994, 49) koncept civilnega državljanstva poudarja pozitivni značaj političnih pravic. Politične pravice so participativne in komunikacijske pravice, ki omogočajo državljansko samoodločanje (*ang. civic self-determination*), »z uresničevanjem katerega lahko državljani postanejo to, kar si želijo – politično avtonomni avtorji skupnosti svobodnih in enakih ljudi.« Koncept republikanskega državljanstva je, ob sklicevanju na multikulturni značaj in izrazite neenakosti v družbeni moči, deležen številnih kritik s strani feministične teorije. Youngova (2000, 83) meni, da je univerzalistično koncipiran koncept republikanskega državljanstva neprimeren in da je treba oblikovati diferencirano državljansko, z javnim pripoznanjem razlik in manjšinskih pravic. Šele tako koncipirano državljansko bo omogočilo resnično demokracijo:

Demokratični proces ne postane inkluziven že preprosto s formalnim vključevanjem vseh potencialno prizadetih posameznikov na enak način, ampak z upoštevanjem socialnih relacij, ki postavljajo ljudi v

življenje, primerno standardom, uveljavljenim v družbeni skupnosti. Ne glede na zgodovinski nastanek, Marshall meni, da so vsi trije sklopi pravic neločljivo povezani oziroma eden drugega omogočajo.

različne položaje in vplivajo na njihove izkušnje, priložnosti in znanje o družbi [...] izrecna vključitev različnih socialnih skupin v demokratično razpravo in sprejemanje odločitev pomeni možnost večje pravičnosti, saj so upoštevani interesi vseh.

Koncept republikanskega državljanstva, kot je vzpostavljen zlasti v Habermasovi deliberativni demokraciji, je kritik s strani feminističnih teorij deležen tudi zaradi poudarjanja elementa *racionalnosti* javnega diskurza, ki je v omenjenih teorijah opredeljen kot dejavnik izključevanja. Hermes (1997, 92) predlaga preoblikovanje koncepta državljanstva v kulturno državljanstvo:

Povezovalni element teorij javne sfere je razum. Državljanstvo je opredeljeno kot racionalno. Tudi Habermasova idealna govorna situacija je eminentno racionalna [...] raziskave popularne kulture (znotraj postmodernih in feminističnih teorij) trdijo, da so čustva in občutki ravno tako pomembni za naše (vsakdanje) življenje. Če naj bi demokracija bila deliberacija med mnogimi o tem, kako za največje možno število (ljudi op. A. J.) doseči najboljše možno življenje, potem nima smisla, da v zadevnih teoretskih razmišljanjih računamo izključno na razumno argumentacijo. Preoblikovanje državljanstva v kulturno državljanstvo pomeni, da sprejmemo, da ljudje v množičnih demokracijah svoje življenje vodijo z velikim številom različnih logik [...] ki temeljijo na čustvih in izkustvenem znanju, ravno tako kot na racionalnem razmišljanju.

Temeljni elementi teoretskega okvira, s katerim bom postavila in utemeljila hipotezo, ki bo predmet primerjalno-pravne analize, so normativno načelo javnosti (javnost kot politični koncept), javna sfera (javnost kot socialno območje razprave) in aktivno državljanstvo. Za razumevanje konkretnih institucionalizacij komunikativne svobode, v tej nalogi pravice do popravka in pravice do odgovora, je treba v teoretski del naloge vključiti še temeljne teorije komuniciranja.

4 POGLEDI NA SVOBODO IZRAŽANJA IN SVOBODO TISKA

4.1 Svoboda izražanja

V razpravah o demokraciji in komuniciranju se kot pravica, odločilnega pomena za delovanje demokracije, največkrat izpostavlja svoboda tiska. A Voorhoof (2014) upravičeno opozarja tudi na pomen svobode izražanja, saj »učinkovito zagotavljanje svobode izražanja in informiranja pripomore h kakovostnejši demokraciji, zaščiti drugih človekovih pravic in v

končni fazi prispeva k uresničitvi bolj trajnostnega in posledično boljšega sveta.« Ne nazadnje je poznavanje svobode izražanja, njenega pomen in vsebine bistveno tudi za določanje meja oziroma reguliranje svobode tiska, o čemer bo več govora v naslednjem poglavju. V nadaljevanju sledi predstavitev treh klasičnih argumentov, ki vsak na svoj način utemeljujejo družbeni pomen in vlogo svobodnega izražanja. V okviru vsakega argumenta predstavim tudi njegovo skladnost s pravico do popravka in pravico do odgovora.

4.1.1 Argument iskanja resnice

Najbolj znani argument svobode izražanja je argument resnice, ki ga je v svojem delu *Areopagitica* (1644), enem izmed »klasičnih temeljev obrambe svobode izražanja in svobode tiska« (Splichal 2005, 20), prvi utemeljil John Milton. V svoji bitki proti cenzuri je zagovarjal intelektualno svobodo, saj je do resnice, dostopne človeškemu razumu, mogoče priti zgolj s pomočjo neomejenega dostopa do idej in zamisli drugih ljudi (Siebert 1965, 44).²⁷ John Stuart Mill (2003, 118), najbolj znani predstavnik libertarnega argumenta resnice, v svojem delu *O svobodi* nasprotuje *vsem* oblikam omejevanja svobode izražanja, njeno pomembnost pa strne v štirih argumentih:

Prvič, katerokoli na silo utišano mnenje je lahko, vsaj kolikor lahko z gotovostjo vemo, resnično. Zanimati tako možnost pomeni predpostaviti, da smo sami nezmotljivi. Drugič, čeprav je utišano mnenje zmotno, lahko – in to se zelo pogosto tudi zgodi – vsebuje del resnice. Ker pa je splošno ali prevladujoče mnenje o poljubni zadevi le redko ali sploh nikoli vsa resnica o njej, je spopad med različnimi mnenji edini način, da ga dopolnimo s preostankom resnice. Tretjič, tudi če je prevladujoče mnenje o neki zadevi ne le resnično, ampak hkrati tudi že vsa resnica o njej, ga bo večina ljudi sprejela zgolj v obliki predsodka, brez razumevanja in občutka za njegove razumne temelje, če ga ne bomo dovolj odločno in zavzeto izpodbijali. Pa ne le to, tudi samemu pomenu nauka bo, četrtič grozilo, da gre bodisi v nič ali pa oslabi in izgubi odločilni vpliv na značaj in obnašanje, dogma pa postane zgolj formalna zaobljuba, ki le ovira in preprečuje, da bi iz razuma ali osebne izkušnje pognalo kakšno stvarno in iskreno prepričanje, ker je zmožna storiti karkoli drugega.

Skladno s prvim Millovim argumentom je svobodo izražanja treba braniti zato, ker bi njeno omejevanje pomenilo, da si oblast, na podlagi tega, ko odloča, kaj bo in kaj ne bo predmet javne razprave, pripiše status nezmotljivosti. Mill sicer predpostavko nezmotljivosti

utemeljuje zgolj s tem, da vlada v tem primeru ne bi mogla nikoli biti prepričana o pravilnosti svojega delovanja.²⁸ Po mojem osebnem prepričanju pa je domneva nezmotljivosti nesprejemljiva še z vidika drugih dveh temeljnih značilnosti libertarne ideje, ki ju izpostavljajo Christians in drugi (2003, 18). Najprej je tukaj osrednja razsvetljenska ideja o enakosti in svobodi vseh ljudi, skladno s katero se oblast izvaja v imenu ljudstva. To seveda pomeni, da mora oblast delovati transparentno in za svoja dejanja tudi odgovarjati, kar je v popolnem nasprotju s predpostavko nezmotljivosti. Druga temeljna libertarna ideja, ki je prav tako v ostrem nasprotju s predpostavko nezmotljivosti, je ideja o racionalnem posamezniku, ki svoje delovanje usmerja preiščeno in ne na podlagi predpostavk nezmotljivosti. Barendt (2007, 8–10) meni, da težava pri uporabi tega argumenta zagotovo nastopi v primeru državnih tajnosti, kjer je svoboda izražanja omejena zaradi širših družbenih interesov, hkrati pa ne moremo govoriti o tem, da oblast deluje na podlagi predpostavke o nezmotljivosti. Sporna se mu zdi tudi implicitna predpostavka, da svobodno izražanje potencialnih resnic vedno predstavlja »avtonomno in temeljno vrednoto« ter kot primer navaja sovražni govor.

Ne samo cenzuriranje potencialno resničnih mnenj, tudi cenzuriranje zmotnih mnenj je za Milla (2003, 182) nesprejemljivo, saj je »[r]esnica [...] v velikih praktičnih življenjskih zadevah v tolikšni meri stvar pomiritve in združevanja nasprotij, da premorejo le redki ljudje um, ki je dovolj sposoben in nepristranski, da lahko doseže pravilno spravo, zato mora priti do nje šele po srditem spopadu med bojevniki, ki se bojujejo pod sovražnimi prapori.«²⁹ Tretji in četrti Millov argument poudarjata pomembnost javne razprave tudi o resničnih mnenjih, saj slednja vodi do njihovega boljšega razumevanja.³⁰ Mill je pri utemeljevanju svobode izražanja upošteval tudi javno korist. Poudarjal je, da sta od svobodnega toka informacij odvisna tudi blaginja in napredek celotne družbene skupnosti (McQuail 2003, 51).

²⁷ Ne glede na navedeno Milton ni bil zagovornik neomejene svobode izražanja, temveč bi slednjo priznaval zgolj iskrenim ljudem, ki bi naj s pomočjo necenzuriranega izražanja, soočili svoja nasprotna stališča in tako prišli do resnice (Siebert 1965, 45).

²⁸ »Šele popolna svoboda drugih, da oporekajo našemu mnenju in ga spodbijajo, nam daje pravico, da z namenom, da bi delovali, predpostavimo, da je to mnenje resnično«, pravi Mill (2003, 155). Če torej omejimo svobodo izražanja in na tak način preprečimo drugim izraziti svoje mnenje, ne moremo nikoli biti prepričani, tako Mill, da je naše mnenje pravilno, saj je razprava »edina trdna podlaga za to, da se upravičeno zanesemo nanj (na lastno mnenje op. A. J.)« (Mill 2003, 156).

²⁹ Ker so mnenja ljudi večinoma delna in nepopolna, vodi pot do celotne resnice, če povzamem Millovo argumentacijo, zgolj preko necenzuriranega spopada različnih mnenj. Ne samo to, Mill celo zagovarja, da je v spopadu različnih mnenj ravno manjšinsko stališče tiste, ki ga je treba, ne samo varovati pred cenzuro oziroma omejevanjem svobodnega izražanja, ampak ga je treba celo spodbujati in podpirati (Mill 2003, 182).

³⁰ Brez razumevanja lastnega mnenja namreč slednja »postanejo prej mrtva dogma kakor živa resnica«, kar je v ostrem nasprotju z razsvetljskim pojmovanjem racionalno razmišljujočega posameznika. Ljudje ne samo, da niso motivirani s

Vsi argumenti, s katerimi je Mill zagovarjal široko svobodo izražanja, veljajo tudi v primeru pravice do popravka in pravice do odgovora. Na podlagi omenjenih institutov se v javni diskurz vključijo nove informacije. Če so resnične, vodijo do boljšega razumevanja že obstoječe resnice, jo obogatijo in utrdijo. Če so napačne, pa se v burni razpravi rodi boljša resnica.

4.1.2 Argument participacije državljanov

Svoboda izražanja je skladno z argumentom participacije državljanov pomembna zato, ker ščiti pravico državljanov do participacije v demokratičnem procesu. Šele na podlagi svobodne (politične) javne razprave lahko državljanji dobijo znanje, ki jim omogoča učinkovito participacijo v političnem življenju.

Alexander Meiklejohn (1960, 75), najvidnejši zastopnik argumenta participacije, tako utemelji pomen svobode izražanja:

Prvi amandma ni, primarno, sredstvo iskanja resnice, čeprav je tudi to zelo pomembno. Je sredstvo za razširjanje resnice, ki je zmagala. Njegov namen je vsakemu volivcu omogočiti najširše možno razumevanja problemov, s katerimi se soočajo državljanji samovladajoče družbe. Ko svobodni človek voli, ni dovolj, da nekdo drug pozna resnico [...] državljanji jo morajo posedovati, in to v celoti. Primarni namen prvega amandmaja je torej, da bodo državljanji v največji možni meri razumeli vprašanja, ki zadevajo skupno življenje. Zato jim ne sme biti odtegnjena nobena ideja, mnenje, dvom, prepričanje, nasprotno prepričanje, relevantna informacija. Dogovor, na katerem temelji Ustava, pravi, da ljudje ne bodo vladani, ampak da bodo vladali sami.

Svobodno izražanje ne pomeni, da bodo vsi tudi dejansko uresničevali svojo pravico do svobode izražanja. Enakopravna obravnava idej v demokratičnem samovladanju je namreč izpolnjena s tem, ko se vsaki ideji zagotovi reprezentativen glas. Absolutno zaščito uživa, tako Meiklejohn (1960, 26–27) zgolj tisto komuniciranje, ki je namenjeno samovladanju: »Prvi amandma tako ni varuh nereguliranega izražanja. Ne zahteva, da ob vsaki priložnosti, vsak državljan sodeluje v javni razpravi. Niti ne more zagotavljati, da bo imel vsak takšno

tako zakoreninjenimi dogmatičnimi mnenji, ampak nasploh prenehajo razmišljati, kar je »vzrok za polovico njihovih zmot« (Mill 2003, 170–178).

priložnost [...] kar je bistveno, ni to, da bodo vsi govorili, ampak, da bo povedano vse, kar je vredno omembe.«³¹

Meiklejohn še posebej izpostavlja izobraževalni vidik svobodnega izražanja, saj je samovladanje možno le, kolikor »volivci pridobijo inteligenco, integriteto, senzitiviteto in širokogrudno predanost splošni blaginji, ki bi jo naj, teoretično gledano, izražala oddaja glasu (na volitvah op. A. J.)« (Meiklejohn 1961, 255). Svoboda izražanja je v Meiklejohnovi (1961, 256–257) koncepciji pojmovana široko, saj, poleg svobode govora, tiska, združevanja in peticije, zajema tudi pravico voliti, ki je zanj »uradni odraz presoje samovladajočega človeka o zadevah javnega pomena«.³²

Sunstein (1995, 19–20) kot nujne predpogoje za široko in bogato javno razpravo v službi demokratične participacije, navaja pluralnost informacij in stališč, o katerih se razpravlja v javnem diskurzu.³³ Dopušča pa nekatere vsebinske omejitve izražanja, in sicer s ciljem zagotavljanja kakovostnega javnega diskurza in načela enakosti vseh udeležencev.³⁴

Kot ugotavlja Barendt ima tudi utemeljevanje svobode izražanja z argumentom državljske participacije svoje pomanjkljivosti. Omogoča namreč več interpretacij, ki se bistveno

³¹ Ker argument demokratičnega samovladanja ne varuje »nereguliranega izražanja«, je javno razpravo, s ciljem zagotavljanja kvalitetnega javnega diskurza, dopustno regulirati s postopkovnimi pravili in določanjem dnevnega reda. Zasebne diskurze ali diskurze, ki v javno razpravo ne prinašajo ničesar »omembe vrednega« kot se izrazi Meiklejohn, je dopustno regulirati, oziroma jih ne uvrstiti na dnevni red javne razprave, brez da bi s tem kršili načelo svobode izražanja. Edini kriterij regulacije svobode izražanja je količina in kvaliteta informacij, ki jih skupnost potrebuje za učinkovito samovladanje.

³² Svoboda izražanja v tem pomenu zajema svobodo pred pritiski na volivca in tudi svobodo pred razkrivanjem svoje volilne odločitve. S svobodo izražanja pa niso zavarovani samo omenjeni koncepti, ampak tudi vse oblike mišljenja in izražanja, ki jih volivec potrebuje, da bi pridobil za sprejemanje tehtnih volilnih odločitev potrebna znanja. V ta kontekst spada svoboda izobraževanja, svoboden dostop do izsledkov filozofije, literature, umetnosti, še posebej pa mora biti pred posegi države zavarovana »[j]avna razprava o javnih zadevah, vključno z razširjanjem informacij in mnenj« (Meiklejohn 1961, 256–257). Slednja je bistveni aspekt demokratičnega samovladanja, v katerega oblast ne sme posegati, ne glede na to, da na določen način vlada svojim državljanom: »[é]prav nam (oblast op A. J.) vladajo, mi, v globljem pomenu, vladamo njim. Nad našim vladanjem, imamo mi suvereno moč« (Meiklejohn 1961, 257).

³³ Sunstein na tem mestu še posebej poudarja pogoje legitimne javne razprave. Slednja naj poteka na podlagi načela politične enakosti, ob odsotnosti nelegitimnih vplivov in strateškega manipuliranja in naj bo usmerjena v doseganje skupnega dobrega.

³⁴ Kot primer komuniciranja, ki ne predstavlja pomembnega prispevka h kvaliteti javnega diskurza in obenem krši tudi načelo enakosti, Sunstein (1995, 213) izpostavlja pornografijo:

Problem pri pornografiji ne izvira iz kaznivega dejanja, iz javnega dostopa do seksualno eksplicitnih vsebin, iz nereguliranega erotičnega življenja, ali iz kršitve tradicionalnih vrednot ali standardov skupnosti. Težava je, nasprotno, v oprijemljivi, realni škodi, ki nastane zaradi prikazovanja žensk in otrok kot objektov nadzora in izkoriščanja iz strani drugih, najbolj izrazito skozi spolno nasilje. Skladno z navedenim, cilj regulacije ni preprečiti 'kaznivo dejanje' ali štiti trenutne družbene vrednote, ampak priznati in preprečiti spolne prakse, ki so sredstvo spolne diskriminacije. Vsebine, ki erotizirajo posilstvo in druge oblike nasilje, je treba obravnavati kot del spolne diskriminacije.

razlikujejo v vidiku dovoljenih omejitev svobode izražanja.³⁵ Največja pomanjkljivost Meiklejohnovega argumenta je, da je spregledal eno izmed bistvenih značilnosti demokracije. Demokracija ne pomeni »samo kolektivnega samovladanja, ampak tudi [...] demokratično enakopravnost« sodelujočih v procesu samovladanja (Lichtenberg 1987, 337).³⁶ Druga težava argumenta državljske participacije je, da štiti samo oblike izražanja, ki koristijo javni deliberaciji, pri čemer se postavlja vprašanje, kdo je tisti, ki naj odloča o tem, kaj koristi in kaj ne koristi javni deliberaciji? Post (1995, 1116) zatrjuje, da mora tudi dnevni red javne razprave, to kar je »vredno omembe« oziroma služi uresničevanju državljske avtonomije, biti predmet javne razprave:

Če država izključi določene komunikacijske prispevke na podlagi določene predstave o tem, kaj je dobro in dragoceno, to pomeni, da država nasprotuje osrednjemu projektu kolektivnega samoodločanja. Navedeni projekt zavrže v imenu heteronomno vsiljenih norm. Notranja logika samovladanja pomeni, da mora država v zvezi s cenzuro govora delovati, kot da je bistvo kolektivne identitete trajno nedoločeno znotraj medija javnega diskurza, v katerem mora razprava o tem, kaj je in kaj ni legitimno, nujno obstajati brez kakršnihkoli poroštev in ciljev.

Pravica do popravka in pravica do odgovora se skladata tudi z argumentom participacije, saj zagotavljata boljšo obveščenost o političnih vprašanjih. Najbolj neposredno dostop do medijev zagovarja Fiss. Svoboda izražanja ne uživa posebnega statusa, ker bi predstavljala »obliko samoizražanja ali samouresničitve, ampak ker je bistvenega pomena za kolektivno samoodločanje«, ki je odvisno od »nezavrte, robustne in široke« javne debate (Fiss 1996, 3). Za zagotavljanje nezavrte javne razprave je, tako Fiss, nujna intervencija države, vključno s poseganjem v lastninsko pravico tistih, ki posedujejo sredstva distribucije javnega komuniciranja. Nasprotno bi namreč vodilo do »učinka utišanja« glasov tistih, ki si dostopa do množičnih medijev, iz takšnih ali drugačnih razlogov, ne morejo zagotoviti.

³⁵ Najbolj sporna interpretacija argumenta demokratičnega samovladanja omogoča, da večina v izvajanju ljudske suverenosti na demokratičen način, to je z večinskim preglasovanjem, lahko omeji svobodo izražanja posameznikov. Argument demokracije namreč temelji na konceptu ljudske suverenosti, ki že sam po sebi vsebuje prepoved kakršnekoli omejitve. Tako bi bilo hipotetično mogoče v demokratičnem postopku sprejeti tudi zakonodajo, ki bi omejila svobodo izražanja trenutnim manjšinskim strankam in posameznikom. Ker bi bila takšna zakonodaja odraz ljudske suverenosti, bi je, skladno z ozkim branjem argumenta demokratičnega samovladanja, tudi ne bilo mogoče izpodbijati (Barendt 2007, 19).

³⁶ Tako se je, kot korekcija, na koncu uveljavila interpretacija, ki demokratično utemeljevanje svobodnega izražanja izvaja iz kompleksne komponente demokratičnega samovladanja, koncipirane kot pravice vsakega državljana do enakega spoštovanja in udeležbe v odločanju o zadevah skupnega pomena (Barendt 2007, 19–20).

4.1.3 Argument samoizpopolnjevanja

Tretji argument v podporo svobodi izražanja je argument samoizpopolnitve (*ang. self-fulfilment*), ki bistvo svobode izražanja vidi v posamezniku in njegovi pravici do osebnega razvoja in samouresničevanja. Od libertarnega, prav tako individualističnega pojmovanja svobode izražanja, se argument samoizpopolnitve razlikuje v tem, da svoboda izražanja ni pojmovana instrumentalno, kot sredstvo za doseg nekega cilja, ampak predstavlja vrednoto že sama po sebi.

Med teorije iz sklopa samoizpopolnjevanja spada tudi teorija sposobnosti (*ang. capabilities theory*). Gelberjeva (2008, 11) svobodo izražanja prikaže iz vidika njenega pomena za razvoj funkcionalnih sposobnosti, ki naj posamezniku omogočijo samoizpopolnitev: »prominentnost, pripisana svobodi govora na splošno, in specifično svobodi političnega govora, ne izhaja iz določenega argumenta o 'pravici', ampak iz pripoznanja odločilne vloge govora v oblikovanju posameznikovih sposobnosti [...] vključevanje v govorne situacije, razmišljanje o tem, kaj želiš povedati, zamišljanje možnih odgovorov, jih biti sposoben izraziti, biti slišan in dobiti odgovore, omogočajo razvoj osrednjih človeških funkcionalnih sposobnosti.« Svoje pojmovanje govora, kot ga opredeli znotraj teorije sposobnosti, Gelberjeva (2012, 4) poveže s Habermasovim diskurzivnim oblikovanjem mnenja in volje v okviru politične javnosti in legitimirajočo vlogo slednjega v družbeni skupnosti. Poudarja, da morajo »posamezniki biti sposobni participacije v javnih diskurzih«, saj bo le tako demokracija kot politični sistem delovala bolje. Teorija sposobnosti dopolni Habermasovo teorijo javne sfere s tem, ko določi pogoje, potrebne zato, da bi državljani lahko uresničevali svoje državljanske naloge.

V tradicijo argumenta samouresničevanja lahko štejemo tudi Bakerjevo (1989, 5) teorijo svobode (*ang. liberty theory*), skladno s katero prvi amandma »ne varuje trga (idej op. A. J.), temveč areno individualne svobode [...] govor in druga ekspresivna dejanja so zavarovani, ne kot sredstvo za doseganje kolektivnega dobrega, ampak zaradi njihove vrednosti za posameznika«. ³⁷ Svobodno izražanje je zavarovano, ker spodbuja »posameznikovo samouresničevanje in samodeterminacijo«, argument demokracije je zgolj sekundaren.

³⁷ Institucije svobode govora, združevanja in vere so, skladno z Bakerjevo teorijo, zgolj različni mejniki, ki določajo območje svobodnega samoizražanja in samodeterminacije (Baker 1989, 5).

Demokracija je namreč »zgolj posledica bolj temeljne zaveze k spoštovanju individualne enakopravnosti in svobode« (Baker 1989, 50). Pri utemeljevanju svojega argumenta Baker izhaja iz narave komunikativnega delovanja, v katerem sta implicitno vsebovana spoštovanje posameznikove svobode in enakopravnosti, in se tako v tem delu približa Habermsovi teoriji komunikativnega delovanja.

Argument samoizpopolnjevanja je skladen tudi s pravico do popravka in pravico do odgovora. Posameznik dobi priložnost, da predstavi svojo plat zgodbe oziroma v javni diskurz prispeva nove informacije v javnem interesu. Kot pravi Gelberjeva se bo zato moral ustrezno pripraviti oziroma oblikovati svojo predstavitev, njegove funkcionalne sposobnosti se bodo na podlagi navedenega obogatile in ga pripeljale korak bližje do življenja kot si ga želi.

4.2 Svoboda tiska

V uvodnem poglavju sem nakazala pomembnost množičnih medijev iz vidika delovanja demokracije in s tem povezano potrebo po regulaciji njihovega delovanja. Normativne teorije tiska so teorije, ki določajo, kakšne *naj* bi bile naloge oziroma vloge množičnih medijev, da bi slednji dejansko delovali v javnem interesu oziroma zagotavljali čim večjo stopnjo demokracije. Carpentier (2008, 825) kot eno izmed najpogosteje citiranih del, ki je, ne glede na čas nastanka, presenetljivo aktualno še v današnjih časih, izpostavlja *Four Theories of the Press* (Siebert in drugi 1965). Izhodišče, ki so ga uporabili Siebert in drugi (1965, 1–2) je teza, da »tisk vedno zavzame obliko in barvo družbenih in političnih struktur, znotraj katerih deluje. Še posebej odraža sistem družbenega nadzora, ki se mu prilagodijo odnosi med posamezniki in institucijami«. Skladno z navedeno tezo Siebert in drugi (1965) oblikujejo štiri teorije tiska, to je libertarno teorijo tiska, teorijo družbene odgovornosti, avtoritarno teorijo tiska in sovjetsko-totalitarno teorijo tiska. V nadaljevanju sledi predstavitev libertarne teorije tiska in teorije družbene odgovornosti. Teoriji sta, za razliko od avtoritarne in totalitarne teorije tiska, še vedno aktualni tudi v današnjih časih, dodatno pa pomembno vplivata in sooblikujeta novo nastajajoče teorije demokratičnega delovanja množičnih medijev.

4.2.1 Libertarna teorija tiska

Ena izmed najvplivnejših filozofij, ki je pomembno vplivala na številne normativne teorije tiska, zlasti na idejo o svobodnem tisku, idejo o tisku kot o četrti veji oblasti in idejo o svobodnem trgu idej, je liberalna politična filozofija.³⁸ Libertarna teorija svobodnega tiska je bila prva, ki je spoznala, da »mediji *posredujejo* in da, kot močna in nenadomestljiva struktura med državo in javnostjo, lahko (v času op. A. J.) med volitvami uveljavljajo odgovornost vlade« (Rawnsley 2005, 41). Eden izmed glavnih filozofskih temeljev teorije tiska kot četrtve veje oblasti so argumenti John S. Milla proti cenzuri in zatiranju javnega izražanja, ki sem jih podrobneje predstavila v prejšnjem razdelku (McQuail 2010). Resnica, kot libertarni argument svobode izražanja, je opredeljena bodisi kot »avtonomna in temeljna vrednota« bodisi se poudarja njena koristnost iz vidika »napredka in razvoja družbe« (Barendt 2007, 7).

Ideja o svobodnem tisku je najbolj jasno izražena v prvem amandmaju k ameriški ustavi, ki pravi, da kongres ne bo sprejel nobenega zakona, ki bi omejeval svobodo govora ali tiska. Teorije svobodnega tiska strogo prepovedujejo kakršnokoli državno reguliranje svobodnega izražanja z redkimi izjemami, ki se nanašajo zlasti na informacije glede državne varnosti in podobno. Široka, neomejena svoboda izražanja naj bi, skladno z libertarno mislijo, prispevala k bolj poučenim in izobraženim državljanom, ki bodo posledično v večji meri participirali tudi v političnem odločanju (Rawnsley 2005, 44).

Ena izmed naslednic libertarne ideje o svobodnem tisku, je ideja o tisku kot o četrti veji oblasti (*ang. fourth estate*), ki je nastala v 18. stoletju v Evropi. Množični mediji kot četrtve veja oblasti zastopajo državljane, v njihovem imenu nadzorujejo izvajanje politične oblasti ter jih obveščajo o zadevah javnega pomena, ki slednjim omogočajo sprejemanje informiranih političnih odločitev. Ideja o medijih kot četrti veji oblasti je ideja o medijih kot akterjih ohranjanja demokracije (Weiss 2009, 576). Ne glede na navedeno pa je na tem mestu treba nekaj besed nameniti tudi razvojnim spremembam ideje tiska kot četrtve veje oblasti oziroma spreminjanju njenega bistva. Ob nastanku ideje o tisku kot četrti veji oblasti so

³⁸ Libertarna filozofija izpostavlja unikatnost človeka in njegovo sposobnost samostojnega razmišljanja. Primarna funkcija življenja v družbeni skupnosti je služiti interesom njenih posameznih članov, skupnost tako ne predstavlja posebne entitete, ki bi bila bolj pomembna od njenih posameznih članov. Znanje in resnica sta bili visoko cenjeni vrednoti, ki sta dostopni človeku in njegovemu razumu, danemu od Boga (Siebert 1965, 40–41).

časopisi veljali za »podaljške človeških organov« (Stieler v Splichal 2005, 26).³⁹ Z institucionalizacijo svobode tiska pa pojem četrte veje oblasti konvertira v idejo, tisk je začel delovati kot avtonomna, »neodvisna institucija znotraj političnega sistema« (Schultz 1998, 2), katere bistvo je nadzorovanje oblasti v imenu javnosti. Ideja demokracije je neločljivo povezana s svobodo, ki pa je možna le, če ima ljudstvo kot nosilec oblasti, realne možnosti nadzora in vzpostavljanja odgovornosti vsakokratne politične oblasti. Z industrializacijo in pojavom množičnih medijev v 19. stoletju, z njihovo »avtonomizacijo v posebno 'vejo', utemeljeno na moči kapitala« (Splichal 2005, 61) je ljudstvo bolj ali manj izgubilo nadzor nad množičnimi mediji. Mediji so se kot četrta veja oblasti, četrti stan, pes čuvaj iz sredstva nadzorovanja politične oblasti spremenili v instrumente elit, s katerimi so slednje nadzorovale javno mnenje (Schultz 1998, 3) oziroma v »instrumente proizvodjanja konformnosti« (Splichal 2005, 61). V 20. stoletju je ideja tiska kot četrte veje oblasti dokončno postala sinonim neodvisnega akterja moči, vodenega zlasti z ekonomskimi interesi, kar s seboj prinaša pereče vprašanje legitimnosti in potrebo po učinkoviti regulaciji. Pes čuvaj se je spremenil v psa stražarja (*ang. guard dog*) interesov »ne skupnosti kot celote, ampak tistih partikularnih skupin, ki imajo moč in vpliv«, množični mediji posledično služijo interesom vladajočih elit in ohranjanju obstoječih struktur moči (Donohue in drugi 1995, 116).

Tretja, libertarno naravnana teorija tiska, tesno povezana s svobodo izražanja v službi iskanja resnice, je ideja o *svobodnem trgu idej* (*ang. free marketplace of ideas*), ki jo je v svojem znamenitem odklonilnem mnenju v primeru *Abrams v. United States*, izrazil sodnik Oliver Wendell Holmes. Skupno dobro se, tako Holmes, doseže »s svobodnim tekmovanjem idej - najboljši test resnice je moč misli, da doseže svoje sprejetje v tekmovanju na trgu«. Ideja o svobodnem trgu idej je v ameriškem pravnem redu, preko prvega amandmaja, dobila ustavni status. *Svobodna* javna razprava o družbenih in moralnih vrednotah ustvari trg idej, iz katerega se rodi resnica, obenem pa trg idej prispeva tudi k rasti znanja in razumevanja v družbi. Do najboljše resnice se je, skladno z navedeno mislijo, mogoče prebiti preko zagotavljanja pogojev za vstop kar največjega števila idej na trg (Barendt 2007, 7–13). Kakršnokoli vsebinsko omejevanje svobode izražanja bi, skladno z mnenjem sodnika

³⁹ Ideja o tisku kot četrtem stanu je bila v času nastanka »veljavna in legitimna oblika institucionalizacije načela javnosti: tisk je posedoval drugačen vir legitimnosti kot druge tri klasične oblike oblasti in se je tudi razvijal kot kritični dejavnik« v

Holmsa, zmotilo delovanje trga idej in omejilo uveljavljanje resnice kot ultimativne vrednote. Omejevanje svobode izražanja, skladno z libertarno tradicijo, pomeni poseg v individualno avtonomijo oziroma svobodo posameznika, ki, zaradi omejevanega javnega diskurza, ne more sprejemati optimalnih odločitev, kar ima posledice tudi za blaginjo celotne družbene skupnosti, kot agregata njenih članov.

Tako izvorna Millova teorija kot ideja o trgu idej sta bili deležni številnih kritik.⁴⁰ Fiss (1987, 787–788) poudarja, da je ideja svobodnega trga idej neprimerna za reguliranje javnega komuniciranja, ker (prvič) omogoča privilegiran dostop določenim akterjem, kot na primer lastnikom kapitala, ki si lahko ustanovijo lastne medije in oglaševalcem, ki si vstop na trg idej prav tako zagotovijo z denarjem. Na to, katere ideje bodo dobile možnost tekmovati na trgu idej pa (drugič) vplivajo tudi uredniške politike, ki so prav tako oblikovane na podlagi ekonomskih meril učinkovitosti. Med ustvarjanjem dobička in »posredovanjem informacij, ki jih volivci potrebujejo za sprejemanje svobodnih in razumnih odločitev o vladnih politikah«, ne obstaja niti možna, kaj šele nujna povezava, zato je ideja svobodnega trga idej v tej vlogi neprimerna. Na uredniške odločitve, če povzamem Fissa (1987), pretežno vplivajo drugi dejavniki oziroma privilegiji, povezani s kapitalom, lastniško strukturo, političnim vplivom in ne resničnost oziroma neresničnost ideje, vse to pa je v ostrem nasprotju s temeljnimi predpostavkami libertarne tradicije iskanja resnice in intelektualnega tekmovanja na trgu idej. Dejstvo vse bolj koncentriranega medijskega trga, na katerem ni resnične konkurence, izniči samo bistvo svobodnega trga idej.

Pravica do popravka in pravica do odgovora sta skladni z libertarno naravnanimi teorijami tiska. Zagotavljata namreč, da se na trgu idej pojavijo dodatne informacije in alternativna stališča, kar obogati in poglobi javno razpravo. Na podlagi kakovostnejše javne razprave si bodo državljani lahko oblikovali celovitejšo resnico.

Libertarno vztrajanje na praviloma tržni regulaciji delovanja množičnih medijev je zaradi vse številčnejših medijskih monopolov v 20. stoletju začelo ogrožati temeljno pravico svobodnega delovanja medijev, to je svobodo (medijskega) izražanja. »[S]voboda tiska v

odnosu do oblastnih struktur (Splichal 2005, 46).

⁴⁰ »Vsaj v akademskem svetu so predpostavke, na katerih je temeljila klasična teorija trga idej«, tako Baker (1989, 12), »skoraj univerzalno zavrnjene«. To velja zlasti za predpostavko o ljudeh, kot racionalnih bitjih, ki so naravno nagnjena k

ekonomskem smislu in izražena v čisto negativnem smislu zavračanja vladnega vmešavanja, ni več zagotavljala polnega pomena svobode izražanja«, pravi McQuail (2010). Na področje raziskovanja medijev in demokracije je vstopila nova teorija, ki naj bi zagotovila demokratično delovanje množičnih medijev v novem ekonomskem in družbenem okolju, to je teorija o družbeni odgovornosti medijev.⁴¹ Nerone (1995, 4) pravi, da je do sredine 20. stoletja politični liberalizem doživel svoj zaton, nadaljeval pa se je v sferi medijske politike. Slednje še posebej velja za Združene države Amerike, medtem ko se je na evropskih tleh za nekaj časa uveljavila teorija družbene odgovornosti (*ang. social responsibility theory*).

4.2.2 Teorija družbene odgovornosti

Temeljna premisa teorije družbene odgovornosti medijev (*ang. social responsibility theory*) je, da »svoboda prinaša sočasne obveznosti; in da je tisk, ki uživa privilegirani položaj [...] dolžan biti odgovoren družbi za izvajanje nekaterih bistvenih funkcij« (Peterson 1965, 74). Nastanek in razvoj omenjene teorije je tesno povezan z ustanovitvijo ameriške Komisije za svobodo tiska (*ang. Commission on Freedom of the Press*) leta 1942, ki jo je vodil Robert Hutchins.⁴²

Poročilo Hutchinsonove komisije, imenovano *A Fair and Responsible Press* (1974), predstavlja enega izmed najpomembnejših dokumentov na temo demokratične vloge množičnih medijev. Približno v istem obdobju je bila v Veliki Britaniji ustanovljena podobna komisija, imenovana *Royal Commission on the Press* (1949). Težave, zaradi katerih sta bili komisiji ustanovljeni, so bile podobne. Množični mediji so imeli v rokah preveliko moč, obenem pa so bili podrejeni velikim korporacijam. Vse večja komercializacija, senzacionalistično poročanje, neupravičeno vdiranje v zasebnost in podobno so povzročili, da so množični mediji postali dejavnik, ki je zaviral delovanje *svobodnega trga idej* (Peterson 1965, 78), hkrati pa so bili nenadomestljiv akter sodobnih družb 20. stoletja.

iskanju resnice, predpostavko o obstoju objektivnih resnic (Baker 1989, 6–17) in predpostavko o tem, da svobodna razprava nujno vodi do resnice oziroma boljših individualnih in kolektivnih odločitev (Barendt 2007, 9).

⁴¹ Peterson (1965, 77–83) navaja več dejavnikov, ki naj bi vodili do nastanka teorije družbene odgovornosti. Eden izmed teh dejavnikov je tehnološka in industrijska revolucija, ki je vodila v vse večjo monopolizacijo medijskega trga, pojavljale so se kritike na račun komercializacije in senzacionalističnega poročanja, dvomi o temeljnih razsvetljenjskih predpostavkah. Na drugi strani pa je novinarstvo začelo postajati profesija, ki je začela delovati na podlagi etičnih pravil.

⁴² McQuail (2010) meni, da ustanovitev Hutchinsonove komisije predstavlja »pomemben mejnik« v razmišljanju o delovanju množičnih medijev, saj se je prvič pričelo resno razmišljati o družbeni odgovornosti množičnih medijev.

William Hocking (1947, 53), avtor najbolj vplivnega poročila Hutchinsonove komisije, *Freedom of the Press* (1947), pravi, da »uporaba svobode tiska vpliva na mentalno zdravje celotnih populacij, določa trdnost vseh demokratičnih miselnih procesov, na mednarodnem področju postane masovni element, ki vpliva na vprašanja miru in vojne.« Zato je nujno, da množični mediji delujejo družbeno odgovorno oziroma v javnem interesu. Po mnenju Hockinga največjo oviro svobodi (medijskega) izražanja predstavljata koncentracija lastništva in uredniške politike.

Koncentracija lastništva ima za posledico to, da množični mediji kot komercialno podjetje, ki zasleduje čim večji dobiček, ne morejo nepristransko poročati o svetu, del katerega so tudi sami. Hocking (1947, 154–156) poudarja, da sta koncentracija lastništva in izrinjanje komercialno nezanimivih glasov iz javne razprave v nasprotju z javnim interesom, saj omejujeta svobodo izražanja. Problematične so tudi arbitrarne uredniške politike, ki bi morale biti vodene z javnim interesom in ne z osebnimi preferencami urednikov oziroma uredniškimi politikami.

Ob vseh dejavnikih, ki negativno vplivajo na uresničevanje javnega interesa v množičnem komuniciranju, pa ima javnost »moralno pravico« do družbeno odgovornega javnega komuniciranja. »Ker je na kocki politična dolžnost državljanov, pravica do ustrezne novinarske storitve postane tudi *družbena odgovornost*. Izraz 'svoboda tiska' mora zdaj pokrivati dva sklopa pravic in ne zgolj enega. S pravicami urednikov in založnikov do izražanja mora biti povezana pravica javnosti do izdatne in iskrene podlage dejstev, (potrebne op. A. J.) za presojo javnih zadev. Izmed teh dveh (pravic op. A. J.), je slednja tista, ki naj ima prednost« (Hocking 1947, 168–169).

Hutchinsonova komisija je oblikovala pet meril, ki naj bi zagotavljala delovanje v javnem interesu. Prvo merilo, »resnična, obširna in inteligentna predstavitev dnevnikov v kontekstu, ki jim da pomen«, množičnim medijem nalaga objektivno poročanje celotne resnice. Množični mediji naj nadalje predstavljajo »forum za izmenjavo komentarjev in kritik« in poskušajo predstaviti vsa pomembna stališča.⁴³ Množični mediji naj v svojem

⁴³ »Tisk naj se trudi predstaviti vsa pomembna stališča in ne samo tistih, s katerimi se izdajatelj ali operater strinja [...] Razlog za to zahtevo je, da se je nadzor nad tiskom združil v vse manj rokah. Nič več ne more posameznik, ki ima nekaj za povedati, doseči potrebnega občinstva brez pomoči, zgolj s človeškim glasom, nič več ne more ustanoviti časopisa ali revije,

poročanju predstavijo »represntativno sliko skupin, ki so sestavni del družbe«, pomagajo pri »predstavljanju in pojasnjevanju družbenih ciljev in vrednot« ter ponujajo »poln dostop do dnevne obveščenosti« (Peterson 1965, 87–92).

Teorija družbene odgovornosti množičnim medijem naloži moralno dolžnost delovanja v javnem interesu, bolj malo pa pove o (učinkovitih) načinih zagotavljanja takšnega delovanja. Da bodo množični mediji delovali v javnem interesu naj bi bilo zagotovljeno v glavnem s pomočjo profesionalnih kodeksov, vzpostavljenih v stroki sami. Ne glede na to, da teorija družbene odgovornosti ponuja številne argumente za regulacijo delovanja množičnih medijev pa »pogleda na množične medije kot na pretežno zasebna in komercialna podjetja ni nihče izpodbijal« (Christians in drugi 2009, 10), saj [p]olitična volja za uveljavljanje družbene odgovornega [...] trga in moči uveljavljenih medijev, ni dovolj močna« (McQuail 2010).⁴⁴ S teorijo družbene odgovornosti je ideja o netržnih oblikah regulacije delovanja množičnih medijev postala sprejemljiva. V naslednjem poglavju bo vidik obče dostopnosti javnega diskurza predstavljen še iz vidika demokratičnih nalog množičnih medijev in koncepta komunikacijskih pravic.

5 REGULACIJA DELOVANJA MNOŽIČNIH MEDIJEV

Množični mediji so »osrednja kulturna institucija in najpomembnejše sredstvo javnega izražanja« (McQuail 2003, 4), v sodobnih demokratičnih sistemih delujejo hkrati kot »prenašalci političnega komuniciranja [...] in kot pošiljatelji (lastnih op. A. J.) političnih sporočil« (McNair 2003, 10). Politični pomen množičnih medijev se najbolj jasno odraža v konceptu četrte veje oblasti, skladno s katerim množični mediji delujejo kot od politične oblasti neodvisni medijski akterji, ki »utelešajo javno mnenje in od tod črpajo moč, da nadzorujejo preostale veje oblasti« (Splichal 2005, 13).

nič več ne more izdajati svojih idej na pamfletih s prestižom, ki ga množični mediji dajejo svojim vsebinam« (Peterson 1965, 90).

⁴⁴ Weiss (2009, 577) pravi, da je teorija družbene odgovornosti, s poudarjanjem družbene odgovornosti medijev, vzpostavitev visokih profesionalnih standardov in težnji k raznolikosti pogledov in zagotavljanjem dostopa, ubrala srednjo pot med skrajno libertarnimi teorijami in paternalizmom.

Blumler in Gurevitch (1995, 97) kot »funkcije in storitve (množičnih medijev op. A. J.) za politični sistem« navajata:

1. Nadzorovanje (*ang. surveillance*) družbenopolitičnega okolja, poročanje o dogodkih, ki domnevno učinkujejo, pozitivno ali negativno, na blaginjo državljanov.
2. Smiselno določanje dnevnega reda (*ang. agenda-setting*), identifikacija glavnih tem dneva, vključno s silami, ki so jih oblikovale in ki jih lahko potencialno razrešijo.
3. Platforma za razumljivo in poučno ozaveščanje s strani politikov in predstavnikov drugih pobud in interesnih skupin.
4. Dialog na širokem spektru stališč kot tudi med nosilci moči (aktualnimi in potencialnimi) in množičnimi javnostmi.
5. Mehanizem vzpostavljanja odgovornosti (javnih op. A. J.) uslužbencev za način izvrševanja moči;
6. Spodbujanje državljanom k učenju, izbiri in vključevanju, namesto zgolj sledenja in gostilniških pogovorov o političnem procesu.
7. Principialni odpor proti zunanjim pritiskom na neodvisnost, integriteto in sposobnost medijev služiti občinstvu.
8. Občutek spoštovanja za člana občinstva, kot potencialno zainteresiranega in sposobnega razumevanja svojega političnega okolja.

Zgoraj navedena tipologija političnih *funkcij* množičnih medijev, sicer velja za eno izmed najbolj priznanih, a bi težko rekli, da na kateremkoli mestu govori o dostopu državljanov do medijev. Z vidika te naloge je pravzaprav primernejši koncept vloge (*ang. role*), ki jo imajo množični mediji v demokratičnih političnih sistemih.⁴⁵ *Vloga* kot pojem poleg empiričnega vidika, to je praktičnih nalog množičnih medijev v konkretnem družbenem okolju, zajema še normativni vidik, ki opredeljuje širše poslanstvo in obveznosti množičnih medijev. V nadaljevanju bom predstavila naloge, ki so bile množičnim medijem dodeljene z dvema glavnima normativnima teorijama, to je libertarno teorijo in teorijo družbene odgovornosti.

Peterson (1965, 74) ugotavlja, da je teorija družbene odgovornosti prevzela funkcije, ki so jih množični mediji imeli v libertarni tradiciji. Slednji so prvenstveno še vedno politični akterji, ki »zagotavljajo informacije, diskusije in debate o javnih zadevah« ter s tem omogočajo delovanje demokratičnega političnega sistema. Množični mediji so tudi sredstvo za izobraževanje državljanov, sposobnih učinkovitega samovladanja. V svoji vlogi psa čuvaja

⁴⁵ Christians in drugi opozarjajo na razliko med funkcijo (*ang. function*), nalogo (*ang. task*) in vlogo (*ang. role*). Uporaba pojma funkcija je namreč smiselna zgolj v kontekstu sistema z določenimi operativnimi potrebami, je pojem, ki se običajno uporablja v povezavi z zadovoljevanjem določenih operativnih potreb znotraj določenega sistema. Ker pa demokratični

množični mediji nadalje služijo tudi zaščiti individualnih pravic državljanov. Teoretiki družbene odgovornosti so libertarne naloge množičnih medijev prevzeli v svojo teorijo, ne strinjajo pa se z libertarnim zanemarjanjem demokratično naravnanih nalog. Pravijo, da množični mediji veliko skrbneje izvajajo naloge, s katerimi zagotavljajo delovanje ekonomskega sistema, ter tiste, povezane z zabavo in skrbjo za lastno finančno neodvisnost. Teorija družbene odgovornosti sicer opozarja na pomanjkljivo izvajanje demokratičnih nalog, a učinkovitih rešitev ne ponuja. Poudarjajo potrebo po preoblikovanju svobode izražanja v pozitivno svoboščino, ki bi državljanom omogočala dostop do sredstev množičnega komuniciranja. Njena osrednja pomanjkljivost v tem smislu je vztrajanje na samoregulaciji množičnih medijev in minimalnem vmešavanju države v njihovo delovanje. Teorija družbene odgovornosti izredno poudarja, da državljanima nimajo pravice zahtevati dostopa do množičnih medijev, družbeno odgovorno delovanje je torej v celoti prepuščeno dobri volji množičnih medijev (Peterson 1965, 97). »Nenapisana pogodba, ki tisku podeljuje pravico do publiciranja v javnem interesu, zavarovano v večji meri od pravice navadnega državljanca, zahteva v zameno določene storitve« pravijo Christians in drugi (2009, 121– 123), a hkrati ugotavljajo, da gre v glavnem za »družbeno zaželen in idealiziran nabor« nalog, katerih uresničevanje je vse prej kot idealno. Omenjeni avtorji zato predlagajo, da se delovanje množičnih medijev v sodobnih, pluralističnih družbah presoja z vidika teorije državljanske participacije (*ang. citizen participation theory*), ki zagovarja razvoj pluralistično naravnanih in javno dostopnih množičnih medijev, vključno z ustreznimi politikami delovanja (Christians in drugi 2009, 25).

Christians in drugi (2009, 116) kot temeljne *naloge*, ki jih množičnim medijem nalaga teorija državljanske participacije, navajajo »(1) opazovanje in informiranje, primarno v službi javnosti; (2) participiranje v javnem življenju kot neodvisen akter kritičnega komentiranja, svetovanja, osveščanja in izražanja mnenj; (3) zagotavljanje kanala, foruma ali platforme izvenmedijskim glasovom ali virom, ki želijo doseči izbrano občinstvo«. Omenjeni avtorji iz naštetih praktičnih nalog v naslednjem koraku izpeljejo štiri demokratične *vloge* množičnih medijev v sodobnih družbah, to so nadzorna vloga (*ang. monitorial role*), facilitativna vloga

politični modeli ostajajo zgolj na ravni »opisa kompleksa medsebojno povezanih tokov informacij«, tako Christians in drugi (2009, 118), je uporaba pojma funkcije v tem kontekstu neprimerna.

(*ang. facilitative role*), radikalna vloga (*ang. radical role*) in sodelovalna vloga (*ang. collaborative role*).⁴⁶

Nadzorna vloga množičnih medijev se nanaša na »organizirano motrenje [...] evaluacijo in interpretacijo, vodeno z merili pomembnosti [...] oprezovanje in nadzorovanje« (Christians in drugi 2003, 140) okolja, ljudi in dogodkov. Nadzorno vlogo množičnih medijev je kot osrednjo družbeno funkcijo množičnega komuniciranja opredelil že Lasswell (1948, 216).⁴⁷ Utelešena je v znanem pojmu tiska kot četrte veje oblasti, bistvo katerega je »nadzorovanje vseh dejanj, ki jih izvajajo akterji moči« (Splichal 2005, 44). Od množičnih medijev kot četrte veje oblasti se pričakuje, da kot psi čuvaji delujejo tudi v javnem interesu (Christians in drugi 2003, 129). Participacijo državljanov v političnem odločanju lahko množični mediji spodbujajo in krepijo tako, da svojo nalogo informiranja izvajajo na način, da v javni diskurz prispevajo (1) razumljive in dostopne informacije, ki preprečujejo izključevanje, (2) informacije, usmerjene na socialno (inter) akcijo, ki kot take spodbujajo participacijo v razpravah in različnih državljanskih aktivnostih, (3) pozitivne informacije, (4) strukturirane informacije, ki omogočajo širše razumevanje, (5) kritične informacije (Carpentier 2006, 162). Kot navajam v poglavju o klasičnih teorijah tiska, so se množični mediji v 20. stoletju iz psa čuvaja spremenili v psa stražarja partikularnih interesov nosilcev moči. Ne glede na navedeno nadzorstvena vloga množičnih medijev ohranja prevladujoč položaj, Hanitzsch in drugi (2011, 280) govorijo celo o »neverjetnem konsenzu [...] glede pomembnosti objektivnosti in diseminacije političnih vsebin«, ki kaže na svetovno prevlado vloge medijev kot psa čuvaja. Prevladujoče razumevanje množičnih medijev kot v glavnem agentov objektivne diseminacije političnih vsebin (nadzorstvena vloga) v kombinaciji z empirično obstoječimi dokazi o delovanju v korist posameznih ekonomskih in tudi političnih akterjev (Christians in

⁴⁶ Radikalna vloga v svoji razviti obliki ni podrejena ne tržnim mehanizmom ne regulaciji s pomočjo profesionalnih etičnih kodeksov. Osredotočena je na razkrivanje zlorab moči, družbenih neenakosti in podobno, pri čemer se razlikuje od občasnih kritik, ki jih mediji objavljajo v izvajanju svoje nadzorstvene vloge. Ker ima radikalno novinarstvo za cilj radikalne spremembe v družbi, je manj uporabna v sodobnih zahodnih demokracijah, medtem ko je njeno delovanje v avtoritarnih režimih omejeno. Sodelovalna vloga se nanaša na sodelovanje množičnih medijev z državno oblastjo in pride v poštev zlasti v primeru naravnih nesreč, terorističnih napadov ali drugih primerov, ki terjajo širšo družbeno koordinacijo (Christians in drugi 2009, 126–127).

⁴⁷ Lasswell (1948, 216) opredeli tri funkcije množičnega komuniciranja, in sicer (prvič) nadzor (*ang. surveillance*) okolja, ki služi seznanjanju občinstva s tem, kaj se dogaja, (drugič) korelacijo (*ang. correlation*) okolja v smislu pojasnjevanja in interpretacije posameznih dogodkov, s pomočjo katere množični mediji »povezujejo posamezne dele družbe« (Mills in Barlow 2014, 105) ter (tretjič) prenos (*ang. transmission*) družbene in kulturne dediščine, kjer množični mediji nastopajo kot akter socializacije. Weiss (2009, 575) dodaja, da je leta 1959 Charles White omenjenim trem funkcijam priključil še zabavo (*ang. entertainment*), kar je vodilo do nastanka »klasičnih štiri« funkcije medijev – nadzor, korelacija, prenos in zabava.

drugi 2009, 130), zahteva oblikovanje alternativnega koncepta, ki bo, vsaj na normativni ravni, izboljšal demokratično kakovost množičnih medijev.⁴⁸

Druga vloga množičnih medijev, ki jo velja izpostaviti z vidika te naloge, je vloga pospeševanja oziroma podpiranja v prvi meri političnih, a tudi širših družbenih procesov oziroma facilitativna vloga, znotraj katere je še posebej pomembno vprašanje dostopa do medijev. Curran (2003, 239) poudarja, da uvedba facilitativnih nalog ne pomeni odprave tradicionalnih, libertarnih nalog. Slednje so še vedno aktualne in potrebne, a nove družbene razmere terjajo njihovo dopolnitev z dvema novima nalogama, »prva je spodbujanje k izražanju konfliktnosti in razlik; druga pa pomoč pri socialni pomiritvi.« Splichal (2005, 20) izpostavlja Bücherjevo ugotovitev, da je tisk svoj politični značaj v smislu spodbujanja javnega razpravljanja o političnih zadevah, dobil že v zgodnjem 18. stoletju. Facilitativna vloga je pričakovano tudi osrednja vloga množičnih medijev v Habermasovi komunikacijski teoriji družbe oziroma javne sfere. V sklopu facilitativne vloge je poleg spodbujanja politične razprave poudarjena tudi pomembnost *primerne* predstavljanja demokratičnega in političnega dogajanja. Množični mediji naj dogajanje predstavljajo zlasti z vidika iskanja rešitev in naj se odrečejo iskanju, pretiranemu dramatiziranju in poudarjanju konfliktnih vidikov. V javni razpravi naj skrbijo za tematsko uravnovešenost, torej raznolikost pogledov, in ne toliko za personalno oziroma strankarsko uravnovešenost.⁴⁹ Množični mediji pri izvajanju facilitativne vloge prav tako niso več zavezani absolutni objektivnosti, temveč naj, kot »akterji razsvetljene javnosti« (Habermas 1996), spodbujajo razvoj univerzalnih vrednot demokratičnosti, miru, enakosti in pravičnosti. Pomemben element facilitativne vloge je tudi omogočanje participacije državljanov, in sicer tako v upravljanju medijskih organizacij kot v ustvarjanju vsebin (Carpentier 2006, 164–167). S facilitativnim komuniciranjem, usmerjenim na vključevanje in participacijo, naj množični mediji »spodbujajo dialog [...] podpirajo in krepijo participacijo v civilni družbi« in v tem delu presežejo zgolj bolj ali manj objektivno in nepristransko posredovanje informacij, ki je bistvo nadzorstvene vloge (Christians in drugi 2009, 158). Na glede na prevlado nadzorstvene vloge se zavedanje o potrebi po bolj

⁴⁸ Hanitzsch in drugi (2011, 275) na tem mestu uporabijo izraz »non-involvement« v smislu »predanosti objektivnosti, nevtralnosti, pravičnosti in nepristranskosti« medijskega poročanja. Na podlagi navedenega sem v povezanem citatu izraz »non-involvement« prevedla kot »objektivnost«.

⁴⁹ Prednost tematske uravnovešenosti pred personalno oziroma strankarsko sem, ob sklicevanju na Petersa (2007), omenila že v poglavju o elementih normativnega oziroma političnega koncepta javnosti.

»motivacijskem in participativnem« delovanju množičnih medijev, kot delu facilitativne vloge, vsaj na evropskih tleh že uveljavlja (Hanitzsch in drugi 2011, 281).⁵⁰

Facilitativna vloga množičnih medijev je vsebovana v pojmu državljskega novinarstva (*ang. civic journalism*). Eden najvidnejših predstavnikov državljskega novinarstva, James Carey (1996), takole opredeli bistvo deliberativnega novinarstva:

Novinarstvo je drugo ime za demokracijo ali, še bolje, ni mogoče imeti novinarstva brez demokracije. Novinarstvo ne upravičuje lastnega obstoja; ampak je upravičeno glede na svoje posledice, to je oblikovanje demokratičnega družbenega reda. V Sovjetski zvezi so obstajali mediji in komuniciranje in celo nekaj podobnega novičarskemu poslu (*news business*). Ni pa bilo novinarstva, saj ni bilo demokracije, ki edina lahko omogoči nastanek družbene prakse novinarstva [...] sovjetsko novinarstvo je bilo oksimoron, ker novinarstvo zahteva institucije demokratičnega življenja, bodisi kot dejstvo bodisi kot aspiracijo.

Drugi veliki zagovornik državljskega novinarstva, Jay Rosen (1996, 16) pravi, da koncept državljskega novinarstva opravi z zlorabo nevtralnosti in se »odkrito zavzema za državljane kot udeležence, politiko kot reševanje problemov, demokracijo kot premišljeno deliberacijo«. Zaključuje, da je samo na takšni podlagi mogoče utemeljiti delovanje množičnih medijev v sodobnih razmerah ter odpraviti pomanjkljivosti, ki jih oddaljujejo od njihovega resničnega poslanstva. Ne glede na navedeno pa Christians in drugi (2009, 123) poudarjajo, da »ni problematična zgolj vsebina vlog množičnih medijev v demokraciji, ampak tudi njihova negotova legitimnost in pomanjkanje kakršnekoli odgovornosti, omejitev ali sankcij v primeru neizpolnjevanja« zadanih nalog. V nadaljevanju se bom zato posvetila problematiki regulacije delovanja množičnih medijev.

Iz opisanega izhaja, da je z razvojem na področju teorij množičnega komuniciranja zagotavljanje dostopa javnosti do množičnih medijev postala ena izmed nalog množični medijev. Če je libertarna teorija tiska v celoti zavračala kakršnokoli vmešavanje v svoje delo, se je s teorijo družbene odgovornosti začel trend uveljavljanja družbeno odgovornega sistema javnega komuniciranja. Najbolj neposredno je zahteva po tematski in personalni dostopnosti javnega diskurza, ki jo lahko zagotovijo zgolj množični mediji, zastopana v teoriji

⁵⁰ Hanitzsch in drugi (2011, 281) so v svoji primerjalno študiji družbenih vlog množičnih medijev, izvedeni med 1800 novinarji iz 8 držav in šestih različnih kontinentov ugotovili, da na globalni ravni obstaja izjemno soglasje o pomembnosti

državlanske participacije. Ko enkrat opredelimo naloge, je naslednji logični korak iskanje načina, kako zagotoviti, da bodo množični mediji te naloge tudi dejansko opravljali. V nadaljevanju bom predstavila različne pojme, povezane z medijsko regulacijo in načine vzpostavljanja odgovornega delovanja množičnih medijev.

5.1 Načini regulacije delovanja medijev

Moč medijev izhaja iz privilegiranega položaja, ki ga, na podlagi široko koncipirane in zavarovane svobode medijskega delovanja, uživajo kot osrednji akter javnega komuniciranja. Feintuck in Varney (2006, 4), kot temeljno merilo razlikovanja demokracije od drugih političnih sistemov poudarjata pričakovanje, da moč v demokraciji ni neomejena. To velja tako za politično moč kot za druge oblike moči, vključno s publicistično. Vzporedno z nastankom in razvojem svobode tiska so se zato razvijali tudi različni načini vzpostavljanja odgovornosti medijev za publiciranje. Pojem odgovornosti medijev (*ang. media accountability*), kot »poskus vzpostaviti pravila, na podlagi katerih bodo mediji opravljali družbeno pričakovane funkcije v demokraciji, obenem pa ohranjali svobodo in jo širili na vse več ljudi ter vključevali bolj raznolike glasove« (Young 2015, 1), je treba ločiti od pojma družbene odgovornosti medijev (*ang. social responsibility*). Biti odgovoren v pomenu *media accountability* pomeni odgovornost »do nekoga; za nekaj; na podlagi določenih meril; in po različnih stopnjah strogosti« (McQuail 2003, 1696). Pojem družbene odgovornosti (*ang. media responsibility*) pa, nasprotno, zajema pripisana ali izbrana načela delovanja v smislu normativnih teorij množičnih medijev.⁵¹ Hindmanova (1997, 150) razliko med odgovornostjo medijev in družbeno odgovornostjo medijev ponazori na primeru odločanja ameriških vrhovnih sodnikov. Za boljše razumevanje razlike med obema pojmom citat navajam v angleškem jeziku: »In deciding individual cases, the Court often refused to hold the media legally *accountable* while at the same time individual justices defined what they thought was appropriate, *responsible* behaviour.« Če navedeno povzamem še v slovenskem jeziku:

nadzorstvene vloge in objektivnega in nepristranskega poročanja, medtem ko je »dokaj močan poudarek« na vlogi množičnih medijev kot motivatorjev politične participacije državljanov značilen zgolj za evropska tla.

⁵¹ Ne glede na to, da je pojem družbene odgovornosti (*ang. social responsibility*) osrednji koncept teorije družbene odgovornosti medijev, to ne pomeni, da druge filozofske tradicije utemeljevanja svobode tiska, od medijev niso pričakovala družbeno koristnega delovanja. Kot navaja Hindmanova (1997, 150) se je družbeno odgovorno delovanje medijev pričakovalo tudi v libertarni tradiciji, ne samo v času teorije družbene odgovornosti. Skladno z libertarno tradicijo je bilo družbeno odgovorno delovanje tisto, ki je bilo skladno z liberalnimi vrednotami, ki so takrat veljale za družbeno koristne. Kasneje se je pojmovanje družbeno koristnega delovanja medijev spremenilo v smeri moralnega delovanja, a to še ne

ameriški vrhovni sodniki so pri svojem odločanju vzpostavili razlikovanje med pojmom družbene odgovornosti medijev (*ang. media responsibility*) in odgovornosti medijev (*ang. media accountability*).

Teorija javne sfere, ki predstavlja teoretski temelj te naloge, terja regulacijo in nevtralizacijo vse večje publicistične moči in preprečitev »tihe pretvorbe administrativne ali družbene moči v politični vpliv« (Habermas 1996, 379). Delovanje javne sfere slikovito opiše Gerhards (1993, 29): »Javnost ni sistem sprejemanja odločitev, temveč sistem določanja tem in oblikovanja mnenj [...] Javnost tvori trg, ki zajema tako mestno hišo kot politični center odločanja. Če so glasovi na trgu dovolj glasni in usklajeni, bodo teme slišane v mestni hiši, morda tudi uvrščene na dnevni red in eventualno upoštevane v sprejetih odločitvah».⁵² Nebrzdano tekmovanje med akterji javnosti za pozornost, ki, zaradi tematskega izkrivljanja javnega diskurza v največji meri škodi ravno državljanom, je treba ustrezno omejiti in regulirati oziroma zagotoviti slišnost vseh relevantnih mnenj. Van Cuilenburg in McQuail (2003, 185) govorita o tem, da je ustrezno delovanje množičnih medijev v javnem interesu, ker slednji prispevajo k politični, socialno-kulturni in ekonomski blaginji celotne skupnosti.⁵³ Zanesljive informacije so bistvenega pomena za učinkovitost in kakovost javnega diskurza. Brez zanesljivih informacij, ki državljanom omogočajo pravilne odločitve na volitvah ali na drugih področjih življenja, če malce pretiravam, pravzaprav sploh ne moremo govoriti o demokraciji. Ljudstvo, ki »vlada« na podlagi zavajajočih, pomanjkljivih ali celo lažnih informacij, dejansko ne vlada, ampak je v celoti vladano. Glavni načini vzpostavljanja odgovornosti medijev so, tako McQuail (2003, 209–230), trg, zakonodajna regulacija, samoregulacija, regulacija javne sfere oziroma aktivnega državljana.

Klasični libertarni model novinarstva, temelječ na tržni regulaciji, se je izkazal za pomanjkljivega. Curran (2005, 29) poudarja, da množični mediji v svoji klasični vlogi psa čuvaja, nadzorujejo zgolj morebitne zlorabe moči na relaciji posameznik – vlada, v celoti pa

pomeni, da mediji pred tem niso delovali družbeno koristno. Na podlagi omenjene razlage sem v nalogi izraz *media responsibility* smiselno prevedla kot *družbena odgovornost medijev*.

⁵² Gerhards na tem mestu uporablja pojem javnosti v smislu javne sfere.

⁵³ Politični sistem ne more delovati brez ustrezne in primerne količine informacij v javnem diskurzu. Osrednja vrednota deliberativne demokracije, to je aktivni državljan, za svojo participacijo v družbenem življenju potrebuje zadostne informacije. Legitimno demokratično javno mnenje je tisto, ki opravlja svojo kritično funkcijo, zato je nujna ustreznost regulacija svobode izražanja in publiciranja. V svoji sociokulturni vlogi množični mediji prispevajo k utrjevanju narodne in kulturne identitete in tako prispevajo k socialni integraciji. Medijska regulacija iz razloga ekonomskih interesov naj bi se

je spregledano dejstvo, da se razmerja moči v modernih družbah ne udejanjajo zgolj na omenjeni vertikalni relaciji, ampak tudi skozi druge »kapitalistične in patriarhalne strukture«. Libertarni model novinarstva s svojo tržno regulacijo je v sodobnih predstavniških demokracijah relativno neučinkovit, saj, razen vertikalnega razmerja moči med vlado in državljani, ne zajema drugih akterjev moči, načina njihove organizacije in delovanja. Zato je nujno, da se vzpostavijo še dodatni načini regulacije njihovega delovanja. Z vidika vlog, ki jih imajo množični mediji v teoriji državljske participacije oziroma v modelu deliberativne demokracije, je tržni model »primerno učinkovit v zagotavljanju izvajanja nadzorstvene vloge [...] in zgolj občasno ustrezen za ostale tri« (Christians in drugi 2009, 133), to je facilitativno, radikalno in sodelovalno vlogo.

Regulacija s pomočjo javne sfere oziroma javnega mnenja je učinkovita v glavnem zgolj v primeru kritiziranja negativnih vidikov medijskega poročanja, ne zagotavlja pa izvrševanja pozitivnih vlog množičnih medijev. Samoregulacija naj bi nadalje zagotavljala boljše izvrševanje zlasti facilitativne in nadzorstvene vloge. Christians in drugi (2009, 133) za zakonodajno regulacijo pravijo, da s pomočjo slednje ni mogoče zagotoviti izvajanja nobene od vlog, ki jih imajo množični mediji skladno s teorijo državljske participacije. Zakonodajna regulacija je oblika vzpostavljanja formalne odgovornosti (*ang. liability*) medijev za javne objave, ki poteka na podlagi formalnopравnih postopkov. McQuail (2003, 199–201) navaja štiri merila formalnih postopkov vzpostavljanja odgovornosti medijev, in sicer (prvič) domneva se, da je bila z objavo povzročena izmerljiva škoda, na primer kršitev ugleda, (drugič) med objavo in zatrjevano škodo obstaja vzročna povezava, (tretjič) odgovornost se terja na podlagi določene zahteve ali tožbe in (četrtič) z objavo je bil kršen zakon ali drugi pravni akt.⁵⁴ Vsebinsko gledano se s pomočjo medijskega prava običajno urejajo trije sklopi vprašanj, in sicer (prvič) zaščita individualnih pravic in interesov, zlasti v smislu preprečevanja škodljivih posledic publiciranja, (drugič) zagotavljanje svobode javnega publiciranja, predvsem z zagotavljanjem raznolikosti (*ang. diversity*) lastništva in pravic

gibala predvsem v smeri zmanjševanja medijskih monopolov in spodbujanja konkurenčnosti (Van Cuilenburg in McQuail 2003).

⁵⁴ Formalna odgovornost medijev (*ang. liability*) ni edina oblika odgovornosti (*ang. accountability*). McQuail (2003, 119) kot oblike odgovornosti medijev našteva še: verbalno odgovornosti medijev v smislu dajanja pojasnil; finančno odgovornost medijev; vzpostavljanje odgovornosti medijev preko ocenjevanja njihovega dela, na primer iz strani bralcev; vzpostavljanje javne odgovornosti preko kritik javnosti, različnih medijskih psov čuvajev in podobno.

dostopa (*ang. access*) ter (tretjič) varovanje bistvenih interesov države in družbe (McQuail 2003, 252).

Zgolj zakonodajna regulacija naj bi torej bila neučinkovita pri zagotavljanju izvajanja nalog množičnih medijev. Čeprav je na prvi pogled videti drugače, to dejansko velja tudi za pravico do popravka in pravico do odgovora, ki sicer formalno-pravno omogočata dostop alternativnih informacij do javnega diskurza in v tem smislu tudi potencialno boljše izvrševanje najmanj nadzorstvene vloge množičnih medijev. Po drugi strani pa obstoj formalnih možnosti dostopa do medijev še ne pomeni, da take možnosti obstajajo tudi v resničnem svetu. Razlogi so lahko tako na strani državljanov kot na strani množičnih medijev in celo politične oblasti.

Pri regulaciji delovanja množičnih medijev pa niso pomembni samo načini in predmet regulacije, temveč predvsem argumenti za slednjo. Argumentom svobode izražanja, ki sem jih obravnavala v četrtem poglavju, je skupno prepričanje v pomembnost »dostopa posameznikov ali skupin do širokega obsega informacij (tako političnih kot kulturnih) z vidika iskanja resnice, individualnega samoizpopolnjevanja ali učinkovite participacije državljanov v družbi« (Feintuck in Varney 2006, 14). Ne glede na navedeno bom vprašanje, kako zagotoviti dostop do medijev v nadaljevanju obravnavala z vidika teorije javne sfere, ki predstavlja teoretski temelj te naloge. Slednje pomeni, da bo vprašanje regulacije obravnavano v tesni povezavi s konceptom aktivnega državljanstva in pozitivnimi nalogami, ki jih naj mediji, kot ena izmed najpomembnejših institucij civilne družbe, opravljajo skladno s teorijo javne sfere.

5.2 Dostop do medijev in širitev komunikacijskih pravic

Dostop in sodelovanje državljanov v javnem komuniciranju je, skladno s teorijo javne sfere, temeljni pogoj legitimnosti političnega sistema oziroma oblasti. Izraz politična javnost zajema »pogoje komuniciranja, ki omogočajo realizacijo diskurzivnega oblikovanja mnenja in volje publike državljanov« (Habermas 1990, 38) oziroma sodelovanje v javnem diskurzu. Omenjeni pogoji komuniciranja so vse od industrializacije naprej vzpostavljeni z institucionalnimi garancijami. Škerlep (1997, 215) pojasni, da »Deklaracija o pravicah človeka in državljana [...] pomeni tisti simbolni prelom, ki je na normativni ravni odpravil teror nad kritičnim mišljenjem in institucionaliziral načelo nezavrtega javnega rezoniranja«.

Posledica tega je nastanek »anonimne javnosti kot razpršenega komunikacijskega prostora, ki je vse od takrat odvisna od medijskega posredovanja« (Haller 2004, 138) in možnosti dostopa ter sodelovanja državljanov. Komunikacijske pravice, ki so institucionalizirale načelo nezavrtega javnega rezoniranja, normativno gledano še danes predstavljajo merilo in temelj modernih demokratičnih političnih sistemov (Fuchs 1996). Omenjene pravice predstavljajo tudi empirični pogoj za delovanje javnosti kot posredniškega komunikacijskega sistema (javne sfere). Z vidika državljana komunikacijske pravice, skupaj s klasičnimi individualnimi svoboščinami in pravicami politične participacije, tvorijo vsebino aktivnega državljanstva. Pojem državljanstva je tako sinonim za pogoje, ki morajo biti izpolnjeni za sodelovanje državljanov v javni razpravi in političnem življenju.

Kot navaja Schulz (2011, 135–136) je načelo dostopa subjektov in tem (*nem. Öffentlichkeit*) do javnega diskurza v nemškem pravnem redu, zavarovano z dvema temeljnima individualnima pravicama, to je s svobodo javnega izražanja (*nem. Meinungsfreiheit*) in s svobodo informiranja (*nem. Informationsfreiheit*).⁵⁵ Slednji sta, zaradi strukturnih sprememb medijske javnosti, ki so pripeljale do oženja načela dostopa, dopolnjeni z medijskimi svoboščinami v smislu svobode tiska, prepovedi cenzure in tako dalje.⁵⁶ Podobno velja tudi za Slovenijo, pravzaprav za večino sodobnih zahodnih demokracij, ki dejansko temeljijo na libertarnem modelu javnega komuniciranja.

Habermas ugotavlja, da vse večja družbena moč množičnih medijev spodkopava demokratično moč javne sfere in stremi k izničenju ustavno zavarovane delitve oblasti ter poziva k regulaciji moči množičnih medijev (Baxter 2011, 135). Pravice, s pomočjo katerih se vzpostavlja in zagotavlja delovanje javnosti, torej tudi pravice komuniciranja, morajo biti operacionalizirane tako, da zagotavljajo »enake možnosti participacije v postopkih oblikovanja mnenja in volje, v katerih državljanji uresničujejo svojo politično avtonomijo in s pomočjo katere proizvajajo legitimno pravo« (Habermas 1996, 123). Tudi za »prostovoljne asociacije, ki so temelj avtonomije civilne družbe v odnosu do države in kapitala, je svoboden in enak dostop do medijev – tako v smislu predstavljanja oziroma izražanja

⁵⁵ Gre za prvi odstavek 5. člena nemške ustave: »(1) Jeder hat das Recht, seine Meinung in Wort, Schrift und Bild frei zu äußern und zu verbreiten und sich aus allgemein zugänglichen Quellen ungehindert zu unterrichten. Die Pressefreiheit und die Freiheit der Berichterstattung durch Rundfunk und Film werden gewährleistet. Eine Zensur findet nicht statt.«

⁵⁶ Zaradi depersonalizacije svobode tiska, o kateri sem govorila v poglavju o tisku kot četrti veji oblasti in strukturnih spremembah javnosti, je navadnim državljanom dostop do medijev bolj ali manj onemogočen.

specifičnih idej kot osebne udeležbe v delovanju medijev – ne le oživljajoč, ampak tako rekoč vprašanje »življenja ali smrti« poudarja Splichal (2005, 147). Ob dejstvu depersonalizirane svobode tiska, ki vse od pojava množičnih medijev večini navadnih državljanov in tudi akterjev civilne družbe, preprečuje dostop do medijev in s tem omejuje svobodo izražanja, ni dvoma, da Habermsova zahteva ostaja neizpolnjena. Tudi Fraserjeva (2010, 93) poudarja pomembnost dejanske učinkovitosti civilnih in političnih svoboščin, ki so namenjene varovanju javne sfere in njenega organizacijskega substrata, to je civilne družbe. Po vsem povedanem ni dvoma, da je za delujočo demokracijo treba regulirati delovanje medijev v smeri večje odprtosti oziroma dostopa do medijev, saj negativno opredeljena svoboda izražanja zaradi strukturnih sprememb javnosti več ne omogoča demokratičnega sodelovanja državljanov v javni razpravi.⁵⁷ V nadaljevanju sledi predstavitev dveh pristopov k oblikovanju pozitivne svobode izražanja.

Znani zagovornik pravice dostopa do medijev je Barron (1967, 1641–1678), ki v zagovor primerno regulirane pravice dostopa do tiskanih medijev poudarja zlasti dejstvo o »romantičnem mitu« svobodnega in odprtega trga idej. Po njegovem mnenju trg deluje tako, da ideje praviloma zaustavi, še preden imajo le-te sploh priložnost udeležiti se tekmovanja. Barron se ne zavzema za nereguliran dostop do medijev, temveč prevzame Meiklejohnov pristop reguliranja svobode izražanja, skladno s katerim je enakopravna obravnava idej v javnem diskurzu izpolnjena s tem, ko se vsaki idej zagotovi reprezentativen glas. Absolutno zaščito uživa, tako Meiklejohn (1960, 26–27), zgolj tisto komuniciranje, ki je namenjeno samovladanju: »Prvi amandma tako ni varuh nereguliranega izražanja. Ne zahteva, da ob vsaki priložnosti, vsak državljan sodeluje v javni razpravi. Niti ne more zagotavljati, da bo imel vsak takšno priložnost [...] kar je bistveno, ni to, da bodo vsi govorili, ampak, da bo povedano vse, kar je vredno omembe.« Barron zaključi (1967, 1678), da so »spremenjene okoliščine procesov komuniciranja povzročile, da mora pravo upoštevati javni interes po učinkoviti uporabi medijev za izražanje raznolikih stališč.«

⁵⁷ Pod pojmom dostop (*ang. access*) razumemo »možnosti, ki jih imajo posamezniki, skupine posameznikov, organizacije ali institucije, da si delijo družbene komunikacijske vire« (Van Cuilenburg in McQuail 2003, 204). Participacija je lahko strukturna ali pa vsebinska. Vsebinska participacija se nanaša na sodelovanje pri ustvarjanju medijskih vsebin, medtem ko strukturna participacija nanaša na sodelovanje državljanov v upravljanju medijskih organizacij, vključno s sodelovanjem pri določanju programskih vsebin (Carpentier 2006, 167).

Drugo gibanje za širitev komunikacijskih pravic je gibanje za uveljavitev *pravice do komuniciranja* kot človekove pravice, ki jo je v svojem članku *Direct broadcast satellites and the right to communicate* prvi oblikoval Jean d'Arcy, razprava pa se je nadaljevala znotraj organizacije UNESCO. D'Arcy se je zavzemal za oblikovanje in regulacijo interaktivne pravice do komuniciranja, ki bi vsem zainteresiranim omogočala sodelovanje v javni razpravi. Najbolj znan projekt za širitev komunikacijskih pravic je zagotovo MacBridgeova komisija, ki je bila ustanovljena leta 1977 znotraj organizacije UNESCO. V poročilu *Veliko glasov en svet: Komunikacija in družba danes in jutri*, se komisija zavzema za širitev komunikacijskih pravic: »Komunikacijske pravice v demokratični družbi se morajo dopolniti z razširitvijo pravice do informiranja, pravice informirati, pravice do zasebnosti, pravice do sodelovanja v javnem komuniciranju – ki so vsi elementi novega koncepta, pravice do komuniciranja« (Hamelink in Hoffman 2008). Gibanje za pravico do komuniciranja kot človekovo pravico poudarja njen pozitiven značaj. V tako oblikovani pravici naj bo vključena tudi izvršljiva zahteva, naslovljena na državo, da po potrebi posreduje in zagotovi njeno dejansko uresničevanje. Pravica komuniciranja predstavlja »vrh vzpenjajočih se svoboščin – svobode izražanja mnenja, svobode izražanja, svobode tiska in svobode komuniciranja« (Fisher 2002). Takšno komuniciranje ni pogojeno z donosnostjo povedanega, kot to velja za klasično koncepcijo svobode tiska. Gre za komuniciranje, ki je namenjeno zagotavljanju resnične demokratičnosti in za svobodo tiska kot *človekovo* pravico in temeljno svoboščino.

Svoboda komuniciranja in dostop do komuniciranja sta kot pozitivni komunikacijski pravici, ki v aktivnem smislu omogočata in nadgrajujeta osebno svobodo izražanja, poudarjeni tudi v konceptu aktivnega državljanstva.⁵⁸ Pozitivno pojmovanje svobode komuniciranja preseže individualno, negativno opredeljeno libertarno svobodo z elementom opolnomočenja (*empowerment*) in »spodbuja posameznike, da v sodelovanju dosežejo to, česar morda sami ne bi mogli« (Christians in drugi 2009, 106). Negativna svoboda komuniciranja se običajno nanaša na regulacijo strukture in delovanja trga, medtem, ko se pozitivna svoboda

⁵⁸ Svoboda komuniciranja je lahko pozitivna ali negativna. Negativne svoboščine ščitijo udeležence javnega komuniciranja pred posegi v njihovo svobodo izražanja, zgodovinsko gledano so bile namenjene zlasti zaščititi pred državo, družbeni razvoj pa je pripeljal do tega, da trenutno veliko večjo grožnjo svobodnemu izražanju predstavljajo ekonomski dejavniki. Svoboda komuniciranja opredeljena kot pozitivna svoboščina pa državljanom ne ščiti pred posegi, ampak jim omogoča, da s svojimi participativnimi pravicami aktivno izvršujejo svojo svobodo izražanja (Kelley in Donway, 1990).

komuniciranja nanaša zlasti na vsebino javnega diskurza oziroma na dostop ter sodelovanje v javnem komuniciranju (Van Cuilenburg in McQuail 2003, 204).

Tudi Habermasova (1996, 368) svoboda tiska, in pravica delovanja na tem področju, je pozitivna pravica, saj je njeno bistvo zagotavljanje in »ohranjanje odprtosti za različna mnenja in reprezentativno raznolikost glasov«. Svoboda medijskega izražanja je tako, v slogu Kantove publicitete, postavljena v službo osebni svobodi izražanja. Tudi Tuzzi in drugi (2006, 61) med svojimi temeljnimi načeli javnega komuniciranja, poleg svobode komuniciranja, pluralizma, participacije in pogleda na znanje kot na obče dobro, še posebej poudarjajo zagotavljanje dostopa do javne razprave:

Spoštovanje in promocija pravic komuniciranja, kot na primer svobode izražanja in spoštovanja zasebnosti, bi, s spodbujanjem procesov komuniciranja, osnovanih z načeli pluralnosti in odprtosti, ki bi obenem krepili demokracijo, zvišalo demokratično naravo in delovanje naših družb. Demokratična družba je tista, v kateri bi polno uživanje pravic komuniciranja spremljalo in podpiralo transparentnost, učinkovitost in odgovornost političnih institucij in vključevanje vseh državljanov ob polnem spoštovanju njihove različnosti.

Splichal (2005, 88) v slogu Kantove publicitete predlaga oblikovanje pravice do komuniciranja kot »temeljne osebne moralne pravice«, ki ne more in ne sme biti podrejena nobeni drugi pravici, še najmanj pa lastninski: Državljeni lahko postanejo uspešni udeleženci razprav v javni sferi samo, če je njihova naravna sposobnost in potreba po komuniciranju 'civilizirana' v procesu izobraževanja in če imajo pravico do komuniciranja.« Splichal v naboru skupin pravic in pogojev, ki, ob upoštevanju strukturnih sprememb javnosti, omogočajo in zagotavljajo državljansko pravico do komuniciranja v dveh delih izrecno omenja tudi pravico dostopa. Ker njegova klasifikacija na pregleden in jasen način zajema vse, kar mora biti izpolnjeno, da bi lahko javna sfera delovala kot temelj demokratične ureditve, jo v nadaljevanju podajam v celoti. Da bi lahko državljeni, v vlogi temeljnega gradnika demokratične politične ureditve, dejansko vladali sami sebi, in s tem legitimirali demokracijo kot tako, mora biti, na tak ali drugačni način, s takšno ali drugačno obliko regulacije delovanja množičnih medijev, zagotovljeno naslednje (Splichal 2005, 173–173):

1. Pravica dostopa do informacij:

Dostopnost/nadzorovanje: vsa dejanja s pomembnimi posledicami za tiste, ki v njih niso neposredno vpleteni, morajo biti podvržena javnemu nadzoru, tako da tudi tisti, ki so nadzorovani, lahko aktivno sodelujejo in jim pripada pravica do prenašanja informacij do nacionalnih javnosti.

Inkluzivnost: manjšine, deprivilegirane skupine, tujci in nedržavljeni morajo imeti dostop do nacionalnih javnosti.

2. Pravica do posredovanja informacij in izražanj mnenj:

Strpnost do naklonjenih in kritičnih mnenj.

Strpnost do »neavtentičnih« publikacij.

Strpnost in dovzetnost za sodbe, ki izražajo nasprotujoča si ali manjšinska mnenja in različne kulturne identitete.

Svoboda družboslovnega raziskovanja in razširjanja raziskovalnih dognanj.

3. Pravica svobodnega dostopa do medijev:

Dostopnost do komunikacijskih sredstev je lahko praktično omejena samo pod pogojem, da ne krši načela enakopravnosti državljanov.

4. Pravice in dolžnosti državljanov, da participirajo v javnem komuniciranju, odločanju in upravljanju medijev:

Regulacijska pravila: pravica do participacije v sistemski regulaciji komunikativnih dejanj, ki obstajajo neodvisno od publicitete, vendar so regulacijska pravila tudi konstitutivna za publiciteto samo, tako da morajo državljeni imeti pravico o njih razpravljati.

Regulacijska telesa: cenzorska ali nadzorna funkcija javnega mnenja mora biti izvajanja ne le navzven (in s tem legitimirati pravičnost javnega delovanja), ampak tudi navznoter (zaščita pred zlorabami publicitete). Državljeni morajo imeti pravico biti obveščeni in sodelovati v odločanju oziroma drugih dejanjih medijskih in radiodifuznih svetov, častnih razsodišč in upravljalških organov javnih medijev.

5. Konstitutivni pogoji javnega izražanja mnenj:

Razumnost/refleksivnost (v smislu Kantove »metode razsvetljevanja« ni samo dovoljena, ampak tudi zahtevana od vseh udeležencev v javnem diskurzu. Publiciteta služi asimptotičnemu ustvarjanju razumnosti, ker spodbuja sposobnost kritične presoje vsakega argumenta glede na kolektivno vedenje zahteva od udeležencev spretno in dovzetno komuniciranje.

Komunikabilnost: univerzalna sporočljivost je nekaj, kar v javnem diskurzu vsakdo pričakuje in zahteva od vsakogar, ker to sploh omogoča komuniciranje. Oblikovanje in izražanje mnenj o javnih zadevah zahteva od udeležencev spretno in dovzetno komuniciranje.

Izobraženost: vpletenost v javno razpravljanje o družbenih problemih ustvarja vsaj »javni duh«, zavezan racionalni razpravi. Javne razprave morajo biti regulirane na način, ki napravi medijev in javno sfero dostopno skupinam, ki so oddaljene od parlamentarnih institucij, ter spodbuja povečevanje posameznikovega znanja.

6 REGULACIJA PRAVICE DO POPRAVKA / ODGOVORA V PREJŠNJEM IN SEDANJEM POLITIČNEM SISTEMU SLOVENIJE

V teoretičnem delu sem najprej podrobneje predstavila javnost kot normativno politično načelo, ki določa merila, skladno s katerim se presoja demokratičnost komunikacijskega sistema. Opredelila sem tri elemente javnosti kot normativnega načela – (1) princip enakih možnosti dostopa vseh državljanov v javnem komuniciranju (*nem. Gleichheitsprinzip*) z elementom recipročnosti (*nem. Reziprozität*), (2) načelna odprtost (*nem. Offenheit*) za teme in prispevke, vključno s primernimi kapacitetami obravnave, (3) diskurzivni značaj javne razprave v smislu argumentirane razprave, vodene z močjo argumentov. Za izhodišče metodološkega dela bom uporabila kombinacijo prvega in drugega načela, ki sta pogoj za uveljavljanje kritične funkcije javnosti. Kombinacija prvega in drugega elementa pomeni, da mora demokratični komunikacijski sistem vsem posameznikom in temam omogočati enake možnosti dostopa do kanalov medijskega komuniciranja, kjer se javna razprava vodi argumentirano, na podlagi moči argumenta.

V teoretskem delu sem govorila tudi o politični javnosti kot konceptu, ki predstavlja »pogoje komuniciranja, ki omogočajo realizacijo diskurzivnega oblikovanja mnenja in volje publike državljanov« Habermas (1990, 38). Pogoji komuniciranja so »neke vrste 'infrastruktura' (politične) javne sfere kot duhovnega prostora, ki omogoča integracijo« Splichal (1994, 14) javnosti kot publike državljanov. Infrastrukturo predstavljajo »demokratične pravice, ki v načelu vzpostavijo idealno komunikacijsko situacijo za diskurzivno oblikovanje mnenja in volje« (Škerlep 1997, 258) oziroma za oblikovanje demokratičnega javnega mnenja, s katerim se uresničuje kritična funkcija javnosti oziroma udejanja ljudska suverenost. Pravica do popravka in pravica do odgovora spadata v zbirko človekovih pravic, ki »vzpostavijo za člane modernih družb 'komunikativno svobodo', ki jo (Habermas op. A. J.) v nasprotju z negativno svobodo samovolje pravnega subjekta razume kot pozitivno svobodo« (Škerlep 1997, 259). Habermas s poudarjanjem komunikativne svobode kot pozitivne svobode želi povedati, da morajo biti komunikacijske pravice, s pomočjo katerih se vzpostavlja in zagotavlja delovanje javnosti kot državljanske svoboščine operacionalizirane tako, da zagotavljajo »enake možnosti participacije v postopkih oblikovanja mnenja in volje, v katerih državljani uresničujejo svojo politično avtonomijo in s pomočjo katere proizvajajo legitimno pravo« (Habermas 1996, 123).

V metodološkem delu bom analizirala tisti vidik javnega, ki se nanaša na enako personalno in tematsko dostopnost do javne razprave oziroma medijskih kanalov, kot se le-ta odraža v tistem delu »infrastrukture«, ki se nanaša na pravico do popravka in pravico do odgovora. Personalna in tematska odprtost, kot se odraža v institucionalizaciji pravice do popravka in pravice do odgovora, bo merilo s pomočjo katerega bom na koncu interpretirala dobljene rezultate.

Pri analizi bo treba imeti v mislih tudi nekatere izsledke javnosti kot socialnega območja oziroma javnosti v pomenu javne sfere. Pri tem se zdi še posebej uporabna Gerhardsova (Jarren in drugi 2002, 694) opredelitev politične javne sfere kot »raznovrstnih komunikacijskih forumov komuniciranja z načeloma odprtim dostopom, kjer udeležba ni vezana na članske pogoje in v katerih individualni in kolektivni akterji pred široko publiko razpravljajo o političnih temah. Produkt komuniciranja v javnosti je javno mnenje, ki se razlikuje od agregata posamičnih mnenj državljanov.« V mislih je treba imeti tudi osrednjo značilnost sodobne javne sfere, in sicer njeno mediatizirano naravo in premoč akterjev, ki nastopajo *pred* javnostjo. V okviru javne sfere seveda ne gre pozabiti tudi na politične akterje, njihov položaj in moč. Razmerja v javni sferi so seveda pogojena z naravo političnega sistema, od njegove večje ali manjše demokratičnosti.

Primerjalno analizo *pravice do popravka in pravice odgovora*, bom izpeljala preko prikaza umeščenosti zadevnega instituta v slovenskem in nemškem pravnem sistemu, pri čemer bo analiza iz časovnega vidika pravzaprav dvojna. Narava primerjalne analize kot metode raziskovanja zahteva vsaj dve spremenljivki, v mojem primeru sta to dve državi, Slovenija in Nemčija. Ker pa se vprašanje, izhajajoče iz osrednje hipoteze, nanaša na vpliv spremembe političnega sistema na državno regulacijo pravice do popravka in pravice odgovora, bom v analizo vključila še dodaten, to je časovni vidik. V tem pogledu me zanima, kako – če sploh – se je slovenski medijski sistem oziroma natančneje državno urejanje pravice do popravka in pravice odgovora, prilagodil tako radikalni spremembi kot je prehod iz nekdanjega socialističnega političnega sistema v novo slovensko demokracijo. Sklepam, da bo duh novo uvedenega demokratičnega političnega sistema viden tudi na področju državne regulacije pravice do popravka in pravice do odgovora kot ene izmed ustavno zagotovljenih človekovih pravic in temeljnih svoboščin. Nemčija je predstavnica liberalnih zahodnih demokracij z dolgoletno in utrjeno demokratično tradicijo in pravnim redom, po katerem so se zgledevale

številne druge evropske države, med njimi tudi Slovenija. Z vključitvijo prikaza nemške normative ureditve instituta, ki ustreza slovenski pravici do popravka in pravici odgovora, bom po izvedeni primerjavi s slovensko ureditvijo, izvedela, kako blizu oziroma daleč sta si državi v smislu normative regulacije zadevnega instituta, kot tudi ali za slovenski medijski sistem oziroma konkretnije pravico do popravka in pravico odgovora velja trend slepega posnemanja zahodnih ureditev, značilen za nekdanje socialistične države v času tranzicije oziroma prehoda v demokratično družbeno ureditev (Splichal 1992). Prikaz pravice do popravka in pravice odgovora v okviru nekdanjega socialističnega političnega sistema se časovno nanaša na ureditev, temelječo na zadnji ustavi nekdanje Socialistične federativne republike Jugoslavije oziroma Socialistične republike Slovenije kot njene federalne enote iz leta 1974. Analizo je prvenstveno ustavno-teoretična, prikaz slovenske ureditve pa, zaradi odločilnega vpliva na interpretacijo pravice do popravka in pravice odgovora v okviru Ustave iz leta 1991, vključuje tudi zakonodajno ureditev.

Osnovna hipoteza, ki bo kot rdeča nit vodila izvajanja v metodološkem delu naloge, se glasi: »Prehod Slovenije v demokratični politični sistem leta 1991 je imel za posledico spremembo normative ureditve *pravice do popravka in pravice do odgovora*, in sicer v smislu približevanja normativni ureditvi ustreznega instituta, vsebovanega v pravnem redu Zvezne republike Nemčije kot primeru države z dolgoletno demokratično tradicijo.«

6.1 Pravici do popravka / odgovora v socialističnem političnem sistemu delavskega samoupravljanja

Pravico do popravka in pravico odgovora bom najprej analizirala z vidika normative ureditve v okviru prejšnjega političnega sistema, pri čemer imam v mislih obliko političnega sistema, kot je bil v okviru SFRJ uveden z ustavnimi amandmaji iz leta 1971 in s kasneje sprejeto zvezno in republiško ustavo iz leta 1974. V Jugoslaviji je bil takoj po koncu druge svetovne vojne uveden socialistični politični sistem po vzoru Sovjetske zveze.⁵⁹ Po sporu z Informbirojem pa je razvoj v Jugoslaviji šel v smeri razvoja različice socialističnega delavskega samoupravljanja.⁶⁰ Ustava SFRJ iz leta 1974, na kateri temelji *analiza pravice do*

⁵⁹ Prva poveljna jugoslovanska ustava iz leta 1946 je uvedla »poseben tip socialistične demokracije, imenovan ljudska demokracija« in je temeljil na diktaturi proletariata (Kaučič in Grad 2007, 49–51).

⁶⁰ Ustavne spremembe, ki so bile posledica spora s Sovjetsko zvezo, so bile sprejete z ustavnim zakonom leta 1953, s čimer se je začel razvoj novega socialističnega sistema, temelječega na delavskem samoupravljanju (Kaučič in Grad 2007, 51–54).

popravka in pravice do odgovora v okviru nekdanjega političnega sistema, je kot obliko družbenopolitičnega sistema določala socialistični politični sistem delavskega samoupravljanja kot posebno različico socialističnega političnega sistema, v katerem je obstajala le »ena stranka, ki je dejansko imela vso oblast, to je vrhovni partijski politično-vojaški-policijski monolit« (Sruk 1995, 290–291), in ki je nadzorovala vse pore družbenega življenja, razen najnižjih ravni, kjer se je deloma uveljavljalo delavsko samoupravljanje.

Jugoslovanski politični sistem, temelječ na socializmu, je spadal med politične sisteme, za katere je že po definiciji značilna težnja po infiltraciji v vse pore družbenega življenja. Množični mediji, vključno s tiskom, predstavljajo sredstvo, ki je idealno za doseg takšnega cilja, saj dosega velike množice ljudi, ki mu praktično neomejeno zaupajo. Iz tega razloga je razumljivo, da bo vsaka oblast želela obvladovati medije in jim bodisi posredno bodisi neposredno – odvisno med drugim tudi od stopnje demokratičnosti, ki jo želi demonstrirati drugim državam oziroma svojim državljanom – diktirati vsebino. »Od množičnih medijev se je pričakovalo, da bodo odigrali svojo vlogo pri preoblikovanju politične kulture« trdi Hague (2004, 120) in v nadaljevanju izpostavi «[n]eizprosno penetracijo množičnih medijev v vsakdanje življenje kot osrednji element«.

Konkretno glede položaja v nekdanji SFRJ oziroma SRS Splichal (1991, 491–492) ugotavlja, da je bila v povojni Jugoslaviji komunikacijska dejavnost vse do sprejetja ustavnih amandmajev 1971 dejansko popolnoma podrejena državi oziroma vladajoči partiji, z navedenimi ustavnimi amandmaji pa se je začel postopen prenos v »samoupravljanje neposredno zaposlenih delavcev in – predvsem – predstavnikov družbene skupnosti«, pri čemer je to pomenilo »vsaj začetek prehoda iz paternalističnega (državnocentralističnega) v demokratični sistem komuniciranja« (prav tam). Pri tem velja omeniti, da je s sprejetjem ustavnih amandmajev, ki so pomenili začetek uveljavljanja delavskega samoupravljanja, tudi »pristojnost pravnega urejanja področja javnega obveščanja, tudi pravice do popravka, prešla na tedanje jugoslovanske republike« (Krivic in Zatler 2000, 37).

Logična posledica teženj oblasti, da se preko množičnih medijev, nastopajočih v vlogi sredstev razširjanja vladajoče ideologije, infiltrirajo v vse pore družbenega življenja, je omejevanje svobode tiska. Razlog, zaradi katerega želijo čim bolj omejiti svobodo tiska oziroma svobodo izražanja, leži tudi v želji po preprečevanju tega, da bi širšo javnost dosegel glas tistih, ki nasprotujejo njeni ideologiji. Zaradi tesne povezanosti svobode tiska oziroma

širše svobode izražanja in pravice do popravka in pravice do odgovora sklepam, da je tudi nekdanji jugoslovanski sistem, poleg prve, najverjetneje omejeval tudi slednjo in to iz enakih razlogov, to je zaradi preprečevanja javnega razširjanja disidentskih stališč, v tem primeru preko popravkov oziroma odgovorov na predhodno objavljene, z vladajočo ideologijo skladne vsebine. V nadaljevanju me zanima, ali se je takšno omejevanje odražalo tudi v državni regulaciji pravice do popravka in pravice do odgovora v okviru jugoslovanskega socialističnega sistema delavskega samoupravljanja. Odgovoru na to vprašanje se posvečam v nadaljevanju.

6.1.1 Državna regulacija pravic do popravka / odgovora v Ustavi SFRJ in Ustavi SRS iz leta 1974

Pravico do popravka in pravico do odgovora bom v nadaljevanju analizirala z vidika zvezne jugoslovanske⁶¹ in federativne slovenske ustave⁶² iz leta 1974. Ob pregledu omenjene ustavne materije ugotavljam, da ne Ustava SFRJ ne Ustava SRS ne vsebujeta termina »pravica do popravka in odgovora«, vsebovanega v slovenski ustavi iz leta 1991, ampak govorita le o *pravici do popravka*. Slednja je tako v zvezni jugoslovanski kot slovenski federalni ustavi uvrščena v poglavje *Svoboščine, pravice in dolžnosti človeka in občana*, določata pa jo tretji odstavek 168. člena Ustave SFRJ in šesti odstavek 209. člena Ustave SRS (1974). Določbi sta iz vsebinskega vidika identični - posameznikom, organizacijam ali organom jamčita pravico do popravka objavljenega besedila, s katerim sta prizadeta njihova pravica ali interes.⁶³

Prejšnji socialistični politični sistem je torej neposredno na ustavni ravni urejal le pravico do popravka, katere namen je bila »zaščita občanov proti neresničnemu in netočnemu obveščanju [...] sredstvo za boj proti dezinformacijam in hkrati tudi proti monopolu vpliva na javno mnenje« (Zečević 1975, 315). Položaj pravice do odgovora v takratnem ustavnem redu pojasni Berden (1977, 40) s tem, ko javni odgovor opredeli kot odraz ustavne pravice do obveščenosti iz drugega odstavka 168. člena Ustave SFRJ (1974) oziroma identičnega petega

⁶¹ Ustavo SFRJ je dne 21. februarja 1974 sprejela Skupščina SFRJ.

⁶² Ustava SRS kot ustava federalne enote je bila sprejeta 28. februarja 1974 s strani Skupščine SRS.

⁶³ Tretji odstavek 168. člena Ustave SFRJ in šesti odstavek 209. člena Ustave SRS sta se tako glasila: »Zajamčena je pravica do popravka objavljenega besedila, s katerim sta prizadeta pravica ali interes človeka, organizacije ali organa.«

odstavka 209. člena Ustave SRS (1974),⁶⁴ in sicer v delu, ki se nanaša na dolžnost sredstev javnega obveščanja objavljati za javnost pomembna mnenja in obvestila organov, organizacij in občanov.⁶⁵

Jugoslovanski oziroma slovenski pravni red, temelječ na ustavah iz leta 1974, je torej poznal dve ločeni pravici – pravico do popravka in pravico do odgovora. Za razliko od pravice do popravka pravica do odgovora ni bila neposredno zastopana na ustavni ravni, temveč je bila vsebovana v drugi ustavno neposredno zastopani pravici, to je pravici občanov do objavljanja za javnost pomembnih mnenj in obvestil, ki je bila normirana kot pravica, bistvenega pomena za izgradnjo političnega sistema delavskega samoupravljanja. Že iz ustavne materije izhaja, da je bila pravica do popravka namenjena varovanju človekovih oziroma osebnostnih pravic, za podrobnejše poznavanje vsebine obeh pravic in tudi instituta »pravice do popravka in odgovora«, vsebovanega v slovenski ustavi iz leta 1991, pa se moramo spustiti stopnjo nižje, na zakonodajno raven.

6.1.2 Zakonodajno urejanje pravic do popravka / odgovora na podlagi ustavnih amandmajev iz leta 1971, Ustave SFRJ in Ustave SRS iz leta 1974

V nadaljevanju se bom, s ciljem boljšega razumevanja aktualnega načina urejanja pravice do popravka in pravice do odgovora v Ustavi Republike Slovenije (1991), posvetila zakonodajni ureditvi omenjenih institutov, sprejeti na podlagi ustavnih amandmajev iz leta 1971.⁶⁶ Krivic in Zatlerjeva (2000, 37) ugotavljata, da so ustavni amandmaji iz leta 1971 dodobra posegli tudi v medijsko regulacijo pravice do popravka in pravice do odgovora, saj so njuno urejanje prenesli na raven republik. Na podlagi zadevnih amandmajev je Skupščina SRS leta 1973 sprejela Zakon o javnem obveščanju, ki je natančneje določal vsebino pravice do popravka in popolnoma na novo uvedel pravico do odgovora.

⁶⁴ Drugi odstavek 168. člena Ustave SFRJ / peti odstavek 209. člena Ustave SRS: »Tisk, radio, televizija in druga sredstva javnega obveščanja in komuniciranja morajo resnično in objektivno obveščati javnost, pa tudi objavljati za javnost pomembna mnenja in obvestila organov, organizacij in občanov.«

⁶⁵ Kot ugotavljata Krivic in Zatlerjeva (2000, 37) je na normativni ustavni ravni »[t]akšna pravna ureditev [...] zagotavljala svobodo izražanja in objavljanja mnenj, informacij in odgovorov na objavljene informacije v vseh sredstvih javnega obveščanja za vse in vsakogar«, pri čemer pa dvomita o dejanskih možnostih uveljavljanja zadevnih pravic. Glede na karakteristiko prejšnjega političnega sistema kot totalitarnega, takemu stališču navedenih avtorjev najverjetneje ne gre oporekati.

⁶⁶ Zvezni ustavni amandmaji iz leta 1971 so bili tisti, ki so dejansko narekovali temeljito revizijo ob njihovem sprejetju veljavne ustave FLRJ iz leta 1963, kar se je udejanjilo s sprejetjem Ustave SFRJ in Ustave SRS leta 1974. Ker vsebinski vir sprememb tako političnega kot posledično tudi medijskega sistema dejansko predstavljajo ustavni amandmaji, se v tem delu,

Na jugoslovanskem ozemlju je bila *pravica do popravka* na zakonodajni ravni, kot navaja Berden (1977, 25–26), uvedena že z jugoslovanskim zakonom iz leta 1925, vseboval jo je tudi prvi povojni zakon iz tega področja, to je Zakon o tisku iz leta 1946 ter Zakon o tisku in drugih oblikah informacij iz leta 1960 ter končno seveda tudi slovenski Zakon o javnem obveščanju iz leta 1973, ki se mu bom natančneje posvetila v nadaljevanju in ki torej predstavlja vir natančnejše vsebine pravice do popravka v okviru socialističnega političnega sistema, temelječega na ustavah iz leta 1974.⁶⁷

Slovenski Zakon o javnem obveščanju iz leta 1973 je pravico do popravka urejal v členih od 44 do 61, njeno bistvo pa izhaja iz prvega odstavka 44. člena, ki je določal, da imajo delovni ljudje in občani, družbenopolitične skupnosti in njihovi organi, samoupravne interesne skupnosti, družbenopolitične in družbene organizacije, organizacije združenega dela in druge samoupravne organizacije, društva in civilne pravne osebe pravico do popravka objavljenega sporočila, s katerim je bila prizadeta njihova čast, dobro ime, pravica ali korist.⁶⁸ S tretjim odstavkom 168. člena Ustave SFRJ in šestim odstavkom 209. člena Ustave SRS primarno določena pravica do popravka je bila na zakonodajni ravni torej konkretizirana z upravičenci, naslovnikom in namenom pravice, slednjim v varovanju pravic in interesov v smislu konkretnije naštetih posebnih pravic, pri čemer je zakon posebej izpostavil osebnostni pravici časti in dobrega imena.

Slovenski Zakon o javnem obveščanju iz leta 1973 pa ni poznal samo pravice do popravka, ampak je ločeno in popolnoma na novo uvedel tudi tako imenovano *pravico do javnega odgovora* (Berden 1977, 25–26). Prvi odstavek 20. člena Zakona o javnem obveščanju je pravico do javnega odgovora vezal na predhodno objavljeno sporočilo, ki je v smislu objavljenih dejstev in podatkov potrebno bistvenih dopolnitev: »Delovni ljudje in občani, družbenopolitične skupnosti in njihovi organi, samoupravne interesne skupnosti,

ne glede na to, da se primerjalno-pravna analiza nanaša na ustavno ureditev, izhajajočo iz Ustave SFRJ in Ustave SRS iz leta 1974, vračam na zakonodajno ureditev, ki je temeljila na predhodno omenjenih ustavnih amandmajih iz leta 1971.

⁶⁷ Ne glede na to, da Zakon o javnem obveščanju iz leta 1973 ni bil zadnji pred-osamosvojitveni zakon, ki bi zajemal urejanje pravice do popravka in pravice do odgovora, ostaja njegovo normativno urejanje omenjenih pravnih institutov edino oziroma primarno relevantno iz vidika sedanje ustavne ureditve. Kasnejši slovenski Zakon o javnem obveščanju iz leta 1986 (vključno s spremembami leta 1989) namreč bistva zadevnih institutov v primerjavi z zakonodajno ureditvijo iz leta 1973 ni spreminjal.

⁶⁸ Prvi odstavek 44. člena Zakona o javnem obveščanju (1973): »Delovni ljudje in občani, družbenopolitične skupnosti in njihovi organi, samoupravne interesne skupnosti, družbenopolitične in družbene organizacije, organizacije združenega dela in druge samoupravne organizacije, društva in civilne pravne osebe imajo pravico zahtevati od odgovornega urednika

družbenopolitične in družbene organizacije, organizacije združenega dela in druge samoupravne organizacije ter društva imajo pravico do javnega odgovora na sporočilo, ki je bilo objavljeno v sredstvih javnega obveščanja, če se z odgovorom bistveno dopolnijo dejstva in podatki iz objavljenega sporočila.«

Gre torej za javno objavljeno besedilo, ki se spreminja oziroma dopolnjuje iz javnega in ne zasebnega interesa, kot to velja za pravico do popravka, izhajajočo iz zasebnopravnega interesa po varovanju posameznikovih pravic in koristi.

Analiza zakonodajne ureditve pravice do popravka in pravice do odgovora v okviru socialističnega političnega sistema nekdanje jugoslovanske oziroma slovenske države kaže, da je takratni pravni red vseboval dva ločena instituta, in sicer pravico do popravka, neposredno vsebovano že na ustavni ravni, in posebej še pravico do odgovora, neposredno vsebovano šele na zakonodajni ravni. Pravica do popravka je bila opredeljena kot institut civilnopravne narave, namenjen zaščiti časti, dobrega imena, pravice ali koristi prizadetega posameznika. Nasprotno pa je bila pravica do odgovora institut javnopravne narave, ki naj bi, kot ugotavlja Berden (1977, 35) zagotavljal »resnično, vsestransko, pravočasno in popolno obveščanje delovnih ljudi in občanov o političnih in gospodarskih vprašanjih, o delovanju organov in organizacij in o drugih splošnih in skupnih vprašanjih«. Pravica do javnega odgovora naj bi bila tista, ki bi zagotovila takšno obveščanje kot »pogoj samoupravnega odločanja, uveljavljanja nadzorstva in ustvarjanja aktivnega javnega mnenja«. Berden (prav tam, 35) v nadaljevanju še posebej izpostavlja, da gre za dva različna pravna instituta, ki sta nastala v različnem času, saj je bil popravek uveden že z jugoslovanskim zakonom iz leta 1925, odgovor pa je bil rezultat družbenopolitičnega razvoja oziroma uveljavljanja samoupravljanja v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja. Poleg različne časovne dimenzije nastanka sta različna tudi njuna cilja. Popravek je bil uveden s ciljem varovanja posameznikovih interesov in pravic, torej zasebnih interesov oziroma osebnostnih pravic posameznika. Javni odgovor pa je, kot izhaja že iz pridevnika »javni«, institut javnopravne narave in tako namenjen varovanju javnih interesov, to je ustavne pravice do obveščeniosti in pravice do obveščanja.

časopisa, da objavi njihov popravek sporočila (v nadaljnjem besedilu: popravek), če je s sporočilom, ki je bilo objavljeno v časopisu, prizadeta njihova čast, dobro ime, pravica ali korist.«

V naslednjem poglavju me zanima, kaj se je s pravico do popravka in pravico do odgovora zgodilo ob prehodu v nov demokratični politični sistem kot posledico osamosvojitve Slovenije leta 1991.

6.2 Pravici do popravka / odgovora v demokratičnem političnem sistemu Republike Slovenije

Človekove pravice in temeljne svoboščine, med katere spadata tudi pravica do popravka in pravica do odgovora, predstavljajo »osrčje vsake demokracije« (Krivic in Zatler 2000, 32) oziroma demokratične politične ureditve, seveda ob pogoju dejanskega upoštevanja in zagotavljanja njihovega varstva in uresničevanja s strani države. Na podlagi tega sklepam, da bosta tako pravica do popravka kot pravica do odgovora v demokratičnem političnem sistemu Republike Slovenije, uvedenem leta 1991, drugače urejeni. Ali je državna regulacija pravice do popravka in pravice do odgovora v novem demokratičnem političnem sistemu dejansko drugačna in bolj demokratična in kakšen je novi položaj omenjenih človekovih pravic, bo razvidno iz nadaljevanja.

V osemdesetih letih prejšnjega stoletja so se v slovenskem medijskem prostoru že začeli pojavljati kritični prispevki, vendar kritike praviloma niso prihajale neposredno iz novinarskih vrst oziroma s strani novinarjev, saj so slednji še vedno veljali za družbenopolitične delavce, ki naj bi aktivno prispevali k izgradnji socialističnega samoupravljanja in uresničevali narekovano politiko. Kritika oblasti je v takratni slovenski medijski prostor našla pot preko objav intervjujev, pisem, člankov z občani ali izseljenci. Svoboda medijskega izražanja je bila omejena na številne načine, v čemer so se že odražali začetki konca političnega sistema samoupravljanja.⁶⁹ Svoboda medijskega izražanja je lahko zadihala šele po zaključku procesa proti četverici (Merljak 2007, 163–170).

Slovenski družbenopolitični sistem, in posledično seveda tudi medijski, je v devetdesetih letih prejšnjega stoletja v največji meri zaznamovala sprememba političnega sistema. Medijska politika je potekala v duhu libertarne teorije medijev, ki zagotovilo za svobodo

⁶⁹ V osemdesetih letih je bilo na delu kar osem različnih oblik omejevanja svobode medijskega izražanja. Cenzuriranje in prilagajanje medijskih vsebin se je izvajalo preko funkcije odgovornega urednika, vršilca dolžnosti, tiskovnega sveta SZDL, mestne oziroma univerzitetne konference Zveze komunistov. Vsebina za objavo namenjenih besedil je šla nadalje tudi čez

medijskega izražanja vidi v tržnih zakonitostih, »[d]emokratizacija medijev se je omejila na vprašanje, kako spremeniti (demokratizirati) medijsko lastništvo« (Bašič Hrvatina in Milosavljević 2001, 8). Zasedovanje libertarne teorije medijev se je, v kombinaciji s strahom pred domnevnimi tujimi prevzemi, izrodilo v svojevrsten paradoks, to je, v večji ali manjši, posredni ali neposredni, ohranitvi državnega lastništva medijev. V tem smislu zagotovo ne moremo govoriti ne o politični neodvisnosti medijev ne o svobodi medijskega izražanja v obliki, ki bi zagotavljala izpolnjevanje medijskih funkcij. Na področju tiskanih medijev je bila slika že takrat popolnoma drugačna, tukaj je šla libertarna politika do konca, to je do izenačitve svobode javnega izražanja v tisku s svobodo lastnine. Zasedovanje libertarne medijske politike v postkomunističnih državah je nedvomno posledica zgodovinske izkušnje in želje, oddaljiti se od slednje v čim večji meri in čim hitreje. Vendar sta brezglavo bežanje v popolnoma nasprotno smer in obremenjenost s preteklostjo, tako v Sloveniji kot ostalih postkomunističnih državah, povzročila, da so oblikovalci medijske politike pozabili, da je za demokratizacijo medijev, in posledično celotne družbe, potrebno še nekaj več kot samo brezglavo bežanje brez pravega cilja oziroma kot pravita Bašič Hrvatina in Milosavljević (2001, 7), »[v] komunikacijskem sistemu, v katerem je vse odvisno od voluntarizma države, trga in novih lastnikov in v katerem ni zakonskih in finančnih osnov za vzpostavljanje medijskega pluralizma [...] ne moremo govoriti o svobodi medijev.«

6.2.1 Državna regulacija pravic do popravka / odgovora v Ustavi Republike Slovenije iz leta 1991

Slovenska ustava iz leta 1991 je – v prejšnjem sistemu jasno in nedvomno ločeni – pravici torej uredila v enem členu, in to na način, ki je dajal vtis ene pravice oziroma dveh pravic, temelječih na enakih predpostavkah. Ustavno neposredno zagotovljena pravica do popravka je prepis ustreznih členov nekdanje jugoslovanske oziroma slovenske ustave, pravica do odgovora pa ji je na neroden način kar nekako priključena.

sito izdajatelja in tiskarne, na ravni oblasti pa so tok javnega komuniciranja urejali še javni tožilci in seveda sodišča (Merljak 2007, 159–164).

6.2.3 Sobivanje demokratične ustave in socialističnega zakona

V času do sprejetja nove zakonodaje so se, na podlagi prvega odstavka 1. člena Ustavnega zakona za izvedbo Ustave (1991), za izvedbo pravice do popravka in pravice do odgovora uporabljale določbe Zakona o javnem obveščanju iz leta 1986, kar pa je pripeljalo do nenavadnega položaja. Novo sprejeta slovenska ustava je namreč institut, ki ga je poimenovala »pravica do popravka in odgovora« navidezno poenotila, na zakonodajni ravni pa se je še zmeraj uporabljal predosamosvojitveni Zakon o javnem obveščanju iz leta 1986, ki je jasno ločeval med pravico do popravka in pravico do odgovora, obe pa urejal v 4. poglavju z naslovom *Objava informacij, mnenj, odgovorov in popravkov*.⁷⁰

Bistvo *pravice do popravka* je bilo vsebovano v 78. členu in se v primerjavi s predhodnim zakonom, to je z Zakonom o javnem obveščanju iz leta 1973, razen v črtanju prej eksplicitno navedenih osebnostnih pravic časti in dobrega imena, ni spremenilo. Tako je bila pravica do popravka tudi po Zakonu o javnem obveščanju iz leta 1986 vezana na v javnih glasilih objavljeno informacijo, s katero sta bili prizadeti pravica ali interes zakonsko določenih upravičencev.⁷¹

V primerjavi z zakonsko ureditvijo iz leta 1973 pa se ni spremenilo niti bistvo *pravice do odgovora*, ki jo je, v tesni povezavi s pravico do objave za javnost pomembnih mnenj in informacij delovnih ljudi tudi Zakon o javnem obveščanju iz leta 1986 vezal na predhodno objavljeno informacijo, katere dejstva in podatke želijo upravičenci bistveno dopolniti.⁷²

Na področju pravice do popravka in pravice do odgovora iz 40. člena nove slovenske ustave je torej vladalo nasprotje med novo ustavo in starim predosamosvojitvenim zakonom, ki je – razumljivo – imelo za posledico tudi neenotno sodno prakso, ko so določena sodišča, tista, ki so sledila zakonodajni ureditvi predosamosvojitvenega Zakona o javnem obveščanju iz leta 1986, pravico do popravka in pravico do odgovora obravnavala ločeno, spet druga, ki so

⁷⁰ Zakon o javnem obveščanju iz leta 1986 je pravico do popravka urejal v členih od 78 do 96, pravico do odgovora pa v členih od 72 do 77.

⁷¹ 78. člen Zakona o javnem obveščanju iz leta 1986: »Delovni ljudje in občani, organizacije, organi in skupnosti imajo pravico zahtevati od glavnega in odgovornega urednika javnega glasila, da objavi popravek objavljene informacije (v nadaljnjem besedilu: popravek), s katero je prizadeta njihova pravica ali interes.«

⁷² 73. člen Zakona o javnem obveščanju iz leta 1986: »Javna glasila zagotavljajo delovnim ljudem in občanom obveščeno o dogodkih v domovini in po svetu, ki so pomembni za njihovo življenje in delo, in o vprašanjih, pomembnih za skupnost, ter morajo v skladu s tem objavljati za javnost pomembna mnenja in informacije delovnih ljudi in občanov, organizacij,

sledila duhu nove ustavne ureditve, pa kot eno, enotno pravico. Na podlagi primerjave vsebine 72. in 73. člena Zakona o javnem obveščanju iz leta 1986 s 40. členom Ustave Republike Slovenije iz leta 1991 ugotavljam, da je del ustavne določbe, ki se nanaša na pravico do odgovora, izrezan iz 72. člena Zakona o javnem obveščanju (1986), pri čemer je bilo izrezovanje in ponovno sestavljanje prejšnjega pravnega reda milo rečeno nerodno. Zmedo je, začasno, odpravilo sprejetje novega Zakona o javnih glasilih leta 1994, prvega medijskega zakona v okviru samostojne Slovenije, ki je obe pravici dokončno izenačil. Način izenačitve in iz tega izhajajoče posledice so v obsegu, ki ga imam za potrebnega za lažje sprejetje oziroma zavrnitev v uvodu postavljene hipoteze prikazani v nadaljevanju.

6.2.4 Zakonodajno urejanje pravic do popravka / odgovora na podlagi Ustave Republike Slovenije iz leta 1991

Vtis, ki ga glede narave pravice do popravka in pravice do odgovora vzbuja aktualna slovenska ustava, je prenehal biti zgolj vtis, in je pridobil naravno dejanskega stanja, s sprejemom Zakona o javnih glasilih leta 1994. Omenjeni zakon je prvi slovenski zakon, sprejet na podlagi nove ustavne ureditve, vsebina ustavno zagotovljene pravice do popravka in pravice do odgovora pa je natančneje določena v 9. členu: »(1) Vsakdo ima pravico od odgovornega urednika javnega glasila zahtevati, da brezplačno objavi odgovor na objavljeno informacijo ter popravek objavljene informacije, s katero je prizadeta njegova pravica ali interes. (2) Objava odgovora ali popravka se lahko zahteva v 30 dneh od objavljene informacije oziroma od dneva, ko je zainteresirana oseba zvedela za objavo informacij, če iz objektivnih razlogov v roku 30 dni ni mogla zvedeti za njeno objavo.«

Analiza navedenega člena ne pušča nobenega dvoma v to, da gre pri popravku in odgovoru za izenačeni pravici.⁷³ Na podlagi takšne pravne ureditve bi pravici zagotovo tudi ostali izenačeni, če ne bi Ustavno sodišče 19. 6. 1997 sprejelo sodne odločbe Up 20/93 ter s pomočjo sklicevanja na prejšnjo ustavno in zakonodajno ureditev ponovno vzpostavilo jasno ločenost obeh pravic, obenem pa za neustavne razglasilo ustrezne določbe takrat že

organov in skupnosti ter odgovore na objavljene informacije, s katerimi se bistveno dopolnijo dejstva in podatki iz objavljene informacije.«

⁷³ Iz prvega odstavka sklepamo, da sta tako popravek kot odgovor vezana na objavljeno informacijo, s katero sta prizadeti pravica ali interes posameznika, drugi odstavek prav tako izrecno govori o objavi odgovora ali (!) popravka ter z veznikom »ali« še bolj utrdi alternativni značaj obeh pravic.

uveljavljenega Zakona o javnih glasilih iz leta 1994. Sodišče je utemeljevanje ponovne vzpostavitve ločenosti obeh pravic začelo z argumentom, da prejšnja zvezna in republiška ustava – za razliko od Ustave Republike Slovenije iz leta 1991 - vsebine odgovora nista določali (tč. 12), »[p]ravica do odgovora po takratnih predpisih torej ni bila ustavna pravica, ampak je predstavljala poseben institut v sklopu drugih pravic in svoboščin na področju javnega obveščanja. ZJO jo je urejal v sklopu pravice do objave mnenj in informacij in ne v sklopu pravice do popravka objavljene informacije«.

Na tak način je Ustavno sodišče poudarilo dejstvo obstoja dveh različnih, ločenih pravic v času nekdanje socialistične države ter iz tega izpeljalo ponovno ločenost obeh institutov tudi v novem demokratičnem političnem sistemu, temelječem na novi slovenski ustavi iz leta 1991. Nadaljnja značilnosti pravice do odgovora, ki jo je Ustavno sodišče v svoji utemeljitvi posebej poudarilo, je, da »odgovor pomeni bistveno dopolnitev dejstev in podatkov iz objavljene informacije [...] pravice do odgovora ne veže na osebno prizadetost, ampak na javni interes po seznanjenosti z resničnimi dejstvi in podatki« (tč. 26). Eksplicitna vez med prejšnjo in sedanjo ureditvijo pravice do odgovora je vzpostavljena v 26. točki odločitve, ko sodišče nerodno ustavno ubeseditev zadevnih pravic opraviči s tem, »da so pri oblikovanju takega ustavnega besedila o tej ustavni pravici na ustavodajalca vplivale tudi dotedanje oziroma takrat veljavne predstave o tem, kaj pravica do odgovora sploh je - te predstave pa so bile izražene v takrat veljavni zakonodaji [...] določbah 73. člena ZJO.«⁷⁴

Ustavno sodišče je predosamosvojitveni Zakon o javnem obveščanju iz leta 1986, konkretnije njegov 73. člen, uporabilo kot interpretativni pripomoček 40. člena nove slovenske ustave, sprejete v demokratični Sloveniji. V okviru novega demokratičnega političnega sistema je bila tako ponovno vzpostavljena ločenost pravice do popravka in pravice do odgovora, pri čemer je treba poudariti, da je bila pravica do odgovora v nov politični sistem prenesena površno ter posledično ni našla prave vloge in mesta v sedanjem pravnem redu. Zakaj je tako, bom prikazala v nadaljevanju.

⁷⁴ Uporabo prejšnje, to je neveljavne, zakonske ureditve za razlago veljavne ustavne določbe je Ustavno sodišče v točki 27 obrazložitve podprlo z navajanjem nemške teorije, ki pravi, da »[z]akonska podgradnja neke ustavne pravice ne uživa ustavnega ranga temeljne pravice. Toda to pa ne velja, kadar ustava sama potrdi (utrudi) predustavno zakonsko pravo, tako da ga recipira (prevzame) preko svojih pojmov in se torej identificira z vsebino zakonske ureditve. Taka zakonska ureditev tu ni več predpostavka, ampak vsebina ustavne ureditve.«

6.3 Vloga pravice do odgovora v demokratični Sloveniji

Skladno s trenutno veljavno zakonodajo je namen pravice do odgovora zagotavljanje javnega interesa po objektivni, vsestranski in pravočasni informiranosti kot enega nujnih pogojev demokratičnega odločanja o javnih zadevah.⁷⁵ Na prvi pogled neproblematična zakonska določba pa se je v okviru novega demokratičnega političnega sistema, kot ugotavlja Lampe (2009, 103), izrodila v sredstvo za »državne organe, ki imajo tako zagotovljen vpliv na medije«, saj se za državne organe skoraj kot pravilo šteje, da delujejo v javnem interesu, medtem ko fizičnim osebam sodišča zahtevke za objavo odgovora praviloma zavračajo. Nasprotno pa Splichal (1992, 44) glede uporabe pravice do odgovora v bivšem socialističnem političnem sistemu ugotavlja, da so jo v osemdesetih letih množično uporabljali ravno državljani. V nadaljevanju naloge bom poskušala ugotoviti, kje tiči razlog za tako radikalno spremembo v subjektih uporabe pravice do odgovora ter za novo, za demokratično politično ureditev tako nepričakovano, vlogo pravice do odgovora kot sredstva v rokah države, s katerim slednja propagira svoje cilje. Slednje bi namreč bolj spadalo v prejšnji samoupravni socialistični sistem, ki je težil k stapljanju države in tiska in je na slednjega gledal, kot že rečeno, predvsem kot na orodje za ohranjanja svoje oblasti. Za odgovor na omenjeno vprašanje je treba stopiti korak nazaj in na položaj pravice do odgovora pogledati iz širšega zornega kota oziroma v kontekstu svobode obveščanja.

Ustavno neposredno zastopana pravica do popravka in pravica do odgovora, ki je bila na ravni prejšnje ustave zastopana le posredno, sta obe imeli svoj izvor v pravici do svobodnega obveščanja. Nekdanji samoupravni politični sistem je svobodo obveščanja določal na ustavni ravni, pri čemer sta bili zvezna in republiška ureditev svobode obveščanja praktično identični – zvezna jugoslovanska ustava iz leta 1974 je svobodo obveščanja urejala v 167. in 168. členu,⁷⁶ ustava SRS pa v 209. členu,⁷⁷ pri čemer je svoboda obveščanja, poleg pravice do obveščanja, izrecno vsebovala tudi pravico do obveščeniosti.

⁷⁵ Prvi odstavek 42. člena Zakona o medijih (2001): »Pravica do odgovora je namenjena zagotavljanju javnega interesa po objektivni, vsestranski in pravočasni informiranosti kot enega od nujnih pogojev demokratičnega odločanja o javnih zadevah. (2) Vsakdo ima pravico od odgovornega urednika zahtevati, da brezplačno objavi njegov odgovor na objavljeno informacijo, v katerem se z dokazljivimi navedbami zanikajo, bistveno popravljajo ali bistveno dopolnjujejo navedbe o dejstvih in podatkih v objavljeni informaciji.«

⁷⁶ 167. člen Ustave SFRJ (1974): »(1) Zajamčena je svoboda tiska in drugih oblik javnega obveščanja in javnega izražanja, svoboda združevanja, svoboda govora in javnega nastopanja ter svoboda zborovanja in drugega javnega zbiranja. (2) Občani imajo pravico v sredstvih javnega obveščanja izražati in objavljati svoja mnenja. (3) Občani, organizacije in društva lahko pod pogoji, ki jih določa zakon, izdajajo tisk ter širijo obvestila z drugimi sredstvi obveščanja.«

Konkretni odraz tako opredeljene široke koncepcije svobode obveščanja, ki naj bi zagotavljala samoupravnemu socializmu primerno kakovost javnega obveščanja, sta bili v javnem interesu ustanovljeni pravica do odgovora in sporočilo javnosti ter tudi v zasebnem interesu ustanovljena pravica do popravka (Berdn 1999).

Če se omejim na nekdanjo slovensko ureditev, iz besedila 209. člena Ustave SRS (1974) izhaja, da je široki koncept svobode obveščanja v sistemu samoupravnega socializma vseboval prepoved cenzure, pravico do obveščenosti, s katero je bila poudarjena dolžnost obveščanja, naslovljena na sredstva javnega obveščanja, in pravico obveščanja. Z določbama četrtega odstavka 209. člena Ustave SRS (1974), ki je določal pravico občanov do obveščenosti o pomembnih dogodkih v domovini in o vprašanjih, pomembnih za skupnost, ter petega odstavka 209. člena, ki je vseboval izrecno ustavno dolžnost sredstev javnega obveščanja po resničnem in objektivnem obveščanju ter dolžnost objave za javnost pomembnih mnenj in obvestil, so občani dobili ustavno pravico do uporabe sredstev javnega obveščanja oziroma pravico dostopa. Takšna vloga javnega obveščanja je bila skladna z idejo samoupravnega socializma, ki je, vsaj na teoretični ravni, težil k prenosu vsega odločanja v roke delavcev. Osnovni pogoj tega pa naj bi bil ravno takšen »javni« koncept svobodnega obveščanja. Skozi vrata zakonodajne izvedbe dolžnosti objave za javnost pomembnih mnenj in obvestil pa je v jugoslovanski oziroma slovenski pravni red vstopila pravica do javnega odgovora. Vidimo torej, da je bila pravica do odgovora v prejšnjem sistemu zasnovana na širokem konceptu svobode obveščanja, in sicer na konceptu, ki je zagotavljal dostop do sredstev javnega obveščanja vsem in ne samo novinarjem. Občani so imeli svobodo obveščanja priložnost uresničevati neposredno, saj jim je bila na ustavni ravni, na eni strani

168. člen Ustave SFRJ (1974): »(1) Občanu je zajamčena pravica, da je obveščen o dogodkih v domovini in po svetu, ki so pomembni za njegovo življenje in delo, in o vprašanjih, pomembnih za skupnost. (2) Tisk, radio in televizija ter druga sredstva javnega obveščanja in komuniciranja morajo resnično in objektivno obveščati javnost, pa tudi objavljati za javnost pomembna mnenja in obvestila organov, organizacij in občanov. (3) Zajamčena je pravica do popravka objavljenega obvestila, s katerim sta prizadeta pravica ali interes človeka, organizacije ali organa.«

⁷⁷ 209. člen Ustave SRS (1974):

(1) Zajamčena je svoboda tiska in drugih oblik javnega obveščanja in javnega izražanja, svoboda govora in svobodnega javnega nastopanja. (2) Občani imajo pravico v sredstvih javnega obveščanja izražati in objavljati svoja mnenja. (3) Občani, organizacije in društva lahko pod pogoji, ki jih določa zakon, izdajajo tisk ter širijo obvestila z drugimi sredstvi obveščanja. (4) Občanu je zajamčena pravica, da je obveščen o dogodkih v domovini in po svetu, ki so pomembni za njegovo življenje in delo, in o vprašanjih, pomembnih za skupnost. (5) Tisk, radio, televizija in druga sredstva javnega obveščanja in komuniciranja morajo resnično in objektivno obveščati javnost, pa tudi objavljati za javnost pomembna mnenja in obvestila organov, organizacij in občanov. (6) Zajamčena je pravica do popravka objavljenega obvestila, s katerim sta prizadeta pravica ali interes človeka, organizacije ali organa. (7) Organi družbenopolitičnih skupnosti, samoupravnih interesnih skupnosti, organizacij združenega dela, družbenopolitičnih in drugih organizacij morajo zagotoviti javnost svojega dela v skladu z zakonom.

zagotovljena pravica v sredstvih javnega obveščanja izražati in objavljati svoja mnenja, na drugi strani pa je bila medijem ustavno predpisana dolžnost objave za javnost pomembnih mnenj in informacij. Taka ureditev je takratne občane v tem delu javnega obveščanja na normativni ravni dejansko postavila ob bok medijem oziroma v skoraj idealno enakopravnost in se vsaj na normativni ravni približala tisti kakovosti javnega obveščanja, ki je pogoj vsake demokracije. Navedeno je imelo za posledico tudi prej omenjeno široko uporabo pravice do odgovora v praksi. V nadaljevanju bom poskušala prikazati, zakaj se je z uveljavitvijo novega pravnega reda ta trend spremenil in kje tičijo razlogi, da se je pravica do odgovora spremenila predvsem v institut oziroma pravico države.

Splichal (1991, 493) je že leta 1991 v isti sapi z demokratično revolucijo omenjal komunikacijsko kontrarevolucijo. Vsaj na področju normativnega urejanja svobode obveščanja oziroma svobode izražanja so se napovedi omenjenega avtorja, žal, uresničile, saj je svoboda izražanja z uveljavitvijo novega pravnega reda na vsebinski ravni doživela bistvene spremembe v smeri nazadovanja. Svoboda izražanja, vsebovana v 39. členu Ustave Republike Slovenije (1991), sicer ohranja svoj dvojni značaj kot aktivna pravica do informiranja in pasivna pravica do informiranosti.⁷⁸ Tudi svoboda tiska kot sestavni del aktivnega vidika svobode izražanja se v materialnem smislu ni spremenila v primerjavi s prejšnjo ustavno ureditvijo.⁷⁹ Z vidika te naloge pa je bistvena sprememba vsebine ustavne svobode izražanja v drugem, pasivnem vidiku, saj ima slednja odločilne posledice za položaj oziroma uporabnost pravice do odgovora v praksi.⁸⁰ Nova slovenska ustava namreč, za razliko od prejšnje, izrecno več ne vsebuje pravice do obveščenosti oziroma informiranosti.⁸¹ Zdi se, da je edini blede ostanek nekdanje pravice občanov do obveščenosti oziroma dolžnosti sredstev javnega obveščanja, da objavljajo za javnost pomembna mnenja in informacije posameznikov, drugi odstavek 39. člena Ustave Republike Slovenije (1991), ki vsakomur

⁷⁸ 39. člen Ustave RS (1991): » (1) Zagotovljena je svoboda izražanja misli, govora in javnega nastopanja, tiska in drugih oblik javnega obveščanja in izražanja. (2) Vsakdo lahko svobodno zbira, sprejema in širi vesti in mnenja.« Vsakdo ima pravico dobiti informacijo javnega značaja, za katero ima v zakonu utemeljen pravni interes, razen v primerih, ki jih določa zakon

⁷⁹ Štefančičeva in Teršek (2005, 112) navajata, da ne glede na enakost materialnih norm o svobodi tiska, obstaja med prejšnjo in sedanjo regulativno ena bistvena razlika, ki je v tem, da »[p]rejšnji pravni sistem državljanom ni zagotavljal procesnega okvira, znotraj katerega bi se spor glede svobode tiska lahko zakonito izrazil in razrešil.«

⁸⁰ Nova ustavna ureditev je prinesla spremembe tudi v aktivnem vidiku svobode obveščanja, saj je prejšnji ustavni red v drugem odstavku 167. člena Ustave SFRJ in v drugem odstavku 209. člena Ustava SRS izrecno določal pravico občanov, da v sredstvih javnega obveščanja izražajo in objavljajo svoja mnenja. Ta pravica je bila na zakonodajni ravni izpeljana z institutom sporočila javnosti.

zagotavlja pravico dostopa do informacij javnega značaja. Kot poudarja Ude (1995, 115) pa »[t]a ustavna pravica ne vsebuje pravice do odgovora, ki se mora objaviti, ampak zgolj pravico vsakega državljana, da pridobi informacijo javnega značaja, v povezavi s katero lahko izkaže zadosten pravni interes.« S tako koncipirano pravico do obveščenosti oziroma svobodo izražanja so državljani dejansko izgubili ustavno zagotovljen dostop do medijev. Osiromašenje svobode izražanja pa ni bila edina posledica uveljavitve demokratičnega pravnega reda, ampak sta pravica do popravka in pravica do odgovora v odnosu do svobode izražanja izgubili status »specializirane« pravice in dobili samostojen značaj. Slednje je že na prvi pogled razvidno iz ustavnega urejanja v dveh ločenih členih, takšno vsebino pa je izrecno potrdilo tudi Ustavno sodišče v najbolj znani odločbi iz tega področja, to je odločbi številka Up-20/93 z dne 19. 6. 1997. Takšna »osamosvojitvev« na pravni položaj in uporabo pravice do popravka ni vplivala, saj gre za institut, ki se že v okviru nekdanjega socialističnega pravnega reda ni razlikoval od ureditve v pravnih redih drugih držav. Nasprotno pa se je zelo spremenil položaj pravice do odgovora, kot mladega instituta, ki je bil ob svoji uvedbi, oziroma je v glavnem še danes, primerjalno-pravno dejansko neznan. Nova slovenska ustava ga je v 40. členu zgolj omenila, sledilo je obdobje, ko je bil na zakonodajni ravni odgovor dejansko izenačen s pravico do popravka in tako vse do znamenite odločbe Ustavnega sodišča, ki mu je ponovno vdihnila življenje, vendar na način, ki je prej podoben umetnemu vzdrževanju bolnika pri življenju s pomočjo aparaturne kot pa resničnemu življenju. Pravica do odgovora brez izvora v široki koncepciji svobode izražanja s pravico od obveščenosti, ki bi zagotavljala resnični dostop državljanov do medijev, je namreč izgubila svoj namen. Temu ne bi bilo treba nujno biti tako, če bi se pravica do odgovora vsaj na zakonodajni ravni ustrezno napolnila, vendar je zakonodajalec, kot omenjeno že na začetku tega poglavja, zadevni institut opredelil le kot pravico, katere namen je zagotavljanje javnega interesa po objektivni, vsestranski in pravočasni informiranosti kot enega nujnih pogojev demokratičnega odločanja o javnih zadevah. S tako koncipiranim ciljem pravice do odgovora sicer zagotovo ni nič narobe. Če ga primerjamo z Berdenovimi (1977, 35) cilji javnega obveščanja v sistemu samoupravljanja v smislu resničnega, pravočasnega in popolnega obveščanja, ni težko opaziti podobnosti, a vendar je vloga pravice do odgovora v novem sistemu popolnoma drugačna kot v prejšnjem. Iz zakonodajne ureditve

⁸¹ Pravica do obveščenosti, kot 10. člen ratificirane Konvencije o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin, še zmeraj predstavlja del slovenskega pravnega reda, vendar ne uživa pravnega varstva.

namreč ni neposredno razvidno to, da je na ustavni ravni pravica do odgovora izgubila prvotni izvor svoje življenjske energije oziroma se je povezala s tako nedoločnim in zaradi odsotnosti jasne smeri razvoja na področju komuniciranja, obenem subjektivnim pojmom kot je javni interes na področju informiranja. Tudi sam avtor zakonske dikcije pravice do odgovora priznava, da se je normativnega oblikovanja zadevne pravice lotil na hitro in kar nekako pod prisilo, iz konteksta pa izhaja tudi to, da dejansko nikoli ni verjel v njeno preživetje, saj o njej govori kot o »brodolomcu« oziroma »mrtvorojenem detetu« (Krivic in Zatler 2000, 27).

Na podlagi do zdaj povedanega ugotavljam, da razlog nove vloge pravice do odgovora kot sredstva države in ne več kot ene izmed človekovih pravic in temeljnih svoboščin tiči v osamosvojitvi slednje izpod okrilja široko koncipirane svobode obveščanja z vključenim dostopom posameznika do medijev. Javni interes je vse preveč nedoločen pojem in obenem tudi zelo dojemljiv za zlorabe, kot je poznano ne samo iz zgodovine, ampak tudi iz sedanjega časa, da bi lahko nadomestil svobodo obveščanja kot vir oziroma razlagalni pripomoček pravice do odgovora.

7 DRŽAVNA REGULACIJA PRAVICE DO ODGOVORA V DEMOKRATIČNEM POLITIČNEM SISTEMU NEMČIJE

7.1 Pravica do odgovora v Temeljnem zakonu (Grundgesetz)

Pravica do svobode izražanja je svojo pot v pravne rede nemških dežel našla precej kasneje, kot to velja za francosko in nemško ureditev. Na ustavni ravni je bila svoboda izražanja prvič urejena v Ustavi iz leta 1849 (*nem. Reichsverfassung*). Prva oblika pravice do odgovora se je pojavila v deželnem zakonu Bavarske iz leta 1831 (*nem. Gesetz über die Polizei der Presse und über die Bestrafung der Pressvergehen*), ki je v prvem odstavku odpravil cenzuro in namesto nje uvedel dolžnost brezplačne objave popravka (*Berichtigungszwang*) objavljenih dejstev in, sicer plačljivo, objavo popravka v tisku objavljenih mnenj, ki pa v kasnejšem zakonu odpravljena. Svoboda izražanja je bila, v okviru zakonske ureditve v sklopu Zakona o tisku (*nem. Reichsgesetz über die Presse*) iz leta 1874, dopolnjena z uzakonitvijo instituta

popravka (*nem. Berichtigungspflicht*), ki je vsebinsko sledil badenski ureditvi v slogu »dejstva proti dejstvom« (Mahlke 2005, 11–13).⁸²

Nemčija je bila po porazu v drugi svetovni vojni razdeljena na štiri okupacijske cone in Berlin, ki je užival poseben položaj.⁸³ Iz takšne povojne razdelitve sta kasneje nastali dve samostojni državi, ki sta takoj sprejeli najvišje akte ustavne narave. Nemška demokratična republika je svojo ustavo proglasila 7. oktobra 1949, Zvezna republika Nemčija pa 23. maja 1949. Primerjalno analizo te naloge izvajam v okviru ustave Zvezne republike Nemčije (v nadaljevanju tudi: Nemčija), imenovane Temeljni zakon (*nem. Grundgesetz*), sprejete leta 1949.⁸⁴ Ustava Zvezne republike Nemčije je ostala v veljavi tudi po združitvi obeh Nemčij leta 1990, obenem pa predstavlja vzorčno ustavo številnih novorojenih demokracij, po njej se je pri sprejemanju svoje ustave zgledovala tudi Slovenija (Grad, Kristan in Perenič 2004, 99).

Ob prebiranju nemške ustave, strukturno sestavljene iz preambule in štirinajstih poglavij, ni nikjer neposredno govora ne o pravici do popravka ne o pravici do odgovora, na podlagi česar sklepam, da omenjeni pravici na ustavni ravni očitno nista neposredno zastopani. Nadaljnje vprašanje, ki se zastavlja, je, ali nemški pravni red sploh vsebuje institut, ki bi ustrezal bodisi pravici do popravka bodisi pravici do odgovora, kot ju poznamo v Sloveniji. Po odgovor sem se odpravila na raven nemške medijske zakonodaje, kjer pa sem na ravni deželnih zakonodaj zasledila institut pravice do odgovora (*nem. Gegendarstellung*). Pravna narava pravice do odgovora, v smislu zastopanosti na ustavni ravni, je bila vse do srede šestdesetih let prejšnjega stoletja močno sporna tudi med nemškimi pravniki. Debate v smislu, ali gre pri pravici do odgovora za konkretizacijo nekega splošno veljavnega pravnega načela, zastopanega na ustavni ravni, ali pa za pravni institut, ki je izoblikovan in rojen prvič na ravni deželne zakonodaje, občasno zaživijo še danes, ne glede na to, da je dilemo rešilo nemško ustavno sodišče v eni izmed svojih sodb s tem, ko je zavzelo stališče, da gre pri

⁸² 11. člen Zakona o tisku jasno odraža »nemški« princip instituta, ki se je kasneje preimenoval v pravico do odgovora (*nem. Gegendarstellung*): »Odgovorni urednik periodičnega tiska je dolžan na zahtevo vpletene javne oblasti ali zasebne osebe brez posegov in opustitev objaviti popravek objavljenih dejstev, dokler je popravek podpisan, nima kaznive vsebine in je omejen na dejstvene navedbe.«

⁸³ Štiri okupacijske cone so si razdelili zmagovalci druge svetovne vojne, in sicer Anglija, Združene države Amerike, Francija in Sovjetska zveza.

⁸⁴ Poimenovanje nemške ustave kot temeljnega zakona ni naključno, ampak izvira iz njenega nastanka. Predstavniki enajstih dežel, ki so spadale v zahodne okupacijske cone, namreč niso želeli sprejeti ustave v pravem pomenu besede, saj bi ustava predpisala dokončno ureditev Nemčije. Namesto tega so sprejeli temeljni zakon kot začasen pravni akt, ki bi ga kasneje nadomestila ustava v pravem pomenu besede. To se ni nikoli zgodilo in tako velja nemški temeljni zakon za najbolj stalni ustavni provizorij (Grad, Kristan in Perenič 2004, 96–100).

pravici do odgovora, ki je dejansko formalno neposredno utelešena šele na ravni deželne zakonodaje, za konkretizacijo splošnega pravnega načela, vsebovanega že na ustavni ravni (Löffler 2006, 634).

Pri tem se zastavlja nadaljnje vprašanje, katero pa je oziroma, katera so tista pravna načela, ki predstavljajo ustavnopravne korenine nemške pravice do odgovora? Tudi to vprašanje v nemški pravni teoriji ni nesporno, v zadnjih letih pa vendarle prevladuje mnenje, da ustavnopravne korenine pravice do odgovora ležijo v prvem odstavku 2. člena, v razlago katerega pa je treba vključiti prvi odstavek 1. člena nemške ustave (Schmits 1997, 20).

Prvi odstavek 2. člena nemške ustave niti približno ne spominja na 40. člen slovenske ustave kot mesto urejanja slovenske pravice do popravka in pravice do odgovora, ampak vsebuje splošno svobodo delovanja in splošno osebnostno pravico, pri čemer je splošna svoboda delovanja vsebovana v delu, ki določa pravico do svobodnega razvoja lastne osebnosti in ki se glasi: »Vsak človek ima pravico do svobodnega razvoja lastne osebnosti, dokler ne krši pravic drugih ali krši ustavnega reda ali morale.«⁸⁵ Določba ima vlogo neke vrste generalne klavzule, ki se uporabi vedno, ko določen vidik svobode delovanja ni pokrit s posebno, specializirano pravico (Hesselberg 1990, 68).

Pri iskanju vzporednic s slovensko ureditvijo nam ni v pomoč niti prvi odstavek 1. člena nemške ustave, ki ga je treba uporabiti pri razlagi prvega odstavka 2. člena, saj s splošno določitvijo nedotakljivosti človekovega dostojanstva ter iz tega izhajajočo varovalno dolžnostjo države, v ničemer ne spominja na ustrezno slovensko ustavno ureditev. Omenjeni prvi odstavek 1. člena nemške ustave, namenjen splošnemu varovanju zasebnosti, se namreč v prevodu glasi: »Človeško dostojanstvo je nedotakljivo. Njegovo spoštovanje in varovanje sta dolžnost celotne državne oblasti.«⁸⁶ Nedotakljivost in spoštovanje človekovega dostojanstva pomenita, da človek, kot bitje, sposobno samostojnega in odgovornega sprejemanja odločitev, sam odloča o svojem življenju. Takšna elaboracija nedotakljivosti človekovega dostojanstva odseva izvor zadevne ustavnopravne norme, v krščanskem pojmovanju človeka, kot bitja, ustvarjenega po božji podobi, in v Kantovi ideji o »moralni

⁸⁵ Prvi odstavek 2.člena nemške ustave se v originalu glasi: »Jeder hat das Recht auf die freie Entfaltung seiner Persönlichkeit, soweit er nicht die Rechte anderer verletzt und nicht gegen die verfassungsmäßige Ordnung oder das Sittengesetz verstößt.«

avtonomiji človeka« (Hesselberger 1990, 59). Država, ki z določbo o nedotakljivosti človekovega dostojanstva, posamezniku priznava sposobnost samostojnega in odgovornega odločanja o lastnem življenjskem stilu je dolžna, tako Hesselberger (1990, prav tam), »posamezniku zagotoviti tudi možnost svobodnega razvoja osebnosti«, ki jo nemška ustava ureja v prvem odstavku 2. člena.

Zgoraj sem ugotovila, da je splošna svoboda delovanja vsebovana v tistem delu prvega odstavka 2. člena nemške ustave, ki določa pravico do svobodnega razvoja lastne osebnosti, a tudi slednja še ne predstavlja neposrednega vira pravice do odgovora. Kombinacija obeh omenjenih členov je vir posebne inominatne državljanske svoboščine, to je splošne osebnostne pravice (*nem. allgemeines Persönlichkeitsrecht*) in šele ta, splošna osebnostna pravica predstavlja neposredni ustavni vir pravice do odgovora. Naravo povezanosti omenjenih členov pojasni Sachs (2009, 127) ter razloži, da »[p]ovezava med prvim odstavkom 2. člena in prvim odstavkom 1. člena ne pomeni, da tukaj pride do kumulativne rabe dveh temeljnih pravic. Splošna osebnostna pravica kot subjektivna pravica izhaja iz prvega odstavka 2. člena; pri določanju vsebine in varovanega območja te temeljne pravice predstavlja prvi odstavek 1. člena interpretacijsko smernico.«

Sachs (2009, 126) dalje navaja, da je splošna osebnostna pravica (*nem. allgemeines Persönlichkeitsrecht*) kot neposredni ustavni vir pravice do odgovora, namenjena varovanju »integritete človekove osebnosti v duhovno-duševnem pomenu« ter v tem smislu »služi obrambi pred posegi v osebnost s strani državnih organov in tudi obrambi pred posegi v osebnostno integriteto s strani zasebnih (oseb, op. A. J.)«. Njena splošnost se kaže v tem, da ne varuje »samo posameznih področij ali pojavnih oblik (osebnosti op. A. J.), ampak celotno širino njene eksistence, torej tudi področja, ki niso izrecno zaščiteni z zakonom« (Hesselberger 1990, 63). Splošna osebnostna pravica predstavlja temelj, na podlagi katerega se oblikujejo specializirane pravice, namenjene varovanju specifičnih vidikov zasebnosti. Specifični vidiki zasebnosti, zavarovani s specializiranimi pravicami so posredno – zaradi izvora specializiranih pravic v splošni osebnostni pravici – še vedno zavarovani tudi s

⁸⁶ Prvi odstavek 1. člena nemške ustave se v originalu glasi: »Die Würde des Menschen ist unantastbar. Sie zu achten und zu schützen ist Verpflichtung aller staatlichen Gewalt.«

slednjo, a to ni bistvo splošne osebnostne pravice. Njeno bistvo je varovanje zasebnosti tistih vidikov osebnosti, ki ne uživajo varstva v obliki specializiranih pravic.⁸⁷

Nemško ustavno sodišče je kot posebno pojavno obliko splošne osebnostne pravice med drugim izoblikovalo tudi pravico varovanja posameznikove samopredstavitve v javnosti (*Selbstdarstellung der Einzelnen in der Öffentlichkeit*), v okvir katere je nadalje uvrstilo pravico do odgovora, ki pripada z izvorno medijsko predstavitvijo prizadetemu posamezniku kot pravno zagotovljena možnost, da se le-tej zoperstavi z lastnim stališčem (Sachs 2009, 128).

Kaj je torej bistveno za nemško pravico do odgovora z vidika njene ustavne zastopanosti? Na prvem mestu velja zagotovo poudariti to, da ne gre za ustavnopravno neposredno zastopano pravico, ampak za pravico, ki je na ustavni ravni zastopana posredno, preko drugih ustavnih načel oziroma za pravico, zakoreninjeno v splošni osebnostni pravici kot jo je, na podlagi prvega odstavka 2. člena v povezavi s prvim odstavkom 1. člena ustave, razvilo nemško ustavno sodišče. Pri tem velja poudariti še njeno inominatno naravo, saj se je razvila na podlagi prakse nemškega ustavnega sodišča. Ravno zaradi takšne nespecifične formulacije oziroma posredne zastopanosti na ustavni ravni pa se zadevna splošna osebnostna pravica, kot pravi Sachs (2009, 127), kaže kot »temeljna pravica, ki je še posebej primerna za prilagajanje varovanja osebnosti spreminjajočim se pogojem«, ki so posledica vedno hitrejšega tehnološkega napredka na področju komunikacijskih sredstev.

Iz posredne zastopanosti pravice do odgovora na ravni nemške ustave pa izvira tudi to, da je slednja neposredno uresničljiva šele ob sklicevanju na ustrezno zakonodajno podlago. Splošna osebnostna pravica tako ne more biti podlaga zahtevka za odgovor, temveč so to lahko le ustrezni členi deželnih zakonodaj. Ločevanje med ustavnopravnimi koreninami pravice do odgovora in pravno podlago, ki omogoča njeno dejansko realizacijo, je nujno. »V primeru, da bi bil zahtev neposredno vsebovan v prvem odstavku 2. člena v povezavi s prvim odstavkom 1. člena, bi lahko vsakdo zahteval samopredstavitev v medijih, brez da bi poprej obstajala neka njegova predstavitev s strani tretje osebe«, nujnost razlikovanja med ustavnopravnimi koreninami pravice do odgovora in pravno podlago, ki omogoča dejansko

⁸⁷ Primer specializirane temeljne pravice je na primer pravica do življenja in telesne integritete iz drugega odstavka 2. člena nemške ustave.

uveljavljanje, pojasnjuje Schmits (1997, 20). Po njegovem mnenju bi takšna izenačitev pomenila, da ne gre več za pravico do odgovora, ampak za popolnoma drugo pravico, to je pravico dostopa do medijev (Schmits 1997, prav tam).

Do podobnega rezultata pridemo tudi v primeru struje, ki meni, da je treba vir pravice do odgovora iskati v ustavni pravici do svobodnega izražanja (*nem. Recht auf freie Meinungsäußerung*) iz prvega odstavka 5. člena nemške ustave. Pesla (2008, 7–8) meni, da svoboda mišljenja ne more biti izvor pravice do odgovora, saj je slednji v nemškem pravnem redu strogo omejen le na dejstvene navedbe, mnenjskih pa ne dopušča. Pravica do odgovora tudi ni jamstvo resnice ali vsebinsko pravilne informacije, prav tako tudi ne zagotavlja vsakomur dostopa do določenega medija, kot bi se to dalo sklepati v primeru, da bi bil njen izvor v pravici do svobodnega izražanja iz prvega odstavka 5. člena nemške ustave.

Ne glede na to, da korenine nemške pravice do odgovora rastejo iz povezave prvih odstavkov 2. in 1. člena nemške ustave, pa to še ne pomeni, da povezava med pravico do odgovora in 5. členom nemške ustave, ki določa svobodo izražanja, ne obstaja. Povezanost seveda ostaja, le da nima narave komplementarnosti, temveč gre za odnos nasprotovanja oziroma antagonizma, ko pravica do odgovora nastopa v vlogi glavnega »nasprotnika« v 5. členu zagotovljenih komunikacijskih pravic svobodnega izražanja, vključno s svobodo tiska.⁸⁸ Omenjeni antagonizem je jasno razviden iz samega besedila 5. člena nemške ustave, ki se glasi: »(1) Vsak človek ima pravico do svobodnega izražanja in razširjanja lastnih misli z govorom, pisanjem, v slikah in do neomejenega informiranja iz splošno dostopnih virov. Svoboda tiska in svoboda poročanja preko oddajanja in filma sta zagotovljeni. Cenzura je prepovedana. (2) Te pravice so omejene z določbami splošnih zakonov, določbami za varovanje mladine in s pravico do osebne časti.«

Medtem ko prvi odstavek 5. člena nemške ustave določa posamezne pojavne oblike svobodnega izražanja, ki uživajo pravno varstvo, drugi odstavek izrecno določa, da so

⁸⁸ 5. člen nemške ustave: »(1) Vsak človek ima pravico do svobodnega izražanja in razširjanja lastnih misli z govorom, pisanjem, v slikah in do neomejenega informiranja iz splošno dostopnih virov. Svoboda tiska in svoboda poročanja preko oddajanja in filma sta zagotovljeni. Cenzura je prepovedana. (2) Te pravice so omejene z določbami splošnih zakonov, določbami za varovanje mladine in s pravico do osebne časti.«

Artikel 5: »(1) Jeder hat das Recht, seine Meinung in Wort, Schrift und Bild frei zu äußern und zu verbreiten und sich aus allgemein zugänglichen Quellen ungehindert zu unterrichten. Die Pressefreiheit und die Freiheit der Berichterstattung durch Rundfunk und Film werden gewährleistet. Eine Zensur findet nicht statt. (2) Diese Rechte finden ihre Schranken in den

omenjene komunikacijske pravice iz kroga svobode izražanja, vključno s svobodo tiska, omejene z določbami splošnih zakonov, določbami za varovanje mladine in s pravico do osebne časti. Gre za omejitveno triado svobodnega izražanja, del katere je tudi pravica do odgovora. Pravica do odgovora kot »posebna, medijsko specifična omejitev v smislu drugega odstavka 5. člena [...], ki je zajeta tako s splošnimi zakoni kot s pravom osebnostnih pravic« oziroma pravico do osebne časti (Sachs 2009, 329), je torej nedvomno del omejitvene triade iz drugega odstavka 5. člena ustave. Zajeta je v pravici do osebne časti iz 1. člena ustave.

Ne glede na izpostavljeno primarnost varovanja »integritete človekove osebnosti v duhovno-duševnem pomenu« pa se nemško ustavno sodišče v svoji sodni praksi pri utemeljevanju pravice do odgovora sklicuje tudi na druge pravne dobrine, in sicer na svobodo izražanja bralcev, ki imajo pravico, da slišijo tudi drugo plat zgodbe in si šele na podlagi tega oblikujejo svoje mnenje (Barendt 2007, 426–427). V tem smislu torej pravica do odgovora prispeva k oblikovanju popolnega in celovitega javnega mnenja in ne služi zgolj, sicer primarno opredeljenemu cilju varovanja osebnostne sfere posameznika pred nedovoljenimi posegi medijev.

7.2 Sklepno o nemški pravici do odgovora

Na podlagi dosedanjih izvajanj ugotavljam, da je nemški ekvivalent slovenske pravice do popravka, pravica do odgovora (*nem. Gegendarstellung*), ki se je na nemškem ozemlju prvič pojavila leta 1831, in sicer v badenskem Zakonu o tisku (*nem. Pressegesetz*) ter se z uveljavitvijo Zakona o tisku (*nem. Reichpressegesetz*) leta 1874 razširila na celotno ozemlje cesarstva (Pesla 2008, 5). Cesarski Zakon o tisku iz leta 1874 je v svojem 11. členu, imenovanem »popravek« (*nem. Berichtigung*), združil že prej obstoječo dolžnost brezplačnega objavljanja uradnih popravkov, ki je pripadala izključno oblastnim organom, s francoskim principom popravka, ki se je nanašal na posameznika in varovanje njegovih pravic. Vrednostno bolj nevtralen izraz »odgovor« oziroma pravilneje »prikaz nasprotnih dejstev« (*nem. Gegendarstellung*) se je pojavil šele kasneje, in sicer v južnonemškem deželnem zakonu o tisku iz leta 1949 ter se nato uveljavil še v vseh preostalih deželnih zakonih (Löffler 2006, 633). Ne glede na delni prevzem francoske ureditve pa se nemški

Vorschriften der allgemeinen Gesetze, den gesetzlichen Bestimmungen zum Schutze der Jugend und in dem Recht der persönlichen Ehre.«

odgovor v določenem segmentu bistveno razlikuje od slednjega, in sicer v tem, da je nemško verzijo še danes mogoče uveljavljati le zoper dejstvene navedbe (Schmits 1997, 18). Ureditev iz 11. člena cesarskega Zakona o tisku (*Reichpressegesetz*) je v nadaljnjem razvoju predstavljala vzorčni model ureditve pravice do odgovora v nemških deželnih zakonodajah.

Če se že na tem mestu rahlo dotaknem primerjave s slovensko ureditvijo, ugotavljam, da je slovenska ureditev glede samega izraza »popravek« za tisto, kar se primerjalno-pravno imenuje odgovor, ostala nekako na ravni nemškega zakona o tisku iz leta 1874.

8 PRIMERJALNA ANALIZA IN ZAKLJUČEK

»Prehod Slovenije v demokratični politični sistem leta 1991 je imel za posledico spremembo normativne ureditve *pravice do popravka in pravice do odgovora*, in sicer v smislu približevanja normativni ureditvi ustreznega instituta, vsebovanega v pravnem redu Zvezne republike Nemčije«, se glasi osrednja hipoteza te naloge.

V prvem delu hipoteze je moje raziskovanje vodilo vprašanje, kako – če sploh – se je slovenski medijski sistem oziroma natančneje državno urejanje pravice do popravka in pravice do odgovora, prilagodil tako radikalni spremembi kot je prehod iz nekdanjega socialističnega političnega sistema v novo slovensko demokracijo. Ureditev pravice do popravka in pravice do odgovora v okviru nekdanjega socialističnega političnega sistema se časovno nanaša na ureditev, temelječo na zadnji ustavi nekdanje Socialistične federativne republike Jugoslavije, oziroma Socialistične republike Slovenije kot njene federalne enote, iz leta 1974. Analiza v tej nalogi je bila prvenstveno ustavno-teoretična, v prikaz slovenske ureditve pa sem vključila tudi zakonodajni nivo. Zakonodajna ureditev pravice do popravka in pravice do odgovora v nekdanjem socialističnem političnem sistemu je namreč odločilnega pomena za interpretacijo sedanje ustavne ureditve.

Po izvedeni analizi ugotavljam, da je do sprememb normativne ureditve preučevanih pravic dejansko tudi prišlo. Najbolj očitna sprememba normativne ureditve se nanaša na vstop pravice do odgovora v krog ustavnih pravic ter navidezno poenotenje s pravico do popravka, ki je status ustavne pravice sicer imela že v okviru bivšega socialističnega sistema. Navidezno poenotenje se še vedno najbolj odraža v poimenovanju obeh institutov, ki ju nova

ustava ureja v 40. členu z naslovom »pravica do popravka in odgovora«. Vtis, da gre za eno in ne dve pravici, pa ne izhaja samo iz poimenovanja ustavnega člena, ampak tudi iz samega besedila. Takšna normativna ureditev je imela posledice tako na področju sodne prakse kot na zakonodajnem nivoju. Na zakonodajni ravni sta bili s sprejetjem prvega poosamosvojitvenega medijskega zakona leta 1994, pravica do popravka in pravica do odgovora dokončno in nedvomno izenačeni, kar se je nekaj let kasneje izkazalo za protiustavno. Na zakonodajni ravni je bila po odločitvi Ustavnega sodišča sicer vzpostavljena ustrezna normativna ureditev, česar pa ni mogoče trditi za ustavni nivo. 40. člen Ustave Republike Slovenije (1991) je še naprej enako nejasen in zavajajoč.

Navidezno poenotenje pravice do popravka in pravice do odgovora na ustavni ravni in s tem povezano protiustavno zakonodajno normiranje in neenotna sodna praksa sta nedvomno zaznamovala uporabo omenjenih institutov v prvih poosamosvojitvenih letih. A vendarle bi ta zmeda brez globljih vsebinskih sprememb normativne ureditve, ki sem jih ugotovila v primerjalni analizi, zagotovo bila zgolj prehodnega značaja. V okviru normativne ureditve, sprejete v novem demokratičnem političnem sistemu, sta pravica do popravka in pravica do odgovora postali vsebinsko samostojni in neodvisni pravici. Ureditev obeh pravic v nekdanjem socialističnem sistemu je bila drugačna. V razmerju do širše svobode obveščanja, ki je zajemala tako pravico do obveščanja kot pravico do obveščeniosti, sta pravica do popravka in pravica do odgovora imeli status specializiranih pravic. S spremembo političnega sistema je prišlo do črtanja ustavno zagotovljene pravice do objave za javnost pomembnih mnenj, do osiromašenja široke koncepcije svobode obveščanja oziroma prevzema zahodne libertarne koncepcije svobode izražanja. To na uporabo pravice do popravka, zlasti zaradi njenega zasebnopravnega značaja, v praksi ni bistveno vplivalo.

Bolj drastične pa so bile posledice za pravico do odgovora. V nekdanjem socialističnem sistemu pravica do odgovora na ustavni ravni ni bila neposredno zastopana, temveč je veljala za odraz pravice do obveščeniosti. Izvor v široki pravici obveščanja, ki je vključevala tudi pravico do obveščeniosti, je pravici do odgovora v sistemu jugoslovanskega delavskega samoupravljanja dal značaj pravice dostopa javnosti do medijev. Iz ustavne pravice do obveščeniosti je izhajala dolžnost javnih medijev, da objavljajo za javnost pomembna mnenja in pravica občanov, da od slednjih zahtevajo objavo takšnih mnenj. Dolžnost medijev objavljati za javnost pomembna mnenja in temu ustrezajoča pravica občanov sta obenem

določali tudi vsebino javnega interesa na področju javnega komuniciranja. Javni interes je bil v tem, da imajo državljani dostop do medijev, kjer lahko objavljajo za javnost pomembna mnenja in informacije. Namen pravice do odgovora pa je bilo uresničevanje javnega interesa na področju komuniciranja. Z uvedbo demokratičnega političnega sistema je prišlo do črtanja pravice do objave za javnost pomembnih mnenj (kot odraza pravice do obveščенosti) in ukinitve državlanskega dostopa do medijev. Pravica do odgovora je postala samostojna, od svobode izražanja neodvisna pravica, s čimer je izgubila prvotni normativni pomen in namen, primerne novega pa ni dobila. Skladno z novo normativno ureditvijo pravica do odgovora ne izvira več iz svobode izražanja, ampak iz javnega interesa. Ker pa se je s črtanjem pravic dostopa do medijev interpretacijski pripomoček za določanje vsebine javnega interesa izgubil, je njegovo vsebino praktično nemogoče določiti. Posledica na tak način spremenjene ureditve je, kot ugotavlja Lampe (2009, 103) to, da je pravica do odgovora v novem demokratičnem političnem sistemu postala sredstvo za »državne organe, ki imajo tako zagotovljen vpliv na medije«, saj se za državne organe skoraj kot pravilo domneva, da delujejo v javnem interesu. V takšni vlogi bi pravica do odgovora zagotovo bolj spadala v prejšnji socialistični sistem kot pa v sedanjega demokratičnega. Strinjam se s Splichalom (1992, 45), ki pravi, da je bila pravica do objavljanja za javnost pomembnih mnenj, kot ustavni vir pravice do odgovora žrtev »imitacijskega pristopa« oziroma »presajanja zahodnega modela deregulacije v nekdanjo socialistično družbo. Država je s črtanjem pravice do objave mnenja iz pravnega reda ukinila pridobitev, ki je nujna za demokratizacijo vsakega modernega sistema javnega komuniciranja. »Četudi je bila pravica do objave mnenja prvič uzakonjena v Jugoslaviji, to še zdaleč ne pomeni, da je naš izum in da sodi v arzenal 'monolitnega informacijskega prostora'« pravi Splichal (1991, 497) in temu zagotovo ne gre oporekati. Dejstvo črtanja pravice do objave mnenja, posledična razvodenitev pravice do odgovora ter dodatno še praksa, ki pravico do odgovora dejansko namenja skoraj v celoti le državnim organom, mi ne daje možnosti drugačnega zaključka kot tega, da smo na področju demokratizacije množičnega komuniciranja v delu, ki se nanaša na normativno zagotavljanje dostopa do medijev za državljane, naredili korak nazaj.

Iz drugega dela moje hipoteze izhaja vprašanje, ali smo se s spremenjeno normativno ureditvijo pravice do popravka in pravice do odgovora približali nemški ureditvi navedenih institutov. V nemškem pravnem redu je varovanju civilnopravnih pravic in koristi pred škodljivimi posledicami objave v množičnih medijih namenjena pravica do odgovora (*nem.*

Gegendarstellung). Za razliko od slovenskega popravka pa nemška pravica do odgovora ni neposredna ustavna pravica, ampak je na ustavni ravni zastopana zgolj posredno, in sicer preko splošne osebnostne pravice. Splošna osebnostna pravica pa ponovno ni tipična, izrecna ustavna pravica, ampak ima status inominatne pravice. Kot takšna je nastala in se razvija v okviru nemške sodne prakse. S tehnološkim razvojem in pojavom novih tehnologij na področju javnega komuniciranja se spreminja sodna praska, s tem pa tudi vsebina splošne osebnostne pravice. Na tak način normativna zaščita, ki jo nudi pravica do odgovora, ostaja aktualna in sledi razvoju komunikacijskih tehnologij.

Za sprejem teze o posnemanju nemške normativne ureditve govori tudi narava razmerja med preučevanima pravicama in svobodo izražanja. Nemška pravica do odgovora (*nem. Gegendarstellung*) ima v razmerju do pravice do svobode izražanja (*nem. Recht auf freie Meinungsäußerung*) samostojen položaj in ne gre za specializirano pravico v okviru svobode izražanja. V okviru normativne ureditve, sprejete v novem slovenskem demokratičnem političnem sistemu, sta se osamosvojili tudi slovenska pravica do popravka in pravica do odgovora, prav tako smo prevzeli libertarno zahodno koncepcijo svobode izražanja, uveljavljeno v nemškem pravnem redu.

Argument proti sprejetju teze o približevanju slovenske in nemške normativne ureditve bi sicer lahko bil različen nivo urejanja in dejstvo, da nemška ureditev instituta v smislu slovenske pravice do odgovora ne pozna. Slovenska ustava pravico do popravka in pravico do odgovora uvršča med ustavno neposredno zastopane pravice, nemška pravica do odgovora (*nem. Gegendarstellung*) pa je neposredno zastopana šele na zakonodajni ravni. Menim, da gre za razliko formalistične narave, ki jo je mogoče spregledati. Razliko v nivoju pravnega urejanja je, v primerjavi z mnogo pomembnejšimi in resnejšimi spremembami v konceptu svobode izražanja, ki nedvomno sledijo nemški pravni ureditvi, mogoče spregledati. Omenjene spremembe svobode izražanja so namreč v celoti izničile funkcionalnost slovenske pravice do odgovora in državljanom zaprle dostop do medijev. Glede na to, da v nemški pravni ureditvi pravice, ki bi ustrezala slovenski pravici do odgovora, nimajo, obenem pa je slovenska pravica do odgovora bolj ali manj nefunkcionalna, lahko hipotezo te naloge v celoti sprejmem.

Na podlagi primerjalne analize sem ugotovila, da je s prehodom Slovenije v demokratični politični sistem leta 1991 dejansko prišlo tudi do spremembe normativne ureditve pravice do

popravka in pravice do odgovora v smislu približevanja nemški normativni ureditvi. Normativna ureditev pravice do popravka se je spremenila zgolj toliko, kolikor je postala samostojna, od svobode izražanja neodvisna pravica. Ker je bila že v prejšnji ureditvi koncipirana kot pravica, namenjena varovanju zasebnih interesov, omenjena osamosvojitve na njeno uporabo ni imela bistvenega vpliva. V celoti pa se je spremenila normativna vsebina pravice do odgovora. Če je v svoji prejšnji obliki, normativno gledano, zagotavljala dostop državljanov do medijev, pravica do odgovora, uveljavljena z demokratično Ustavo Republike Slovenije (1991), v praksi zagotavlja dostop do medijev večinoma zgolj državnim organom, torej državi. Kako je mogoče, da je bila normativna ureditev pravice do odgovora v nekdanjem, nedemokratičnem političnem sistemu, dejansko naprednejša? In kako je mogoče, da je sedanja normativna ureditev *de facto* nedemokratična? Do odgovorov bom poskusila priti s pomočjo teoretskega okvira, predstavljena v prvem delu naloge.

Za odgovore na omenjena vprašanja je pravico do odgovora treba postaviti v širši kontekst sistema javnega komuniciranja v določeni politični skupnosti. Pogoji javnega komuniciranja, ki omogočajo oblikovanje demokratičnega javnega mnenja in s tem povezano vladavino ljudstva, so opredeljeni z normativnim načelom javnosti. Javnost kot normativno politično načelo, določa »pogoje (javnega op. A. J.) komuniciranja« (Splichal 1994, 14), ki omogočajo uresničevanje ljudske suverenosti in demokratično vladavino prava. V teoretskem delu naloge sem poudarila tri merila, ki morajo biti izpolnjena, da bi lahko govorili o demokratičnem sistemu javnega komuniciranja. Vsi, ki si tega želijo, morajo imeti možnost pod enakimi pogoji sodelovati v javni razpravi o zadevah občega pomena, in sicer tako v vlogi govorca kot v vlogi poslušalca (načelo enakosti in recipročnosti). Merilo tematske odprtosti in primerne obravnave se nanaša na odprtost javnega diskurza za vse teme, vključno z njihovo primerno obravnavo. Tretji element demokratičnega sistema javnega komuniciranja pa zahteva, da se javna razprava vodi v obliki racionalnega, argumentiranega diskurza. Odločilnega pomena za demokratičnost sistema javnega komuniciranja je kombinacija prvega in drugega načela, ki jo lahko opredelimo tudi kot zahtevo po obči tematski in personalni dostopnosti javne razprave. Vsem posameznikom in temam mora biti v enaki meri omogočen dostop do kanalov medijskega komuniciranja, kjer se javna razprava vodi argumentirano, na podlagi moči argumenta. Kako se v sliko zagotavljanja demokratičnega sistema javnega komuniciranja vključi pravica do odgovora? Pravica do odgovora je, kot komunikacijska pravica, eno izmed institucionalnih zagotovil, s katerimi

država zagotavlja delovanje javne sfere in vladavino ljudstva. Komunikacijske pravice »v načelu vzpostavijo idealno komunikacijsko situacijo za diskurzivno oblikovanje mnenja in volje« oziroma vzpostavijo »'komunikativno svobodo', ki jo (Habermas op. A. J.) v nasprotju z negativno svobodo samovolje pravnega subjekta razume kot pozitivno svobodo« pravi Škerlep (1997, 258).

Paradoksalno se normativna ureditev svobode izražanja in pravice do odgovora, sprejeta v socialističnem sistemu, v smislu zagotavljanja obče dostopnosti javnega diskurza kaže kot bolj demokratična. Široko koncipirana svoboda obveščanja je – v načelu – omogočala interaktivno, dvosmerno komuniciranje. Državljeni so imeli možnost, da v okviru ustavne pravice do objave za javnost pomembnih mnenj in informacij, podajo javni odgovor na sporočilo, objavljeno v sredstvih javnega obveščanja. Na tak način so se bistveno dopolnila dejstva in podatki iz objavljenega sporočila. Z novo slovensko ustavno ureditvijo svobode izražanja je bil dostop do medijev ukinjen. Državljeni nimamo več možnosti samostojnega uresničevanja svobode javnega izražanja, ampak lahko to svobodo praviloma uresničujemo le preko novinarjev. Za demokracijo, ki naj bi predpostavljala sodelovanje čim večjega števila čim bolj informiranih posameznikov, je takšna libertarna koncepcija svobodnega tiska oziroma izražanja zagotovo slab znak, še posebej, če upoštevamo, da medije, vključno z novinarji, vodi princip čim večjega dobička in ne čim bolj celovitega obveščanja javnosti.

Analiza je – presenetljivo – pokazala, da je pravica do odgovora, sprejeta v nekdanjem socialističnem sistemu, na *normativni* ravni zagotavljala večjo stopnjo komunikativne svobode, kot jo zagotavlja normativna ureditev, sprejeta v novi demokratični Ustavi Republike Slovenije (1991). Na tem mestu se zato poraja vprašanje – kako je mogoče, da tako napredna, demokratična pravica ni bila v večji meri, predvsem pa že prej uporabljena za razkritje ideološkega in pristranskega poročanja takratnih medijev? Težava je morala očitno biti nekje drugje in ne toliko v formalnih institucionalnih zagotovilih v obliki komunikacijskih pravic.

Škerlep (1997, 228) pravi, da je »v nekdanjih komunističnih državah [...] komunikacijske procese še nedavno določal monolitni pogled na svet (komunistična ideologija), ki je bil zakonsko sankcioniran (verbalni delikt)« in da zaradi tega komunikacijski proces ni bil racionaliziran. Da bi razumeli, kako je verbalni delikt vplival na komunikativno racionalnost,

je treba poznati njegovo vsebino. Verbalni delikt je bil vsebovan v 133. členu Kazenskega zakonika SFRJ (1976) z vsebino, kot izhaja iz nadaljevanja:⁸⁹

(1) Kdor s pisano besedo, letakom, risbo, govorom ali kako drugače poziva ali ščuva k rušenju oblasti delavskega razreda in delovnih ljudi, k protiustavni spremembi socialistične samoupravne družbene ureditve, k razbijanju bratstva in enotnosti ter enakopravnosti narodov in narodnosti, k strmoglavljenju organov družbene samouprave in oblasti ali njihovih izvršilnih organov, k odporu proti odločitvam pristojnih organov oblasti in samouprave, ki so pomembne za varnost in razvoj socialističnih samoupravnih odnosov, varnost ali obrambo države, ali kdor s hudobnim namenom in neresnično prikazuje družbene in politične razmere v državi, se kaznuje z zaporom od enega do desetih let.

(2) Kdor stori dejanje iz prvega odstavka tega člena s pomočjo ali pod vplivom iz tujine, se kaznuje z zaporom najmanj treh let.

(3) Kdor pošilja ali spravlja v SFRJ agitatorje ali propagandni material za izvrševanje dejanj iz prvega odstavka tega člena, se kaznuje z zaporom najmanj enega leta.

(4) Kdor izdeluje ali razmnožuje sovražni propagandni material z namenom, da bi ga razširjal, ali kdor ima pri sebi ta material, čeprav ve, da je namenjen za razširjanje, se kaznuje z zaporom od šestih mesecev do petih let.

Iz vsebine verbalnega delikta, uradno poimenovanega kot »sovražna propaganda«, izhaja, da je bilo javno izražanje določenih mnenj kaznivo, s čimer se je, *de facto*, doseglo utišanje ideološko neskladnih mnenj. Sicer formalnoppravno demokratične komunikacijske pravice tako dejansko niso zagotavljale komunikativne svobode, katere odločilno merilo je njen pozitiven značaj. Komunikacijske pravice, s pomočjo katerih se vzpostavlja in zagotavlja delovanje javne sfere, torej tudi pravica do popravka in pravica do odgovora, morajo biti kot državljanske svoboščine operacionalizirane tako, da zagotavljajo »enake možnosti participacije v postopkih oblikovanja mnenja in volje, v katerih državljani uresničujejo svojo politično avtonomijo in s pomočjo katere proizvajajo legitimno pravo« (Habermas 1996, 123). Komunikacijske svoboščine so imele torej v nekdanjem sistemu značaj negativnih svoboščin. Pravica do odgovora, uveljavljena v nekdanjem socialističnem sistemu, bi v svoji normativni vsebini lahko bila idealna demokratična pravica, a je bilo njeno demokratično bistvo izničeno z verbalnim deliktom. Na tak način se je doseglo utišanje glasov tistih, ki se niso strinjali z vladajočo ideologijo. Javna sfera tako ni delovala kot prostor svobodne kritične deliberacije o delovanju javne oblasti in ni omogočala demokratične vladavine ljudstva. Habermas (1996, 352) pravi, da sta tako »ustavna država kot država blaginje lahko

⁸⁹ Uradni list SFRJ, št. 44-654/76 z dne 8. oktobra 1976.

implementirani brez demokracije«, a zgolj pozitivne komunikacijske svoboščine so tiste, ki lahko državi podelijo status demokratičnosti.

Kot navajajo Splichal (1992) pa tudi Krivic in Zatlerjeva (2000) pa pravica do odgovora ne glede na navedeno ni ostajala samo na papirju, saj so jo državljani, vsaj v osemdesetih letih, množično uporabljali. Uporabljali pa so jo tudi novinarji, ne glede na to, da je šlo za pravico, ki ni bila namenjena njim, in sicer v primerih, ko si zaradi političnih ali drugačnih pritiskov, niso upali objaviti določenih stališč. Ne glede na svojo načeloma odvetniško vlogo so mediji v tem delu delovali konstitutivno in omogočili, sicer prikrito, da so v javnem diskurzu postali slišani tudi glasovi, ki se niso skladali z vladajočo ideologijo. »Zaželeno je«, tako Curran (2003, 239), »da imajo tudi skupine izven privilegiranih struktur svoje medije, preko katerih lahko postavijo pod vprašaj prevladujoče ideološke reprezentacije, raziščejo, kjer ležijo njihovi skupinski interesi in imajo možnost predstaviti alternativne perspektive«. Dajanje glasu alternativnim političnim pogledom z uporabo instituta pravice do odgovora je, pravno-formalno gledano, sicer predstavljalo zlorabo pravice do odgovora, vendar s ciljem, ki je vseeno služil civilni družbi in ne nedemokratični državi. Slovenski medijski sistem se je v sklopu državnega urejanja pravice do popravka in pravice do odgovora prehodu v demokratično politično ureditev prilagodil tako, da je šel v smeri posnemanja zahodnih ureditev. Žal pa je sledenje Zahodu na področju politične demokracije pomenilo nazadovanje na področju demokratizacije komuniciranja. Državna normativna regulacija pravice do odgovora se v novem sistemu tako kaže za manj demokratično kot v bivšem samoupravnem socializmu.

Pojem *politike* oziroma *političnega* se nanaša na javno »deliberacijo v kontekstu izbire« (Hay 2007, 68) oziroma na družbene sfere, kjer se, v pogojih dejansko obstoječega kolektivnega odločanja, javno razpravlja o možnih rešitvah oziroma spremembah, ki bodo vplivale na večje število ljudi. V primeru nekdanjega socialističnega sistema tako težko govorimo o deliberaciji v kontekstu izbire oziroma o *dejansko* obstoječem kolektivnem odločanju. Ne glede na navedeno je vseeno morda pretirano govoriti o v celoti neobstoječi civilni družbi oziroma politični javni sferi, saj vemo, da je na koncu vseeno prišlo do spremembe političnega sistema, ki je izvirala iz javne sfere. Benhabibova (1992, 87) pravi, »javna sfera nastane kadarkoli in kjerkoli se vsi, ki, jih zadevajo splošne družbene in politične norme, vključijo v praktični diskurz in ocenjujejo njihovo veljavnost. V načelu lahko obstaja toliko

javnosti, kot je kontroverznih splošnih razprav o veljavnosti norm«. Skladno z navedenim lahko tudi parcialne javnosti postanejo gibalno družbenih sprememb, kot smo videli tudi na primeru razpada nekdanjega nedemokratskega socialističnega sistema.

9 LITERATURA

1. Arendt, Hannah. 1998. *The Human Condition*. Chicago: University of Chicago Press.
2. Baker, Edwin. 1989. *Human Liberty and Freedom of Speech*. United States: Oxford University Press.
3. Barendt, Eric. 2007. *Freedom of Speech*. New York: Oxford University Press.
4. Barron, Jerome. 1967. Access to the Press. A New First Amendment Right. *Harvard Law Review* 80 (8): 1641–1678.
5. --- 1993. The Right of Reply to the Media in the United States – Resistance and Resurgence. *Hastings Communications and Entertainment Law Journal* 15 (1): 1–20.
6. Baxter, Hugh. 2011. *Habermas: The Discourse Theory of Law and Democracy*. United States: Stanford University Press.
7. Benhabib, Seyla. 1992. Models of Public Space: Hannah Arendt, the Liberal Tradition, and Jürgen Habermas. V *Habermas and the Public Sphere*, ur. Craig Calhoun, 79–98. Cambridge: MIT Press.
8. Berden, Andrej. 1977. Pravica do popravka, javnega odgovora in sporočila javnosti. *Pravnik*, 32 (1-3): 25–45.
9. --- 1999. *Svoboda izražanja in zaščita posameznikov pred njeno zlorabo*. Dostopno prek: <http://www.iussoftware.si/Lite/Besedilo.aspx?SOPI=L011Y1999V431P17N1> (8. maj 2016).
10. Blumler, Jay G. in Michael Gurevitch. 1995. *The Crisis of Public Communication*. New York: Taylor & Francis.
11. Carey, James. 1996. *Where journalism education went wrong*. USA: Middle Tennessee State University. Dostopno prek: <https://lindadaniele.wordpress.com/2010/08/11/carey-where-journalism-education-went-wrong/> (29. maj 2016).
12. Carpentier, Nico. 2006. Coping with the agoraphobic media professional: a typology of journalistic practices reinforcing democracy and participation. V *Reclaiming the Media:*

Communication Rights and Democratic Media Roles, ur. Bart Cammaerts in Nico Carpentier, 157–175. Bristol: Intellect Books.

13. Carpentier, Nico. 2008. Communication Technology and Democracy. V *The International Encyclopedia of Communication*, ur. Wolfgang Donsbach, 825–829. Oxford: Blackwell Publishing.

14. Cohen, Jean in Andrew Arato. 1992. *Civil Society and Political Theory*. Cambridge MA: MIT Press.

15. Cohen, Joshua. 1993. Freedom of Expression. *Philosophy & Public Affairs*. 22 (3): 207–263.

16. --- 1997. Procedure and Substance in Deliberative Democracy. V *Deliberative Democracy: Essays on reason and politics*, ur. James Bohman in William Rehg, 407–439. Cambridge: MIT Press.

17. Christians, Clifford G., Theodore L. Glasser, Denis McQuail, Kaarle Nordenstreng in Robert A. White. 2009. *Normative Theories of the Media: Journalism in Democratic Societies*. Združene države Amerike: University of Illinois Press.

18. Chryssochoou, Dimitris. 2001. *Towards a Civic Conception of the European Polity*. Sussex European Institute. Dostopno prek: https://hip.lisboa.ucp.pt/edocs/cde/2004_6325.pdf (8. junij 2016).

19. Cuilenburg, Jan in Denis McQuail. 2003. Media Policy Paradigm Shifts: Towards a New Communications Policy Paradigm. *European Journal of Communication* 18 (2): 181–207.

20. Curran, James. 2003. *Media and Power*. London, New York: Taylor & Francis e-Library.

21. Curran, James. 2005. Rethinking the Media as a Public Sphere. V *Communication and Citizenship: Journalism and the Public Sphere*, ur. Peter Dahlgren in Colin Sparks, 27–56. London: Routledge.

22. Dahl, Robert A. 1967. *Pluralist Democracy in the United States: Conflict and Consent*. Chicago: Rand McNally.

23. Dahlgreen, Peter. 2006. Foreword. V *Reclaiming the Media: Communication Rights and Democratic Media Roles*, ur. Bart Cammaerts in Nico Carpentier, VII–X. Bristol: Intellect Books.
24. Donohue, George A., Phillip J. Tichenor in Clarice N. Olien. 1995. A Guard Dog Perspective on the Role of Media. *Journal of Communication* 45 (2): 115–132.
25. Evropska komisija za človekove pravice. 1997. *Ediciones Tiempo SA v. Spain* App. No. 13010/87. Dostopno prek: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-82128> (11. maj 2016).
26. Evropsko sodišče za človekove pravice. 2005. *Melnychuk v. Ukraine* App. No(s). 28743/03. Dostopno prek: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-70089> (11. maj 2016).
27. Evropski parlament in Svet Evropske unije. 2006. *Priporočilo Evropskega parlamenta in Sveta z dne 20. decembra 2006 o varstvu mladoletnikov in človeškega dostojanstva ter o pravici do odgovora v zvezi s konkurenčnostjo evropske avdiovizualne industrije in industrije spletnih informacijskih storitev* (2006/952/ES). Dostopno prek: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32006H0952> (11. maj 2016).
28. Evropski svet in Parlament. 2006. *Priporočilo Evropskega sveta in Parlamenta o ključnih kompetencah za vseživljenjsko učenje z dne 18. decembra 2006* (2006/962/ES). Dostopno prek: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2006:394:0010:0018:SL:PDF> (8. junij 2016).
29. Fraser, Nancy. 2010. *Scales of Justice: Reimagining Political Space in a Globalizing World*. New York: Columbia University Press.
30. Ferree, Myra Marx, William A. Gamson, Jürgen Gerhards in Dieter Rucht. 2002. Four Models of the Public Sphere in Modern Democracies. *Theory and Society* 31 (3): 289–324.
31. Feintuck, Mike in Mike Varney. 2006. *Media Regulation, Public Interest and the Law*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
32. Fisher, Desmond. 2002. *The Right to Communicate: Status Report*. United Kingdom: United Nations Educational. Dostopno prek: <http://unesdoc.unesco.org/images/0005/000503/050335eo.pdf> (12. maj 2016).

33. Fiss, Owen. 1987. Why the State? *Harvard Law Review* 100: 781–794. Dostopno prek: http://digitalcommons.law.yale.edu/fss_papers/1208 (21. maj 2016).
34. --- 1996. *The Irony of Free Speech*. Združene države Amerike: Harvard University Press.
35. Flynn, Jeffrey. 2004. Communicative Power in Habermas's Theory of Democracy. *European Journal of Political Theory* 3 (4): 443-454.
36. Fuchs, Dieter. 1996. *Wohin geht der Wandel der demokratischen Institutionen in Deutschland? Die Entwicklung der Demokratievorstellungen der Deutschen seit ihrer Vereinigung*. Dostopno prek: <http://www.econstor.eu/obitstream/10419/48986/1/226540316.pdf> (23. maj 2016).
37. Gelber, Katharine. 2008. *What is political speech? Beyond content and conceptual inconstancy*. The University of Queensland: School of Political Science and International Relations. Dostopno prek: <http://www.polsis.uq.edu.au/apsa2008/Refereed-papers/Gelber.pdf> (12. maj 2016).
38. --- 2012. *The Power of Hate Speech in a Globalising World*. Madrid: IPSA World Congress. Dostopno prek: http://paperroom.ipsa.org/papers/paper_8575.pdf (12. maj 2016).
39. Gerhards, Jürgen. 1991. *Die Macht der Massenmedien und die Demokratie: Empirische Befunde*, WZB Discussion Paper, No. FS III 91-108. Dostopno prek: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/49824/1/121051153.pdf> (24. maj 2016).
40. --- 1993. *Neue Konfliktlinien in der Mobilisierung öffentlicher Meinung*. Wiesbaden: Springer Fachmedien GmbH.
41. Gerhards, Jürgen in Friedhelm Neidhardt. 1990. *Strukturen und Funktionen moderner Öffentlichkeit Fragestellungen und Ansätze*. Dostopno prek: <http://www.polsoz.fu-berlin.de/soziologie/arbeitsbereiche/makrosoziologie/mitarbeiter/lehrstuhlinhaber/dateien/GerhardsNeidhardt-1990.pdf> (23. maj 2016).
42. Grad, Franc, Ivan Kristan in Anton Perenič. 2004. *Primerjalno ustavno pravo*. Ljubljana: Pravna fakulteta.

43. *Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland*. 1949. Dostopno prek: <http://www.bundestag.de/dokumente/rechtsgrundlagen/grundgesetz/gg.html> (13. junij 2016).
44. Gurevitch, Michael in Jay G. Blumler. 1990. *Political Communication Systems and Democratic Values*. Dostopno prek: <http://www.csub.edu/~mault/political%20communication%20sys.pdf> (27. junij 2016).
45. Gutman, Amy in Dennis Frank Thomson. 2004. *Why deliberative democracy?* Združene države Amerike: Princeton University Press.
46. Habermas, Jürgen. 1987. *The Theory of Communicative Action, Volume II*. Boston: Beacon Press.
47. --- 1990. *Strukturwandel der Öffentlichkeit*. Nemčija: Suhrkamp Verlag.
48. --- 1994. Three models of democracy. *Constellations* 1 (1): 1–10.
49. --- 1996. *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. Cambridge, Massachutes: The MIT Press.
50. --- 1999. Between Fact and Norms: An Authors Reflections. *Denver University Law Review* 76: 937–940.
51. Haller, Michael. 2004. Die zwei Kulturen. Journalismustheorie und journalistische Praxis. V *Theorien Des Journalismus*, ur. Martin Loffelholz, 129–150. Nemčija: VS Verlag Für Sozialwissenschaften.
52. Hamelink, Cees. 2005. Human rights implications of WSIS. *Rev. quebecoise de droit int'l* 18: 27–40. Dostopno prek: http://www.sqdi.org/wp-content/uploads/18.1_-_hamelink.pdf (11. maj 2016).
53. Hamelink, Cees in Julia Hoffman. 2008. The state of the right to communicate. *Global Media Journal* 7 (13). Dostopno prek: <http://cdn.agilitycms.com/centre-for-communication-rights/Images/Articles/pdf/the-state-of-the-right-to-communicate.pdf> (10. junij 2016).

54. Hanitzsch, Thomas, Folker Hanusch, Claudia Mellado, Maria Anikina, Rosa Berganza, Incilay Cangoz, Mihai Coman, Basyouni Hamada, María Elena Hernández, Christopher D. Karadjov, Sonia Virginia Moreira, Peter G. Mwesige, Patrick Lee Plaisance, Zvi Reich, Josef Seethaler, Elizabeth A. Skewes, Dani Vardiansyah Noor in Edgar Kee Wang Yuen. 2011. Mapping journalism cultures across nations. *Journalism Studies* 12 (3): 273–293.
55. Hay, Collin. 2007. *Why we hate Politics*. Cambridge: Polity Press.
56. Hrvatin, Sandra B. in Marko Milosavljević. 2001. *Medijska Politika v Sloveniji v devetdesetih*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
57. Hermes, Joke. 1997. Gender and media studies: No Woman, No Cry. V *International Media Research: A critical survey*, ur. John Corner, Phillip Schlesinger in Roger Silverstone, 71–102. Združene države Amerike: Taylor & Francis.
58. Hesselberger, Dieter. 1990. *Das Grundgesetz: Kommentar für die Politische Bildung*. Bonn: Herman Luchterhand Verlag.
59. Hindman, Elizabeth Blanks. 1997. *Rights Vs. Responsibilities: The Supreme Court and the Media*. Združene države Amerike: Greenwood Press.
60. Hocking, William. 1947. *Freedom of the Press: A framework of principle*. Chicago: The University of Chicago Press.
61. Hoffman, Julia. 2008. Re-conceptualizing Legitimacy: The Role of Communication Rights in the Democratization of the European Union. V *Media, Democracy and Culture*, ur. Ib Bondebjerg in Peter Madsen, 341–360. Bristol: Intellect Books.
62. Imhof, Kurt. 2006. *Der Normative Horizont der Freiheit »Deliberation« und »Öffentlichkeit«: zwei zentrale Begriffe der Kommunikationswissenschaft*. Fög discussion paper GL-2006-0006. Dostopno prek: http://www.foeg.uzh.ch/dam/jcr:00000000-13a2-35bc-ffff-ffff86f7aa10/Horizont_der_Freiheit.pdf (11. maj 2016).
63. Jakubowicz, Karol. 1998. Media and Democracy. V *Council of Europe: Media and Democracy*. Francija: Council of Europe.

64. --- 2007. Media Governance Structures in Europe. V *Media Between Culture and Commerce*, ur. Els de Bens, 197–223. Bristol: Intellect Books.
65. Jarren, Otfried in Patrick Donges. 2002. *Politische Kommunikation in der Mediengesellschaft. Eine Einführung. Band I*. Nemčija: Westdeutscher Verlag.
66. Jarren, Otfried, Ulrich Sarcinelli in Ulrich Saxer ur. 2002. *Politische Kommunikation in der demokratischen Gesellschaft: Ein Handbuch mit Lexikonteil*. Wiesbaden: Westdeutscher Verlag GmbH.
67. Jazbinsek, Dietmar. 2006. Die öffentliche Vernunft: Jürgen Habermas spricht in Dresden über politische Kommunikation in der Mediengesellschaft. *Der Tagesspiegel*, 23. 6. 2006. Dostopno prek: <http://www.tagesspiegel.de/kultur/die-oeffentliche-vernunft/723748.html> (31. maj 2016).
68. Kant, Immanuel. 2006. K večnemu miru. V *Zgodovinsko politični spisi*, Immanuel Kant, 95–140. Ljubljana: Filozofski inštitut.
69. Kazenski zakonik Socialistične federativne republike Jugoslavije (KZ SFRJ). Ur. 1. SFRJ 44-654/76 (8. oktober 1976).
70. Kaučič, Igor in Franc Grad. 2007. *Ustavna ureditev Slovenije*. Ljubljana: GV Založba.
71. Keane, John. 1999. *Civil Society: Old Images New Visions*. Stanford: Stanford University Press.
72. Kelley, David in Roger Donway. 1990. Liberalism and Free Speech. V *Democracy and the Mass Media*, ur. J. Lichtenberg, 66–101. Cambridge: Cambridge University Press.
73. Krivic, Matevž in Simona Zatler. 2000. *Svoboda tiska in pravice posameznika. Pravica do popravka in pravica do odgovora v slovenski zakonodaji*. Ljubljana: Open Society Institute Slovenia.
74. Lasswell, Harold D. 1948. The structure and function of communication in society. V *The Communication of Ideas*, ur. Lyman Bryson, 215–228. New York: The institute for Religious and Social Studies.

75. Lichtenberg, Judith. 1987. Foundations and Limits of Freedom of the Press. *Philosophy & Public Affairs* 16 (4): 329–355.
76. Weiss, David. 2009. Journalism and the Theories of Press. V *Encyclopedia of Communication Theory*, ur. Littlejohn, Stephen in Karen Foss, 574–579. Thousand Oaks: Sage Publications.
77. Löffler, Martin. 2006. *Presserecht: Kommentar zu den deutschen Landespressegesetzen mit pressebezogenem Standesrecht, Anzeigenrecht, Werbe- und Wettbewerbsrecht, Vertriebsrecht, Urheber- und Verlagsrecht, Arbeitsrecht, Titelschutz, Jugendmedienschutz, Steuerrecht*. München: Verlag C. H. Beck.
78. Luhmann, Niklas. 1995. *Realität der Massenmedien*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
79. Marcinkowski, Frank. 2001. Politische Kommunikation und politische Öffentlichkeit. Überlegung zur Systematik einer politikwissenschaftlichen Kommunikatorforschung. V *Die Politik der Massenmedien*, ur. Frank Marcinkowski, 237–256. Nemčija: Herbert von Halem Verlag.
80. Marshall, Thomas Humphrey. 2009. Citizenship and Social Class. V *Inequality and Society: Social science perspectives on social stratification*, ur. Jeff Manza in Michael Sauder, 148–154. New York: W. W. Norton & Company.
81. McQuail, Dennis. 2003. *Media Accountability and Freedom of publication*. Združene države Amerike: Oxford University Press.
82. --- 2010. *McQuail's Mass Communication Theory*. London: Sage Publications. Kindle edition.
83. McNair, Brian. 2002. *Journalism and Democracy. An evaluation of the political public sphere*. London: Routledge.
84. --- 2003. *An Introduction to Political Communication*. Združene države Amerike: Routledge.

85. Meiklejohn, Alexander. 1960. *Political Freedom: The Constitutional Powers of the People*. New York: Harper & Bros.
86. --- 1961. The First Amendment is an Absolute. *The Supreme Court Review* 1961: 245–266.
87. Merrill, John. 1989. *The dialectic in journalism: Toward a responsible use of press freedom*. Baton Rouge: Louisiana State University Press.
88. Merljak Zdovc, Sonja. 2007. *Preteklost je prolog. Pregled zgodovine novinarstva na Slovenskem in po svetu*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
89. Mill, Stuart. 1861. *Considerations on Representative Government*. London: Parker, Son and Boum.
90. --- 2003. *Utilitarizem in O svobodi*. Ljubljana: Založba Krtina.
91. Mills, Brett in David M. Barlow. 2014. *Reading Media Theory: Thinkers, Approaches and Contexts*. Velika Britanija: Routledge.
92. Nerone, John ur. 1995. *Last Rights: Revisiting Four Theories of the Press*. Urbana: University of Illinois Press.
93. Pesla, Jasmin. 2008. *Der Gendarstellungsanspruch in Medienrecht*. Studienarbeit. Norderstedt: GRIN Verlag.
94. Peters, Bernhardt. 1994. Der Sinn von Öffentlichkeit. V *Öffentlichkeit, öffentliche Meinung, soziale Bewegungen*, ur. Friedhelm Neidhardt, 42–76. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
95. --- 2002. Die Leistungsfähigkeit heutiger Öffentlichkeiteinige theoretische Kontroversen. V *Integration Und Medien*, ur. Kurt Imhof, Otfried Jarren, in Roger Blum Bern, 22–36. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
96. --- 2007. *Sinn von Öffentlichkeit*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

97. Peterson, Theodore. 1965. The Social Responsibility Theory of the Press. V *Four Theories of the Press The Authoritarian, Libertarian, Social Responsibility, and Soviet Communist Concepts of What the Press Should Be and Do*, Fredrick S. Siebert, Theodore Peterson in Wilbur Schramm, 73–104. Urbana in Chicago: University of Illinois Press.
98. Post, Robert. 1995. *Constitutional Domains - Democracy, Community, Management*. London: Harvard University Press.
99. Primožič, Polona. 2011. Pravica do popravka in odgovora. V *Komentar Ustave Republike Slovenije: dopolnitev*, Matej Avbelj, Samo Bardutzky, Ivan Bele, Miran Blaha, Miro Cerar; Janez Čebulj, Mitja Deisinger, Aleš Galič, Franc Grad, Blaž Ivanc, Klemen Jaklič, Vid Jakulin, Peter Jambreč, Tone Jerovšek, Igor Kaučič, Mateja Končina Peternel, Polonca Kovač, Goran Klemenčič, Barbara Kresal, Jernej Letnar Černič, Arne Mavčič, Sebastian Nerad, Metoda Orehar Ivanc, Peter Pavlin, Rajko Pirnat, Janez Pogorelec, Urška Prepeluh, Polona Primožič, Jadranka Sovdat, Marko Šorli, Franc Testen, Urška Umek, Stane Vlaj, Renata Zagradišnik, Jan Zobec, Karel Zupančič in Lovro Šturm, 638–650. Kranj: Fakulteta za državne in evropske študije.
100. Rawls, John. 1993. *Political Liberalism*. New York: Columbia University Press.
101. Rawnsley, Gary. 2005. *Political Communication and Democracy*. Združene države Amerike: Palgrave Macmillan.
102. Rosen, Jay. 1996. *Getting the Connections Right: Public Journalism and the Troubles of the Press*. New York: Twentieth Century Fund.
103. Ustavno sodišče. 1997. *Sodba Up-20/93*. Dostopno prek: <http://odlocitev.us-rs.si/sl/odlocitev/US18401> (12. maj 2016).
104. Scherer, Helmut in Eva Baumann. 2002. Medien in der parlamentarischen Debatte. Eine empirische Analyse von Medienverweisen in den Debatten des Niedersächsische Landtags. V *Integration und Medien*, ur. Kurt Imhof, Otfried Jarren in Roger Blum, 201–219. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.

105. Schmits, Volker. 1997. *Das Recht der Gegendarstellung und das right of reply - Eine rechtsvergleichende Studie über die Entgegnungskonzeptionen in Deutschland und England*. Sinzheim: Pro Universitate Verlag.
106. Schulz, Winfried. 2011. *Politische Kommunikation: Theoretische Ansätze Und Ergebnisse Empirischer Forschung*. Nemčija: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
107. Schultz, Julianne. 1998. *Reviving the Fourth Estate: Democracy, Accountability and the Media*. New York: Cambridge University Press.
108. Siebert, Fredrick S. 1965. The Libertarian Theory of the Press. V *Four Theories of the Press The Authoritarian, Libertarian, Social Responsibility, and Soviet Communist Concepts of What the Press Should Be and Do*, Fredrick S. Siebert, Theodore Peterson in Wilbur Schramm, 39–72. Urbana in Chicago: University of Illinois Press.
109. Splichal, Slavko. 1991. Spremembe komunikacijskih potreb in pravic v slovenski demokratizaciji. *Teorija in praksa* 28: 5–6.
110. --- 1992. *Izgubljene utopije? Paradoksi množičnih medijev in civilne družbe v postsocializmu*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
111. --- 1994. Pomlad javnosti. *Javnost* 1 (1–2): 7–21.
112. --- 2001. Publiciteta, množični mediji in delitev oblasti. *Teorija in praksa* 38 (1): 29–46.
113. --- 2003. Od sumne sreče h kultiviranemu razglabljanju: Bentham in Kant o načelih javnega komuniciranja. *Teorija in praksa* 40 (6): 985–1011.
114. --- 2005. *Kultura javnosti*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
115. Splichal, Slavko in Janet Wasko, ur. 1993. *Communication and Democracy*. Norwood: Ablex.
116. Sruk, Vlado. 1995. *Leksikon politike*. Maribor: Obzorja.
117. Sunstein, Cass. 1995. *Democracy and the Problem of Free Speech*. New York: The Free Press.

118. Svet Evrope. 1950. *Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic*. Dostopno prek: http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_SLV.pdf (29. junij 2016).
119. Svet Evrope. 1974. *Resolucija (74) 26 o pravici do odgovora*. Dostopno prek: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016805048e1> (11. maj 2016).
120. Svet Evrope. 1993. *Resolucija 1003 (1993) o etiki v novinarstvu*. Dostopno prek: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=16414&lang=en> (11. maj 2016).
121. Svet Evrope. 2004. *Priporočilo (2004)16 Odbora ministrov državam članicam o pravici do odgovora v novih medijih*. Dostopno prek: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805db3b6 (11. maj 2016).
122. Svet Evropske unije. 1989. *Smernica Sveta z dne 3. oktobra 1989 o usklajevanju nekaterih zakonov in drugih predpisov držav članic o opravljanju dejavnosti razširjanja televizijskih programov (št. 89/552/EGS)*. Dostopno prek: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31989L0552> (11. maj 2016).
123. Škerlep, Andrej. 1997. *Komunikacija v družbi, družba v komunikaciji*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
124. --- 2002. Javnost, javno mnenje in diskurzivna racionalnost. *Družboslovne razprave* XVIII (41): 153–169.
125. --- 2004. Pravičnost in javni um pri Rawlsu in Habermasu. *Časopis za kritiko znanosti* 32 (217/218): 420–435.
126. Štefančič Pičman, Polona in Andraž Teršek. 2005. *Civilna družba in svoboda javnega komuniciranja*. Ljubljana: Pravna fakulteta.
127. Terilli, Samuel. 2008. Access to the Media. V *The International Encyclopedia of Communication*, ur. Wolfgang Donsbach, 11–15. Oxford: Blackwell Publishing.

128. Tuzzi, Arjuna, Claudia Padovani in Giorgia Nesti. 2006. Communication and (e)democracy: assessing European e-democracy discourses. V *Reclaiming the Media: Communication Rights and Democratic Media Roles*, ur. Bart Cammaerts in Nico Carpentier, 31–66. Bristol, Velika Britanija: Intellect Books.
129. Ude, Lojze. 1995. Proceedings Relating to Matters of the Press (Enforcement of the Right of Reply and to Correction Before the Court). V *Legal problems of the functioning of media in a democratic society*, ur. Janez Kranjc, 101–125. Ljubljana: Pravna fakulteta.
130. *Ustava Republike Slovenije*. 1991. Dostopno prek: http://www.us-rs.si/media/ustava_koncna.2013.pdf (27. junij 2016).
131. *Ustava Socialistične federativne Republike Jugoslavije, ustava Socialistične republike Slovenije*. 1974. Ljubljana: ČZP Uradni list.
132. *Ustavni zakon za izvedbo Ustave Republike Slovenije*. Ur. l. RS 1/1991 (25. junij 1991).
133. Voorhoof, Dirk. 2014. *The Right to Freedom of Expression and Information under the European Human Rights System: Towards a more Transparent Democratic Society*. Italija: European University Institute. Dostopno prek: http://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/29871/RSCAS_2014_12.pdf?sequence=1 (15. junij 2016).
134. Young, Iris Marion. 2000. *Inclusion and Democracy*. Združene države Amerike: Oxford University Press.
135. Zakon o javnem obveščanju (ZJO). Ur. l. SRS št. 7/1973 (28. februar 1973).
136. Zakon o javnem obveščanju (ZJO). Ur. l. SRS 2/1986 (31. januar 1986).
137. Zakon o javnih glasilih (ZJG). Ur. l. RS 18/1994 (2. april 1994).
138. Zakon o medijih (ZMed). Ur. l. RS 35/2001 (3. maj 2001).
139. Združeni narodi. Generalna skupščina. 1948. *Splošna deklaracija o človekovih pravicah*, sprejeta 10. decembra 1948. Dostopno prek: <http://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/> (28. junij 2016).

140. Zečević, Miodrag, ur. 1975. *Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije: stručno objašnjenje*. Beograd: Institut za političke studije fakulteta političkih nauka.